

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΤΗΣ

ΜΕΤΑΞΑΚΗ ΕΛΕΝΗΣ
ΑΜ. 60 ΈΤΟΣ ΕΓΓΡΑΦΗΣ 2005

ΜΕ ΤΙΤΛΟ

*Διακρίσεις φύλου στα νέα αναγνωστικά βιβλία του
Δημοτικού Σχολείου «Η γλώσσα μου»*

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΧΙΩΤΑΚΗΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2007

ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

1. ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΧΙΩΤΑΚΗΣ
2. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΛΑΒΔΑΣ
3. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

Ημερομηνία Αξιολόγησης:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	σελ. 7
ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	σελ. 9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ. 11
1^ο ΜΕΡΟΣ	σελ. 16
Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ	σελ. 16
1. Η κοινωνικοποίηση του ρόλου των φύλων	σελ. 16
1.1 Διαδικασία κοινωνικοποίησης	σελ. 16
1.2 Θεωρίες της κοινωνικοποίησης	σελ. 19
1.2.1 Βιολογικές θεωρίες	σελ. 19
1.2.2 Θεωρία της Κοινωνικής Μάθησης	σελ. 20
1.2.3 Θεωρίας της Γνωστικής Ανάπτυξης	σελ. 21
1.2.4 Ψυχαναλυτική Θεωρία	σελ. 22
1.2.5 Συμπεράσματα	σελ. 23
2. Τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων	σελ. 24
2.1 Ορισμός	σελ. 24
2.2 Στερεότυπα και φύλο	σελ. 25
2.3 Το περιεχόμενο των στερεότυπων του ρόλου των φύλων	σελ. 28
3. Οικογένεια και φύλο	σελ. 33
4. Επάγγελμα και φύλο	σελ. 35
5. Γλωσσικός σεξισμός	σελ. 38

6. Εκπαίδευση και φύλο	σελ. 44
6.1 Σχολικό πρόγραμμα – curriculum	σελ. 48
6.2 Κρυφό curriculum	σελ. 52
6.3 Αλληλεπίδραση δασκάλων/μαθητών-τριών	σελ. 53
6.4 Σχολική οργάνωση	σελ. 57
6.5 Σχολικά βιβλία	σελ. 60
B. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ	σελ. 66
1. Ελλάδα	σελ. 66
1.1 Εθνικές Προτεραιότητες Πολιτικής για την Ισότητα των φύλων (2004-2008)	σελ. 66
1.2 Άξονες Ειδικών Δράσεων για την περίοδο 2004-2008	σελ. 68
2. Ευρώπη	σελ. 70
2.1 Gender Mainstreaming	σελ. 70
2.2 Σημαντικοί σταθμοί της πολιτικής για την ισότητα των δύο φύλων	σελ. 71
Γ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ	σελ. 76
1. Η έρευνα στην Αμερική	σελ. 77
2. Η έρευνα στη Μεγάλη Βρετανία και Αυστραλία	σελ. 79
3. Η έρευνα στη Γαλλία και το Βέλγιο	σελ. 80
4. Η έρευνα στη Γερμανία, Αυστρία, Ελβετία και Ρωσία	σελ. 81
5. Η έρευνα στην Κορέα, Ινδία, Πακιστάν και Αραβικές χώρες	σελ. 82
6. Η έρευνα στην Καραϊβική, Περού και Πουέρτο Ρίκο	σελ. 83

7. Η έρευνα στην Κένυα, Ζάμπια και Γκάμπια	σελ. 84
8. Η έρευνα στην Ελλάδα	σελ. 85
9. Συμπεράσματα	σελ. 89
2^ο ΜΕΡΟΣ	σελ. 91
A. ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	σελ. 91
1. Μεθοδολογία	σελ. 91
1.1 Στόχος της έρευνας	σελ. 91
1.2 Πηγές	σελ. 93
1.3 Αποδελτίωση	σελ. 95
1.4 Επιλογή κατηγοριών	σελ. 96
2. Παρουσίαση αποτελεσμάτων	σελ. 100
2.1 Α' Τάξη	σελ. 100
2.1.1 Συχνότητα εμφάνισης των δύο φύλων	σελ. 100
2.1.2 Οικογένεια και φύλο	σελ. 100
2.1.3 Στερεότυπα φύλων	σελ.102
2.1.4 Επάγγελμα και φύλο	σελ. 105
2.1.5 Γλωσσικός σεξισμός	σελ.106
2.1.6 Συμπεράσματα για την Α' Τάξη	σελ.107
2.2 Γ' Τάξη	σελ.108
2.2.1 Συχνότητα εμφάνισης των δύο φύλων	σελ.108
2.2.2 Οικογένεια και φύλο	σελ.109
2.2.3 Στερεότυπα φύλων	σελ.110

2.2.4 Επάγγελμα και φύλο	σελ. 113
2.2.5 Γλωσσικός σεξισμός	σελ. 114
2.2.6 Συμπεράσματα για τη Γ' Τάξη	σελ. 115
2.3 Ε' Τάξη	σελ. 117
2.3.1 Συχνότητα εμφάνισης των δύο φύλων	σελ. 117
2.3.2 Οικογένεια και φύλο	σελ. 118
2.3.3 Στερεότυπα φύλων	σελ. 119
2.3.4 Επάγγελμα και φύλο	σελ. 123
2.3.5 Γλωσσικός σεξισμός	σελ. 123
2.3.6 Συμπεράσματα για την Ε' Τάξη	σελ. 125
2.4 ΣΤ' Τάξη	σελ. 127
2.4.1 Συχνότητα εμφάνισης των δύο φύλων	σελ. 127
2.4.2 Οικογένεια και φύλο	σελ. 128
2.4.3 Στερεότυπα φύλων	σελ. 130
2.4.4 Επάγγελμα και φύλο	σελ. 133
2.4.5 Γλωσσικός σεξισμός	σελ. 134
2.4.6 Συμπεράσματα για τη ΣΤ' Τάξη	σελ. 135
3. ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	σελ. 138
3.1 Συχνότητα εμφάνισης των δύο φύλων	σελ. 139
3.2 Οικογένεια και φύλο	σελ. 139
3.2.1 Ρόλος πατέρα	σελ. 139
3.2.2 Ρόλος μητέρας	σελ. 140
3.3.3 Σύγκριση πατρικού και μητρικού ρόλου	σελ. 141

3.3 Στερεότυπα φύλων	σελ. 143
3.4 Επάγγελμα και φύλο	σελ. 145
3.5 Γλωσσικός σεξισμός	σελ. 149
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	σελ. 152
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1	σελ. 155
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2	σελ. 157
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σελ. 161

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ισότητα των δύο φύλων αποτελεί σημαντικό ζήτημα για τη σύγχρονη κοινωνία. Ειδικότερα, η εκπαιδευτική ισότητα και η παροχή ίσων ευκαιριών στα δύο φύλα έχει προκαλέσει πολλούς προβληματισμούς και συζητήσεις.

Μάλιστα, στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που προωθείται τα τελευταία χρόνια, η ίση μεταχείριση και η εξάλειψη των κοινωνικών διακρίσεων αποτελεί βασικό στόχο της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Οι ανανεωτικές αυτές προσπάθειες ήταν αναμενόμενο να επηρεάσουν και τα σχολικά βιβλία. Το ερώτημα επομένως που τίθεται είναι πόσο ουσιαστικές ήταν οι αλλαγές αυτές έτσι ώστε να οδηγήσουν πράγματι στον εκσυγχρονισμό του σχολικού συστήματος και των σχολικών βιβλίων σε αυτόν τον τομέα.

Η παρούσα έρευνα εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται τα δύο φύλα μέσα στα νέα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού σχολείου, τα οποία χρησιμοποιούνται στις διδασκαλικές αίθουσες από το ακαδημαϊκό έτος του 2006.

Η εργασία περιλαμβάνει δύο μέρη. Στο πρώτο γίνεται προσπάθεια θεωρητικής προσέγγισης του ζητήματος, μέσω της μελέτης της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης του ρόλου των φύλων και των αντίστοιχων στερεότυπων. Εκτενής αναφορά γίνεται και στη συμβολή του σχολείου, ως θεσμού, στην πορεία της κοινωνικοποίησης των φυλετικών ρόλων. Παρατίθενται επιπλέον οι συγκεκριμένες πολιτικές ισότητας που ισχύουν τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη. Τέλος παρουσιάζονται οι έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σε σχέση με το ζήτημα της εμφάνισης των δύο φύλων στα σχολικά βιβλία. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται η διεξαγωγή και τα αποτελέσματα της έρευνας.

Ως μέθοδος έρευνας χρησιμοποιήθηκε η 'ανάλυση περιεχομένου' ενώ ως πηγές της τα νέα αναγνωστικά βιβλία της Α', Γ' Ε και ΣΤ' Τάξης του Δημοτικού.

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν, μέσα από την ανάλυση του περιεχομένου οδηγούν σε γενικές γραμμές στο εξής συμπέρασμα:

Και στα νέα βιβλία του Δημοτικού η 'πολιτική' που ακολουθήθηκε σε σχέση με τη σύνταξή τους δεν ήταν σταθερή και πιστή στην προσπάθεια προώθησης της ισότητας και εξάλειψης των φυλετικών διακρίσεων. Έτσι, ενώ σε κάποια σημεία εντοπίζονται θετικές αλλαγές και σημαντικές προσφορές στην προσπάθεια καταπολέμησης και περιορισμού των στερεοτύπων, σε άλλα διαφαίνεται ότι αλλαγή είναι κατ' επίφαση και όχι ουσιαστική.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Όνοματεπώνυμο	Μεταξάκη Ελένη
Ημ/νια γεννήσεως	01.08.1979
Διεύθυνση	Βρυούλων 83, Τ.Κ 713 06 , Ηράκλειο
Τηλέφωνο	2810 338806
Κινητό	6936 785851
E-mail	metaxaki@pancretabank.gr

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

2005 – έως σήμερα : Μεταπτυχιακές Σπουδές	Πανεπιστήμιο Κρήτης (Ρέθυμνο) Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Πολιτική Ανάλυση και Θεωρία» του Τμήματος Πολιτικών Επιστημών, με κατεύθυνση «Πολιτική Ανάλυση και Δημόσιες και Ευρωπαϊκές Πολιτικές»
1997-2002: Ανώτατη Εκπαίδευση	Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πτυχίο Ελληνικής Φιλολογίας, με κατεύθυνση «Γλωσσολογίας»
1991-1997: Βασική Εκπαίδευση	Απόφοιτος 3 ^{ου} Γενικού Λυκείου Ηρακλείου Κρήτης

ΞΕΝΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ

Αγγλική	First Certificate in English (Δεκέμβριος 1995) TOEFL (Σεπτέμβριος 2002)
Γερμανική	<i>Zertificat</i> του Goethe Institut (Αύγουστος 1996)
Γαλλική	Diplome d' etudes en langue francaise (DELF) 2 nd Degre (Ιούλιος 2002)
Ισπανική	(από τον Οκτώβριο του 2005, υπό εξέλιξη μαθήματα για την εκμάθηση της γλώσσας)

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

01.06.2002 - 31.08.2002	Υπεύθυνη Υποδοχής και κρατήσεων στο ξενοδοχείο «Αpollonia Beach Hotel»
-------------------------	---

01.01-2003 - 10.05.2003	Τμήμα Εξυπηρέτησης Πελατών στη «MULTICHOICE A.E» Αθηνών
20.05.2003 - 15.09.2003	Δημοσιογραφικό τμήμα της Εφημερίδας «Νέα Κρήτη»
05.10.2003 - 24.04.2004	Τμήμα Μουσικών Παραγωγών της ΕΡΑ Ηρακλείου
10.11.2003 - 20.04.2004	Δημοσιογραφικό τμήμα Περιοδικού «YELLOW»
14.02.2004 - 31.05.2005	Δημοσιογραφικό τμήμα Περιοδικού «ΣΤΙΓΜΕΣ»
23.07.04 – 31.7.2005	Γραφείο Τύπου Περιφέρειας Κρήτης
02.01.2006- έως σήμερα	Παγκρήτια Συνεταιριστική Τράπεζα Τμήμα Διαχ/σης Ανθρώπινου Δυναμικού

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ισότητα των δύο φύλων και ειδικότερα η ισότητα των δύο φύλων στην εκπαίδευση αποτελεί τα τελευταία χρόνια ζήτημα προβληματισμού και κριτικής.

Στην Ελλάδα η ισότητα των φύλων έχει κατοχυρωθεί συνταγματικά ενώ σε συνδυασμό με την απαίτηση για ίσες ευκαιρίες στον τομέα της εκπαίδευσης αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους στόχους της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Ειδικότερα, η δημιουργία νομικού πλαισίου που να κατοχυρώνει την ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών εντοπίζεται, κυρίως, στη δεκαετία του 1980.

Με εφαπτήριο το Σύνταγμα του 1975, το οποίο κατοχυρώνει την αρχή της ισότητας, ψηφίστηκε μια σειρά σημαντικών νόμων που δημιουργούν το πλαίσιο των πολιτικών ισότητας στην Ελλάδα. Οι νόμοι αυτοί αφορούν τους τομείς της απασχόλησης, ίσης αμοιβής / ίσης μεταχείρισης, παιδείας, κοινωνικής ασφάλισης, υγείας, οικογένειας, γονικής μέριμνας, μητρότητας και βίας.

Ένα μεγάλο τμήμα αυτών των νομοθετικών ρυθμίσεων πραγματοποιήθηκε στη βάση της προσαρμογής της ελληνικής νομοθεσίας με διεθνείς συμβάσεις και κοινοτικές οδηγίες. Σημαντικό όμως τμήμα του ψηφίστηκε σε συνέχεια των διεργασιών και της πίεσης του γυναικείου κινήματος στην Ελλάδα.

Στην πρόσφατη αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001, (ΦΕΚ 85/Α/18.4.2001) στο άρθρο 4 παρ. 2., αναφέρεται ρητά ότι «Οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις» ενώ η νέα διατύπωση που περιλαμβάνει το άρθρο 116 παρ. 2 («Δεν αποτελεί διάκριση λόγω φύλου η λήψη θετικών μέτρων για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το κράτος μεριμνά για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη, ιδίως σε βάρος των γυναικών») αποτελεί μια πολύ σημαντική νομική βάση για την ενίσχυση των πολιτικών ισότητας.

Το 1985 συστήνεται η Γενική Γραμματεία Ισότητας (αρχικά υπαγόμενη στο Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης και στη συνέχεια στο Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης) ως αρμόδια δημόσια υπηρεσία για την προώθηση και πραγματοποίηση της νομικής και ουσιαστικής ισότητας ανδρών και γυναικών σε όλους τους τομείς (πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό, πολιτιστικό).

Παράλληλα με τον κεντρικό μηχανισμό ισότητας δημιουργείται και μια περιφερειακή οργάνωση. Πρόκειται για τις Νομαρχιακές Επιτροπές Ισότητας (NEI) που απαρτίζονται από εκπροσώπους κρατικών, τοπικών φορέων και γυναικείων οργανώσεων σε κάθε νομαρχία. Παράλληλα λειτουργούν και τα Νομαρχιακά Γραφεία Ισότητας (NGI) για την καλύτερη ενημέρωση των πολιτών σε περιφερειακό επίπεδο. Οι δύο αυτοί θεσμοί θεσμοθετήθηκαν το 1989 με Προεδρικό Διάταγμα (Π.Δ 370/1989) και από το 1994 με τους Νόμους 2218 και 2240/1984.

Ακόμη, από το 2000 θεσμοθετήθηκαν με Νόμο (Ν. 2839/2000) και σε επίπεδο Περιφέρειας 13 Επιτροπές Ισότητας, οι λεγόμενες Περιφερειακές Επιτροπές Ισότητας (ΠΕΙ).

Επιπλέον, με το Νόμο 1342 / 1983 επικυρώθηκε η Διεθνής Σύμβαση του Ο.Η.Ε που αφορούσε στην κατάργηση κάθε μορφής διάκρισης σε βάρος των γυναικών ενώ με το Νόμο 1302/1983 επικυρώθηκε η Διεθνής Σύμβαση με αριθμ. 103 για την προστασία της μητρότητας.

Επιπλέον, με το Νόμο 1329/18.2.1983 εφαρμόστηκε η Συνταγματική Αρχή της Ισότητας ανδρών και γυναικών στον Αστικό Κώδικα, αναμορφώνοντας ριζικά μέρος του Οικογενειακού Δικαίου. Με το Νόμο 1483/1984 χορηγήθηκε το δικαίωμα αμεταβίβαστης 'γονικής άδειας' στον πατέρα. Με το Νόμο 1609/1986 έγινε δυνατή η

τεχνητή διακοπή της εγκυμοσύνης και με το Νόμο 1419/1984 καθιερώθηκε η αυτεπάγγελτη δίωξη για εγκλήματα βιασμού.

Επιπρόσθετα, με το Νόμο 1414/2.2.1984 εφαρμόστηκε η ισότητα των δύο φύλων στον τομέα των εργασιακών σχέσεων.

Στον τομέα της εκπαίδευσης, με το Νόμο 1286/1982 καταργήθηκαν κατάλοιπα διακρίσεων που υπήρχαν, τόσο σε επίπεδο διδακτικού προσωπικού των σχολείων όσο και σε επίπεδο σπουδαστικού πληθυσμού, κατά την εισαγωγή σε ορισμένες σχολές.

Το ερώτημα βέβαια που τίθεται στο σημείο αυτό είναι αν μέσω της νομικής ισότητας έχει επιτευχθεί και η κοινωνική. Ή μήπως υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στους θεσμούς και την κοινωνική πρακτική;

Η απάντηση είναι ότι δυστυχώς αυτή η αναντιστοιχία υπάρχει και παράγοντας ανασταλτικός για την εξάλειψή της είναι οι υπάρχουσες ακόμη και σήμερα παραδοσιακές νοοτροπίες και κοινωνικές προκαταλήψεις που θεωρούν ως προορισμό της γυναίκας το ρόλο της συζύγου και μητέρας, επηρεάζοντας κατά συνέπεια τη γενική κοινωνική της θέση αλλά και την αντιμετώπισή της στους τομείς εργασίας και εκπαίδευσης.

Προϋπόθεση της αλλαγής της υφιστάμενης αυτής κατάστασης και της συνακόλουθης επίτευξης των στόχων για πραγματική κοινωνική ισότητα αποτελεί ο εκσυγχρονισμός του εκπαιδευτικού συστήματος και η προσαρμογή του στις απαιτήσεις της σύγχρονης πραγματικότητας, όπου οι ρόλοι των δύο φύλων τείνουν να χάσουν τον άκαμπτο και φυλετικό τους χαρακτήρα και να γίνουν περισσότερο λειτουργικοί και ελαστικοί.

Άλλωστε οι νομοθετικές αλλαγές δεν αρκούν και υπάρχει κίνδυνος να παραμείνουν νεκρό γράμμα αν δεν συνοδεύονται από μια συστηματική προσπάθεια αλλαγής των στάσεων, της συμπεριφοράς και της νοοτροπίας των ατόμων από την παιδική τους ακόμη ηλικία.

Στην παραπάνω μακροχρόνια διαδικασία, εκτός από την οικογένεια, η οποία αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες κοινωνικοποίησης, καθοριστικό ρόλο ασκεί και η εκπαίδευση, το σχολείο, όπου με αφετηρία το βιβλίο αλλά και την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, μπορεί να λειτουργήσει ως ανανεωτικός θεσμός. Και αυτό γιατί, μέσα από τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών του και τα διδακτικά του βιβλία, δεν μεταφέρει απλώς γνώσεις αλλά, κυρίως, τις αξίες της κυρίαρχης ιδεολογίας, προετοιμάζοντας με αυτόν τον τρόπο τους μαθητές και τις μαθήτριες για τους μελλοντικούς τους ρόλους στην κοινωνία.

Έτσι, ο ρόλος των εκπαιδευτικών πρακτικών και των διδακτικών βιβλίων φαίνεται πράγματι να είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Παρά τον μεγάλο ρόλο του οικογενειακού κοινωνικού περιβάλλοντος και την αυξανόμενη επίδραση των τηλεοπτικών μέσων επικοινωνίας στη διαμόρφωση των κοινωνικών προτύπων, το σχολείο παραμένει ακόμη σε σημαντικό βαθμό βασικός φορέας κοινωνικοποίησης και καταμερισμού των ατόμων στις κοινωνικές θέσεις. Τις τελευταίες δεκαετίες έχουν γίνει θετικά βήματα στην κατεύθυνση της ανανέωσης της εκπαίδευσης και της εξάλειψης των κοινωνικών διακρίσεων (μεικτή δευτεροβάθμια εκπαίδευση, κατάργηση της σχολικής ποδιάς, άνοιγμα των σχολών νηπιαγωγών για τους άνδρες κλπ). Τις εξελίξεις αυτές ήταν αναμενόμενο να ακολουθήσουν και τα σχολικά βιβλία

Πόσο όμως ουσιαστική είναι η αλλαγή αυτή;

Το σχολείο έχει πράγματι εκσυγχρονιστεί ώστε να προσφέρει ίσες εκπαιδευτικές ευκαιρίες και στα δύο φύλα;

Στόχος της έρευνας αυτής είναι να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο τα σχολεία, ιδιαίτερα μέσω των βιβλίων που χρησιμοποιούν, μεταφέρουν τις επικρατούσες απόψεις και αντιλήψεις για το ρόλο των δύο φύλων στα παιδιά της σχολικής ηλικίας, περίοδος ιδιαίτερος αποφασιστική για τη διαμόρφωση του ρόλου των φύλων.

Ειδικότερα θα διερευνηθεί το πώς παρουσιάζονται τα δύο φύλα μέσα στα νέα βιβλία του δημοτικού σχολείου, τα οποία χρησιμοποιούνται στις διδασκαλικές αίθουσες από το ακαδημαϊκό έτος του 2006.

Κατά συνέπεια, το ερώτημα που τίθεται είναι αν τα νέα αυτά βιβλία πράγματι ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας για την εξάλειψη των ανισοτήτων και των διακρίσεων σε βάρος της γυναίκας, προωθώντας έτσι τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις ή αν παραμένουν προσκολλημένα σε παραδοσιακά πρότυπα και προκαταλήψεις.

Ειδικότερα, θα μελετηθούν τα νέα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού σχολείου, τα βιβλία «Η γλώσσα μου». Η επιλογή των αναγνωστικών και όχι των υπολοίπων εγχειριδίων βασίστηκε στο γεγονός ότι στο Δημοτικό αφενός τα γλωσσικά μαθήματα καταλαμβάνουν ένα πολύ μεγάλο ποσοστό του χρόνου διδασκαλίας (9 από τις 23-25 ώρες την εβδομάδα) και αφετέρου στην υπόθεση ότι τα μαθήματα αυτά ασκούν καθοριστικό ρόλο στη ιδεολογική διαμόρφωση των μαθητών/τριων.

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο περιλαμβάνει το θεωρητικό υπόβαθρο, πάνω στο οποίο στηρίζεται η συγκεκριμένη μελέτη. Ειδικότερα, γίνεται αναφορά στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης του ρόλου των φύλων, στα αντίστοιχα στερεότυπα καθώς και στον καθοριστικό ρόλο της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση του ρόλου των φύλων. Παρατίθενται επίσης οι πολιτικές ισότητας που ισχύουν τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη. Ολοκληρώνεται με την ανασκόπηση της σχετικής με το θέμα βιβλιογραφίας και των ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί σε διάφορες χώρες του κόσμου.

Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει τη μεθοδολογία, τη διεξαγωγή-ανάλυση και τα συμπεράσματα της έρευνας.

1^ο ΜΕΡΟΣ

Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ

1. Η κοινωνικοποίηση του ρόλου των φύλων

1.1 Διαδικασία κοινωνικοποίησης

Η κοινωνικοποίηση των μελών μίας κοινωνίας ή κοινωνικής ομάδας αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη και λειτουργία της. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για μια πολύπλοκη και πολύπλευρη πορεία, η οποία αφορά στην αφομοίωση και εσωτερίκευση των πολιτιστικών στοιχείων, των αξιών και των κοινωνικά αποδεκτών τρόπων και κανόνων.

Με άλλα λόγια είναι «η διαδικασία μέσα από την οποία το άτομο διαμορφώνει τη συμπεριφορά του, μαθαίνει τους τρόπους ζωής που η κοινωνική ομάδα, στην οποία ανήκει, του μεταβιβάζει άμεσα και έμμεσα»¹.

Σύμφωνα επίσης με ένα άλλο ορισμό, «η κοινωνικοποίηση είναι η μετάδοση συμπεριφορών, ρόλων, στάσεων και απόψεων στην επόμενη γενιά. Με άμεση εντολή, με το παράδειγμα και με την έμμεση προσδοκία, διαφορετικά άτομα, μέσα σε διαφορετικές σχέσεις, επηρεάζουν το άτομο που αναπτύσσεται»².

Η κοινωνικοποίηση αποτελεί μία δυναμική λειτουργία. Είναι δηλαδή συνεχής και αδιάκοπη καθώς συνεχόμενη είναι και η εξέλιξη και η ανακατανομή των ρόλων κατά τη διάρκεια της ζωής. Ως εκ τούτου, είναι μία πορεία που διαρκεί σε όλη τη ζωή του ατόμου, παρόλο που αναφέρεται κυρίως σε παιδιά. Μέσω της διαδικασίας αυτής τα άτομα αποκοτούν γνώσεις, δεξιότητες και στάσεις, οι οποίες τα καθιστούν ικανά να

---

¹ Νασιάκου Μ., 1982, ΣΕΛ. 72

² Weinreic H., 1982, pp.18

συμμετέχουν στη ζωή και τις δραστηριότητες τόσο των κοινωνικών ομάδων όσο και ολόκληρης της κοινωνίας.

Να σημειωθεί βέβαια ότι η διαμόρφωση της ανθρώπινης φύσης είναι το αποτέλεσμα μίας πολύπλοκης διαδικασίας καθώς και της δυναμικής αλληλεπίδρασης δύο βασικών παραγόντων: της κληρονομικότητας, με όλες τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει σε κάθε άτομο, και των κοινωνικοπολιτικών παραγόντων, οι οποίοι εμφανίζονται σε πολύ μεγάλη ποικιλία. Αυτό σημαίνει ότι όταν μιλάμε για προσωπικότητα πρέπει οπωσδήποτε να τονίζουμε τη μοναδικότητα και την ιδιαιτερότητά της.

Στη θεωρία λοιπόν κάθε άτομο έχει, σε μεγάλη έκταση, τη δυνατότητα της διαμόρφωσης της εξέλιξής του. Όμως στην πράξη η ελευθερία αυτή περιορίζεται από την πίεση που υφίσταται από την ομάδα, στην οποία ανήκει, και από τους θεσμούς της κοινωνίας του³.

Επομένως «κοινωνικοποίηση είναι η πορεία, η οποία επιτρέπει στον άνθρωπο να μάθει να ζει στην κοινωνία του, σύμφωνα με τις αξίες της. Του επιτρέπει να αναπτύξει ένα κοινωνικό εαυτό και να ανακαλύψει τη θέση του μέσα στο πλαίσιο του κόσμου του. Είναι μια πορεία που ενθαρρύνει τα άτομα να συμπεριφέρονται με τρόπους, με τους οποίους θα κερδίσουν κοινωνική επιδοκιμασία και την ικανότητα να προβλέπουν τις αντιδράσεις, τις οποίες θα προκαλέσουν οι πράξεις τους»⁴.

Μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνικοποίησης, τα αγόρια και τα κορίτσια, αφού συνειδητοποιήσουν την κατηγοριοποίηση και τον διαχωρισμό των ανθρώπων σε δύο φύλα, θα τοποθετήσουν αφενός τον εαυτό τους στη μία από τις δύο αυτές κατηγορίες και αφετέρου θα προσπαθήσουν να υιοθετήσουν τους κοινά αποδεκτούς τρόπους συμπεριφοράς για το φύλο τους. Η όλη αυτή πορεία που ξεκινάει από τα πρώτα λεπτά

---

³ Νασιάκου Μ., 1982., σελ.73

⁴ Duberman L., 1975, pp. 25.

της γέννησης, και ίσως νωρίτερα, περιλαμβάνει μία από τις πιο σημαντικές πλευρές της ευρύτερης κοινωνικοποίησης. Πρόκειται για την ‘κοινωνικοποίηση του ρόλου των φύλων’.

Η διαδικασία αυτή αποτελείται από πολλές πορείες, οι οποίες οδηγούν στην προετοιμασία των ανδρών και των γυναικών για τους ρόλους, τους οποίους κάθε κοινωνία θεωρεί κατάλληλους για το κάθε φύλο. Πρόκειται δηλαδή για το ενδιάμεσο βήμα που συνδέει τους ρόλους που δίνονται από την κοινωνία και την αποδοχή τους ή όχι από τα μέλη της.

Ο ρόλος των φύλων αναφέρεται σε μορφές συμπεριφοράς, στάσεις και δεξιότητες, τις οποίες η κοινωνία προσδοκά από τα άτομα απλώς και μόνο επειδή είναι άνδρες ή γυναίκες.

Αυτό σημαίνει ότι «ο ρόλος των φύλων αναφέρεται στη συλλογή συμπεριφορών και χαρακτηριστικών της προσωπικότητας, τα οποία θεωρούνται ως τυπικά γνωρίσματα του φύλου ή ως κατάλληλα για το ένα ή για το άλλο φύλο»⁵.

Ανάμεσα στα φύλα έχουν βρεθεί διαφορές σε φυσικά χαρακτηριστικά, σε νοητικές ικανότητες, στη σχολική ζωή, στον επαγγελματικό τομέα και γενικά στην προσωπικότητα. Η θεωρία του ρόλου των φύλων χρησιμοποιήθηκε για να αναλύσει τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στη θέση των ανδρών και γυναικών, να εξηγήσει πώς τα άτομα προετοιμάζονται για τους ρόλους αυτούς και να περιγράψει τις τροποποιήσεις και τις συγκρούσεις που έχουν συμβεί στις θέσεις αυτές.

Στο πλαίσιο αυτό, το ερώτημα που τίθεται, δεδομένου ότι το φύλο επηρεάζει βαθιά ολόκληρη τη ζωή κάθε ατόμου, είναι αν οι διαφορές αυτές έχουν βιολογική αρχή και επομένως είναι αμετάβλητες ή αποκτώνται μέσα από την κοινωνική επιρροή και επομένως μπορούν να αλλάξουν.

---

⁵ Serbin L., 1985, pp.19

Όλες οι μεγάλες θεωρίες διαβεβαιώνουν ότι διαφορές πάντοτε υπήρχαν και θα συνεχίσουν να υπάρχουν. Πέρα όμως από αυτή τη βασική κοινή παραδοχή κάθε θεωρία προσφέρει και μια διαφορετική ερμηνεία.

1.2 Θεωρίες της κοινωνικοποίησης του ρόλου των φύλων

Το φύλο θεωρείται ένας από τους πιο καθοριστικούς παράγοντες στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και των διαπροσωπικών σχέσεων καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Καμιά άλλη κατηγοριοποίηση δεν είναι τόσο σημαντική για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του ατόμου, όσο αυτή της ταξινόμησης σε αρσενικά και θηλυκά, με βάση τα χαρακτηριστικά της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας.

Η θεωρία για τη διαμόρφωση του ρόλου των φύλων σχετίζεται με το γενικότερο ζήτημα του αν η ανθρώπινη συμπεριφορά καθορίζεται από την κληρονομικότητα ή από το περιβάλλον. Οι κυρίαρχες, ως προς αυτό απόψεις, είναι τρεις: Η βιολογική προσέγγιση, η οποία υποστηρίζει ότι άνδρες και γυναίκες γεννιούνται με σαφώς διαφορετικά χαρακτηριστικά, καθώς είναι προορισμένοι να εκπληρώσουν διαφορετικά καθήκοντα στη ζωή. Αντίθετη με τη κληρονομική άποψη είναι η περιβαλλοντική, η οποία τονίζει ότι οι διαφορές των φύλων οφείλονται σε κοινωνική μάθηση και είναι αποκλειστικά προϊόν του πολιτισμού. Η τρίτη άποψη βρίσκεται κάπου στη μέση καθώς βασίζεται στη σχέση ανάμεσα στην κληρονομικότητα και το περιβάλλον.

1.2.1 Βιολογικές θεωρίες

Οι θεωρίες αυτές υποστηρίζουν ότι οι διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα βασίζονται στη φύση και αποτελούν αμετάβλητα τμήματα της φυσικής σειράς. Θεωρούν ότι οι

διαφορές σε στάσεις, αξίες, τρόπους συμπεριφοράς ανάμεσα στα δύο φύλα είναι αποτέλεσμα βιολογικών παραγόντων, όπως είναι τα χρωμοσώματα και οι ορμόνες ⁶.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διάλεξη του καθηγητή Ιατρικής κ. Μέρμυγκα το 1928, στην οποία υποστηρίζει ότι οι γυναίκες, μέσω της αχρησίας του εγκεφάλου τους ανά τους αιώνες, έχουν χάσει την ικανότητα να γίνουν επιστήμονες. Ο αυτός ισχυρισμός του καθηγητή της Ιατρικής αναπαράγει, νομιμοποιεί και αιτιολογεί με φαινομενικά «επιστημονικό» τρόπο τις κυρίαρχες προκαταλήψεις. Στη μορφή του αυτή αποτελεί μάλλον μια παραλλαγή ή εξελιγμένη μετάλλαξη των βιολογικών θεωριών ⁷.

Μειονέκτημα των συγκεκριμένων θεωριών αποτελεί το γεγονός ότι βασίζονται σε πειραματικά ευρήματα που έγιναν σε ζώα και δεν είναι βέβαιο αν μπορούν να επεκταθούν τα ευρήματα αυτά σε ανθρώπινες υπάρξεις. Ακόμη έχουν δυσκολία στο να ερμηνεύσουν διαφορές στη θέση των δύο φύλων ιστορικά ή γεωγραφικά, δεδομένου ότι η έννοια του να είσαι άνδρας ή γυναίκα διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία καθώς και από ιστορική περίοδο σε ιστορική περίοδο ⁸.

1.2.2 Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης

Από τις θεωρίες, οι οποίες δέχονται το περιβάλλον ως καθοριστικό για τις διαφορές των δύο φύλων, δύο είναι οι πιο σημαντικές. Πρόκειται για τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης και τη θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης.

Σύμφωνα με την πρώτη, η κοινωνικοποίηση πραγματοποιείται μέσω της ταύτισης με κοινωνικά μοντέλα. Ειδικότερα η θεωρία αυτή δίνει στο παιδί, το οποίο μιμείται τα μοντέλα ρόλων, έναν περισσότερο ενεργητικό ρόλο. Μαθαίνει δηλαδή ποιος τύπος

---

⁶ Measor L., & Silker P., 1992, pp.6.

⁷ Χιωτάκης Σ., 1998, σελ. 325-333

⁸ Mead M., 1977

συμπεριφοράς είναι ‘κατάλληλος’ για το δικό του φύλο, μέσω της ενίσχυσης και της τιμωρίας και μέσω της παρατήρησης των προσώπων αναφοράς (γονείς, παρέες, δάσκαλοι κ.λπ.) και των συμβολικών προτύπων ή μοντέλων (μέσω ταινιών, τηλεόρασης, βιβλίων κλπ). Έτσι, κατά τη διαδικασία της ωρίμανσης το παιδί αρχίζει να υιοθετεί και να μιμείται μοντέλα ρόλων ⁹. Σύμφωνα επίσης με την εν λόγω θεωρία, οι προτιμήσεις των δύο φύλων και οι μορφές συμπεριφοράς εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις κοινωνικές προσδοκίες και την κοινωνική ενίσχυση. Τα παιδιά δηλαδή χρησιμοποιούν τα πρότυπα ή μοντέλα ως πηγή πληροφοριών για την κατάλληλη ή μη συμπεριφορά ¹⁰. Μειονέκτημα της αποτελεί το ότι όλα τα πειράματα έχουν γίνει σε εργαστήρια, χρησιμοποιώντας μορφές συμπεριφοράς, οι οποίες μπορούν να ενισχυθούν. Επιπλέον αναγνωρίζει τη συνεισφορά των γνωστικών ικανοτήτων των παιδιών στη διαμόρφωση και εσωτερίκευση της τυπικής συμπεριφοράς για κάθε φύλο αλλά δεν τους αποδίδει την καθοριστική επιρροή, την οποία τους αποδίδει η θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης.

1.2.3 Θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης

Η θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης αποδέχεται την ιδέα ότι τα παιδιά συμμετέχουν ενεργητικά στη διαμόρφωση των εμπειριών τους και στον καθορισμό των απόψεων για τα δύο φύλα.

Δίνεται δηλαδή έμφαση στον τρόπο που σκέφτεται το παιδί, το οποίο μάλιστα θεωρείται ότι αυτό-κοινωνικοποιείται ¹¹. Ειδικότερα, η κοινωνικοποίηση του ρόλου των φύλων συνδέεται άμεσα και είναι αποτέλεσμα της γνωστικής ανάπτυξης και των γνωστικών ικανοτήτων του παιδιού, με βάση τις οποίες μορφοποιεί τις εμπειρίες του

---

⁹ Mischel W., 1996, pp.29.

¹⁰ Bandura A., N. J. Prentice Hall, 1977

¹¹ Tavris C., & Wade C., 1984, pp 215.

από το κοινωνικό περιβάλλον. Σύμφωνα λοιπόν με τη θεωρία αυτή, ούτε η βιολογία, ούτε η κοινωνία καθορίζουν την κοινωνικοποίηση αλλά η ίδια η γνωστική οργάνωση του κοινωνικού κόσμου που περιβάλλει το παιδί και που γίνεται από το ίδιο μέσω της (αλληλ)επίδρασής του από τα πρόσωπα αναφοράς, τους ‘σημαντικούς άλλους’. Με άλλα λόγια, το παιδί, περίπου στην ηλικία των τεσσάρων, κατηγοριοποιεί τον εαυτό του ως αγόρι ή κορίτσι και σύμφωνα με αυτή την κρίση, τροποποιεί τη συμπεριφορά και υιοθετεί αυτή που είναι κατάλληλη για το δικό του φύλο. Η αυτοκατηγοριοποίηση καθορίζει και κάποιες αξίες. Κατά συνέπεια, τα παιδιά που κατηγοριοποιούν τους εαυτούς τους ως αγόρια αξιολογούν θετικά τις ασχολίες και τις δραστηριότητες που είναι σύμφωνες με το ανδρικό φύλο. Αντίστοιχα βέβαια λειτουργούν και τα κορίτσια ¹².

1.2.4 Ψυχαναλυτική θεωρία

Η ψυχαναλυτική θεωρία, με κύριο εκφραστή τον Freud, πρεσβεύει ότι η ανθρώπινη προσωπικότητα αναπτύσσεται καθώς περνά μέσα από διάφορα ψυχοσεξουαλικά στάδια, το στοματικό, το πρωκτικό και το φαλλικό, κατά τη διάρκεια των πρώτων έξι χρόνων της παιδικής ηλικίας. Ο γενετήσιος ερωτισμός του φαλλικού σταδίου και η σημασία, την οποία αποδίδουν τα παιδιά στη διαφορά των σεξουαλικών οργάνων, οδηγεί τα αγόρια να γίνουν αρσενικά και τα κορίτσια θηλυκά στη μετέπειτα συμπεριφορά τους. Γενικότερα δηλαδή η συγκεκριμένη θεωρία πιστεύει ότι τα παιδιά μαθαίνουν πρώτα για τη σεξουαλικότητά τους και έπειτα αποκτούν πληροφορίες για τους ρόλους των φύλων. Παράλληλα, καθοριστική σημασία για την ανάπτυξη, την εσωτερίκευση και την επίδειξη διαφορετικών χαρακτηριστικών προσωπικότητας για

---

¹² Kohlberg A., 1996, pp.165

τα δύο φύλα θεωρείται ότι έχει και η επιθυμία του παιδιού για το γονέα του αντίθετου φύλου. Να σημειωθεί ότι μία αξιοσημείωτη πλευρά της φροϋδικής θεωρίας είναι η κατώτερη θέση που αποδίδει στις γυναίκες.

Η εναλλακτική ψυχαναλυτική σκέψη άλλαξε την προοπτική αυτή και έδωσε έμφαση στη θηλυκότητα με θετικό τρόπο, εκεί που ο Freud παρατηρούσε μόνο αρνητικά στοιχεία.

1.2.5 Συμπεράσματα

Οι Rosenberg και Sutton Smith, οι οποίοι συνέθεσαν τις παραπάνω θεωρίες, υποστηρίζουν ότι η ψυχαναλυτική και οι βιολογικές θεωρίες είναι περισσότερο χρήσιμες στο επίπεδο της ερμηνείας και της γένεσης της σεξουαλικότητας ενώ η θεωρία της κοινωνικής μάθησης αποδεικνύει τη σημασία των μοντέλων των ρόλων κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας. Συνεπώς η ανάπτυξη του ρόλου των φύλων είναι το αποτέλεσμα όλων των επιρροών: βιολογικής, ψυχολογικής και πολιτιστικής¹³.

Το ζήτημα αυτό έχει απασχολήσει τους ερευνητές επί δεκαετίες. Σήμερα οι επιστήμονες δέχονται ότι δεν μπορούμε να εξαιρέσουμε τον ένα ή τον άλλο παράγοντα καθώς όλοι είναι ξεχωριστής σημασίας. Αναφορικά δε με τη διαφοροποίηση της συμπεριφοράς ανάμεσα στα δύο φύλα, δέχονται ότι οφείλεται στην αλληλεπίδραση τόσο κοινωνικών όσο και βιολογικών παραγόντων. Αυτό διότι, αν και ο ρόλος, τον οποίον ασκούν οι κοινωνικοί παράγοντες στις διαφορές μεταξύ των δύο φύλων είναι καθοριστικός, οι ρόλοι, τους οποίους αποδίδει η κοινωνία στα δύο φύλα, καθορίζονται ως ένα σημείο από βιολογικούς παράγοντες.

---

¹³ Rosenberg G. & Sutton – Smith B., 1968, pp.373-380

2. Τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων

2.1 Ορισμός

Σε γενικές γραμμές, τα στερεότυπα χρησιμεύουν στην διευκόλυνση της κωδικοποίησης της γνώσης και των εμπειριών των ατόμων. Αποτελούν δηλαδή μια μορφή ταξινόμησης, η οποία απλοποιεί και απλουστεύει την πολυπλοκότητα του περιβάλλοντος. Με άλλα λόγια, «τα στερεότυπα είναι προκατασκευασμένα σχήματα αντίληψης-σκέψης (διανοητικές εικόνες-ιδέες), τα οποία παρεμβάλλονται ανάμεσα στην πραγματικότητα και την αντίληψη που πάμε να σχηματίσουμε γι' αυτήν την πραγματικότητα, προκαλώντας απλοποιήσεις και γενικεύσεις που τη διαστρεβλώνουν»¹⁴.

Κάθε κοινωνία έχει τα δικά της στερεότυπα, τα οποία διαμορφώνονται με βάση τις κυρίαρχες νοοτροπίες, τα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα που επικρατούν σε αυτή. Αυτά χρησιμοποιούνται, μαζί με τις αντιλήψεις και τις προκαταλήψεις, σε σχέση με διαφορετικές κοινωνικές τάξεις και επαγγελματικές ομάδες ή σε σχέση με το φύλο.

Στο πλαίσιο αυτό, τα στερεότυπα είναι συνδεδεμένα με ρόλους που αντιστοιχούν στις κοινωνικές προσδοκίες, στις οποίες τα άτομα είναι υποχρεωμένα να ανταποκριθούν.

Ως εκ τούτου, τα στερεότυπα αλλάζουν υπό την επίδραση διαφορετικών κοινωνικών συστημάτων ενώ η κυρίαρχη ιδεολογία καθορίζει και επιβάλλει νέους ρόλους και στερεότυπα¹⁵. Τα στερεότυπα επίσης μεταφέρουν απόψεις μόνο σχετικά με τις διαφορές μεταξύ ομάδων και δεν συνοδεύονται απαραίτητα από θετικές ή αρνητικές

---

¹⁴ Φίλιας Β., κ.ά, 1983, σελ. 273

¹⁵ Κανταρτζή Ε., 2003, σελ. 29

κρίσεις. Η αρνητική αξιολόγηση των ατόμων ή των δραστηριοτήτων τους, επειδή ανήκουν σε μία συγκεκριμένη ομάδα, είναι γνωστή ως προκατάληψη ¹⁶.

Τα στερεότυπα μπορεί να λάβουν τη μορφή στάσεων, συναισθημάτων ή δραστηριοτήτων. Εξετάζοντας το περιεχόμενό τους, μπορεί να αναφέρονται σε φυσικά χαρακτηριστικά μιας ομάδας, σε νοητικές ή συναισθηματικές ποιότητες των μελών της ή σε συγκεκριμένες απόψεις για τη θέση τους στην κοινωνία ¹⁷. Επιπλέον, επειδή είναι απλοποιητικά, γενικευτικά και υπερβολικά, μπορούν εύκολα να σχηματοποιούνται, να συγκρατούνται και να αφομοιώνονται και επομένως να εσωτερικεύονται ¹⁸.

Σύμφωνα με τις αρχές της ψυχολογίας, τα στερεότυπα δεν αποτελούν απλώς απόψεις που σχετίζονται με συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων, Αποτελούν δομές, οι οποίες συμβάλλουν στον τρόπο, με τον οποίο τα άτομα αποκτούν πληροφορίες. Αυτές οι γνωστικές δομές συχνά ονομάζονται 'σχήματα' και ενεργούν ως κανάλια πληροφοριών που οδηγούν τα άτομα να δίνουν προσοχή σε πληροφορίες που ταιριάζουν στα σχήματα ή τα στερεότυπα και να αγνοήσουν άλλες που δεν ταιριάζουν ¹⁹.

2.2 Στερεότυπα και φύλο.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η μετάδοση συμπεριφορών και μάλιστα αυτών που θεωρούνται κατάλληλες για κάθε φύλο, στάσεων και αξιών, στην επόμενη γενιά, πραγματοποιείται μέσω του μηχανισμού της κοινωνικοποίησης. Οι φορείς όμως της κοινωνικοποίησης έχουν στερεότυπες αντιλήψεις σχετικά με τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στο κάθε φύλο και τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ τους. Κατά

---

¹⁶ Φίλιας Β., κ.ά, 1983, σελ.240

¹⁷ Michel A., 1986, pp.16

¹⁸ Φίλιας Β., κ.ά., 1983, σελ.244

¹⁹ Κανταρτζή Ε., 2003, σελ.30

συνέπεια, η όλη διαδικασία αντανακλά τις προσδοκίες που βασίζονται σε αυτές τις απόψεις ²⁰. Τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων αποτελούν υπεραπλουστευμένες και προκατασκευασμένες κοινωνικές αντιλήψεις σχετικά με μορφές συμπεριφοράς, ικανότητες, ρόλους και επαγγέλματα των ατόμων, απλώς και μόνο επειδή ανήκουν σε ένα φύλο. Καθορίζουν το πώς θα πρέπει να συμπεριφέρονται οι άνθρωποι, βάσει του φύλου τους, περιορίζοντας και κατευθύνοντας τα παιδιά σε προδιαγεγραμμένους ρόλους, οι οποίοι και επηρεάζουν την ταυτότητα του φύλου τους. Τα στερεότυπα αυτού του είδους σχετίζονται επίσης με την έννοια του σεξισμού, ο οποίος και αποτελεί «μία στάση, η οποία αποκλείει και αντιμετωπίζει τα άτομα με στερεότυπο τρόπο εξαιτίας του φύλου τους» ²¹.

Οι Frazier και Sadker προχωρούν ακόμη παραπέρα τον ορισμό του σεξισμού, υποστηρίζοντας ότι «είναι μια άποψη ότι τα ανθρώπινα φύλα έχουν τέτοια κατασκευή, η οποία καθορίζει τις ζωές τους θεωρώντας ότι 1) το ένα φύλο είναι ανώτερο από το άλλο και έχει το δικαίωμα να επιβάλλεται στο άλλο 2) υπάρχει μια πολιτική να ενισχύονται τέτοιες απόψεις 3) η κοινωνία και οι κυβερνήσεις βασίζονται σε αυτές τις απόψεις» ²².

Η θεωρία του Bem για τα δύο φύλα υποστηρίζει με τη σειρά της ότι τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες έχουν εσωτερικοποιήσει τα δεδομένα της κατάλληλης συμπεριφοράς, τα οποία βασίζονται στην ταυτότητα του φύλου και ενεργούν σύμφωνα με αυτά τα δεδομένα. Ακόμη υποστηρίζει ότι υπάρχουν τα ανδρόγυνα άτομα, άνδρες και γυναίκες που δεν είναι ούτε αρσενικά ούτε θηλυκά στην ταυτότητα του φύλου τους και των οποίων η συμπεριφορά και οι στάσεις δεν επηρεάζονται από τις επιταγές του φύλου ²³.

---

²⁰ Weinreich H., 1986, pp.25

²¹ Michel A., 1986., pp.15

²² Frazier N., & Sadker M., 1975, pp.2

²³ Bem S., 1982, pp. 38-50

Η θεωρία του Marcus υποστηρίζει ότι οι άνδρες έχουν ένα ανδρικό σχήμα για τον εαυτό τους αλλά όχι ένα γυναικείο. Το ίδιο ισχύει και για τις γυναίκες, οι οποίες έχουν ένα γυναικείο σχήμα αλλά όχι ανδρικό. Τα ανδρογόνα άτομα, στα οποία και αυτός αναφέρεται, έχουν και ανδρικό και γυναικείο σχήμα ²⁴.

Οι 'ετικέτες' του άνδρα και της γυναίκας μεταφέρουν δυναμικές προσδοκίες για το φύλο, στο οποίο αναφερόμαστε. Παράλληλα περιέχουν χρήσιμες πληροφορίες ώστε και να προσανατολίζουμε και να διαμορφώνουμε ανάλογα τη συμπεριφορά μας προς τα άτομα αυτά αλλά και να ερμηνεύουμε την αντίστοιχη δική τους. Ακόμη, ετικέτες χρησιμοποιούνται και σε σχέση με τις δραστηριότητες ώστε και αυτές να προσαρμόζονται καταλλήλως ²⁵.

Τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων είναι άμεσα συνδεδεμένα με την υπάρχουσα κοινωνική κατάσταση. Αυτό σημαίνει ότι για να ερμηνεύσουμε τη δομή τους θα πρέπει διερευνηθούν οι κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα στις ομάδες. Έτσι, τα άτομα που κατέχουν υψηλές θέσεις συνήθως εξασκούν ρόλους, οι οποίοι προϋποθέτουν και εμπεριέχουν την κατοχή σημαντικής κοινωνικής, πολιτικής ή πολιτιστικής δύναμης. Από την άλλη πλευρά, όσα άτομα βρίσκονται σε εξαρτημένες θέσεις υιοθετούν ρόλους, όπου η δυνατότητα κατοχής και η εξάσκηση κοινωνικής δύναμης είναι περιορισμένη ²⁶.

Στην περίπτωση των ανδρών και των γυναικών, εντοπίζεται σε πολλές κοινωνίες, μια από αυτές είναι και η δική μας, μια μακροχρόνια ιστορία ιεραρχικών σχέσεων ανάμεσα στις δύο ομάδες. Οι άνδρες δηλαδή έχουν περισσότερη δύναμη και είναι αυτοί που θεσπίζουν τους κανόνες ενώ οι γυναίκες βρίσκονται σε κατώτερη θέση και είναι κυριαρχούμενες. Μία από τις λειτουργίες των στερεοτύπων είναι η ενίσχυση του καθεστώτος που επικρατεί έτσι ώστε να θεωρείται ως απόλυτα φυσιολογικό το

---

²⁴ Marcus H., et al., 1982, pp.38-50

²⁵ Lips M., 1988, PP.12

²⁶ Κανταρτζή Ε., 2003, σελ. 33

γεγονός ότι οι κυρίαρχες ομάδες θεωρούνται ότι έχουν περισσότερες ικανότητες και ευφυΐα σε σχέση με τις κυριαρχούμενες. Ως εκ τούτου η διαίωσιση των στερεοτύπων οφείλεται στη συμβολή τους στη νομιμοποίηση των προκαταλήψεων απέναντι στις υποτελείς ομάδες ²⁷.

Υπάρχουν δύο αντίθετες απόψεις σχετικά με την απόκτηση των στερεοτύπων του ρόλου των φύλων και την επίδρασή τους στην ψυχολογική και κοινωνική προσαρμογή.

Η πρώτη άποψη θεωρεί ότι η υιοθέτηση μιας παραδοσιακής ταυτότητας του φύλου είναι ένα από τα μεγαλύτερα και σημαντικότερα καθήκοντα της παιδικής και εφηβικής ηλικίας ²⁸.

Η δεύτερη άποψη υποστηρίζει ότι οι παραδοσιακές απόψεις για την ταυτότητα του φύλου περιορίζουν την ανάπτυξη της προσωπικότητας. Θεωρείται επομένως ότι τα στερεότυπα του φύλου είναι επιζήμια

διότι υπεραπλουστεύουν τις αντιλήψεις και περιορίζουν τις προοπτικές της ζωής.

Έτσι, η έντονη αρρενωπότητα ενισχύει χαρακτηριστικά, όπως ο έντονος ανταγωνισμός, η κυριαρχία, η έλλειψη ευαισθησίας ενώ η έντονη θηλυκότητα ενισχύει την παθητικότητα, την εξάρτηση και την έλλειψη ανταγωνισμού ²⁹.

2.3 Το περιεχόμενο των στερεοτύπων του ρόλου των φύλων

Τα τελευταία χρόνια οι ερευνητές έχουν αντιληφθεί ότι τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων μεταφέρουν μια ποικιλία χαρακτηριστικών που προσδιορίζουν το πώς εμφανίζονται, ενεργούν, σκέφτονται και αισθάνονται τα άτομα. Αυτό αυτομάτως

---

²⁷ Lips M., 1988, pp.2

²⁸ Kohlberg A., 1966, pp.82-173

²⁹ Block J., 1973, pp.155-162

συνεπάγεται ότι χαρακτηριστικά, ρόλοι, συμπεριφορές, επαγγέλματα, φυσική εμφάνιση έχουν μια ανδρική και μια γυναικεία μορφή.

Έτσι το ανδρικό στερεότυπο εμπεριέχει χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, όπως η επιθετικότητα, η ανεξαρτησία, η τόλμη, η γενναιότητα, η ευφυΐα.

Αντίθετα, το γυναικείο στερεότυπο αναφέρεται σε χαρακτηριστικά, όπως η παθητικότητα, η εξάρτηση, η συμμόρφωση, η ευγένεια, η υποχώρηση. Οι Deaux και Lewis προσέφεραν ένα μοντέλο για τα συγκεκριμένα στερεότυπα. Διακρίνουν μάλιστα σε αυτά τουλάχιστον τέσσερις περιοχές. Αυτές είναι η συμπεριφορά ρόλων, τα χαρακτηριστικά, τα επαγγέλματα και τα φυσικά χαρακτηριστικά. Το στοιχείο του ρόλου περιλαμβάνει δραστηριότητες, ενδιαφέροντα και παιχνίδια που θεωρούνται πιο κατάλληλα για το κάθε φύλο ³⁰.

Απο την πλευρά του ο Broverman έχει καταλήξει στα εξής συμπεράσματα ³¹:

- Ανάμεσα σε ομάδες, οι οποίες διαφέρουν ως προς το φύλο, την ηλικία, τη θρησκεία, την οικογενειακή κατάσταση και το εκπαιδευτικό επίπεδο, υπάρχει μια συμφωνία απόψεων σχετικά με τα διαφορετικά χαρακτηριστικά ανδρών και γυναικών.
- Χαρακτηριστικά, τα οποία αναφέρονται στους άνδρες αξιολογούνται περισσότερο θετικά από ότι όταν αναφέρονται στις γυναίκες.
- Οι ορισμοί για το ρόλο των φύλων γίνονται δεκτοί, χωρίς κριτική, στο βαθμό που αυτοί ενσωματώνονται στην αυτοαντίληψη των ανδρών και των γυναικών.

Στο πλαίσιο αυτό, οι υπάρχουσες διαφορές ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες επιδοκιμάζονται και ιδανικοποιούνται. Επιπρόσθετα, ο ανδρικός ρόλος αξιολογείται περισσότερο υψηλά τόσο από άνδρες όσο και από γυναίκες. Ως

---

³⁰ Deaux K., & Lewis L., 1984, PP.991-1004

³¹ Broverman I., et al., 1970, pp.59-78

αποτέλεσμα, οι γυναίκες τείνουν να έχουν χαμηλότερη αυτοεκτίμηση καθώς τα γυναικεία χαρακτηριστικά είναι λιγότερο κοινωνικά αποδεκτά. Παράλληλα, τα κορίτσια, καθώς μεγαλώνουν βιώνουν μια σύγκρουση. Πρέπει να αποφασίσουν αν θα διαλέξουν τα θετικά χαρακτηριστικά, τα οποία θεωρούνται ως επιθυμητά για το αντίθετο φύλο, για το δικό τους όμως θεωρούνται ακατάλληλα.

Σύμφωνα με τον Michel, υπάρχει ένας διαχωρισμός ανάμεσα στα σαφή (γραπτά ή προφορικά) και στα υπονοούμενα στερεότυπα. Η κατηγορία των σαφών στερεοτύπων περιλαμβάνει, για παράδειγμα, το σχολικό πρόγραμμα, το οποίο μπορεί να διαχωρίζει ανάμεσα σε ανδρικά και γυναικεία θέματα. Αυτό το είδος των στερεοτύπων εντοπίζεται συγχρόνως και στην καθημερινή ζωή και διαχωρίζει τα αγόρια από τα κορίτσια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πολύ συχνή φράση των γονέων 'τα αγόρια δεν κλαίνε'. Ως προς τα υπονοούμενα στερεότυπα, εκφράζονται, για παράδειγμα, μέσα από την επιδοκιμασία και την επιβράβευση ενός κοριτσιού επειδή είναι χαριτωμένο και ευγενικό και ενός αγοριού επειδή είναι καλός μαθητής στο σχολείο. Τα στερεότυπα αυτού του είδους μπορούν επίσης να εκδηλώνονται μέσα από παραλείψεις, οι οποίες καθρεφτίζουν το ένα φύλο με συγκεκριμένες ποιότητες και ρόλους, παραλείποντας άλλες. Η μητρότητα, για παράδειγμα, είναι σημαντική και αξιοσέβαστη δεν είναι όμως ο μοναδικός ρόλος της γυναίκας³².

Σε μία έρευνα του Eluran (1971) βρέθηκε ότι η ιδανική εικόνα του άνδρα και της γυναίκας είναι ανάλογη των διαμορφωμένων στερεοτύπων σχετικά με τους ρόλους των δύο φύλων. Κατά συνέπεια, ιδανική γυναίκα θεωρείται αυτή που είναι λιγότερο επιθετική, λιγότερο ανεξάρτητη, λιγότερο κυριαρχική, λιγότερο ενεργητική, λιγότερο ικανή να παίρνει αποφάσεις και περισσότερο ευσυγκίνητη και υπομονετική σε σχέση με τον ιδανικό άνδρα, ο οποίος συγκεντρώνει τα εξής χαρακτηριστικά: λιγότερη

---

³² Michel A., 1986, pp.16

θηρσκευτικότητα, λιγότερη τάση για καθαριότητα, λιγότερη λεπτότητα και λιγότερη ευαισθησία στα αισθήματα των άλλων ³³.

Το 1970 έγιναν παρόμοιες έρευνες, στις οποίες συμμετείχαν ψυχίατροι, κλινικοί ψυχολόγοι και κοινωνικοί λειτουργοί. Τα αποτελέσματα άφησαν να φανεί μια καθαρά αρνητική εκτίμηση των γυναικών. Οι εκτιμήσεις μάλιστα των κλινικών για τον υγιή ενήλικο και τον υγιή άνδρα δεν διαφέρουν ενώ διαφέρουν σημαντικά για την υγιή γυναίκα ³⁴.

Παράλληλα, με τα στερεότυπα είναι συνδεδεμένη και η εξωτερική εμφάνιση, δημιουργώντας αυστηρούς περιορισμούς για το πόσο ανδρικό ή γυναικείο θεωρείται ότι είναι ένα πρόσωπο ³⁵. Πιο συγκεκριμένα, ενώ η εξωτερική εμφάνιση θεωρείται σημαντική και για τα δύο φύλα, η ασχολία με αυτή θεωρείται γυναικείο στερεότυπο. Ακόμη έρευνες δείχνουν ότι τα ελκυστικότερα κορίτσια έχουν καλύτερους βαθμούς στο σχολείο ³⁶.

Η ομοιότητα της θέσης των γυναικών, οι οποίες θεωρούνται ως κοινωνική κατηγορία προσδιορισμένη από το φύλο, αποτελεί μία πραγματικότητα, παρά τις διαφορές που παρουσιάζουν οι κοινωνικές και πολιτισμικές διαστρωματώσεις που περιλαμβάνουν και τις γυναίκες.

Έτσι οι γυναίκες βρίσκονται υποχρεωμένες:

- Να μένουν υποτελείς (η οικονομική και συχνά η κοινωνική τους κατάσταση τις θέτει υπό την εξουσία των ανδρών).
- Να παράγουν (μητρότητα, εργασία στο σπίτι, εργασία έξω από το σπίτι).

---

³³ Μακρίδου Ε.,- Τέττερη Ι., 1985, σελ. 156

³⁴ Nooman B., 1970

³⁵ Lips M., 1988, pp. 13

³⁶ Hore T., USA, 1975

- Να παραιτούνται (οι διακρίσεις φύλου αναπαράγονται μέσα από μία ιδεολογία εσωτερικευμένη από τις ίδιες τις γυναίκες, μέσω της χρήσης ιδεολογικών μηχανισμών).
- Να οδηγούνται στη φυγή (αναζήτηση της προσαρμογής στο γυναικείο πρότυπο, κρίση ταυτότητα των γυναικών)³⁷.

Συμπερασματικά λοιπόν θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα στερεότυπα που αναφέρονται στους άνδρες και τις γυναίκες είναι μη ρεαλιστικά, επιζήμια και περιοριστικά στην πλήρη ανάπτυξη των ατόμων.

3. Οικογένεια και φύλο

Η οικογένεια ως ομάδα αποτελείται από ένα πλέγμα κοινωνικών θέσεων και κοινωνικών ρόλων, από ένα δίκτυο δηλαδή σχέσεων, θέσεων και ρόλων. Σύμφωνα με τον Dahrendorf, κοινωνική θέση είναι το σχέδιο τομής των σχέσεων ατόμου και κοινωνίας ενώ κοινωνικός ρόλος είναι η δυναμική πλευρά της κοινωνικής θέσης³⁸.

Ο Parsons τονίζει την άμεση εξάρτηση των οικογενειακών ρόλων από το φύλο³⁹. Η σύνδεση αυτή στοχεύει στη συντήρηση της οικογένειας και στην εξασφάλιση της κοινωνικοποίησης του παιδιού. Πιο συγκεκριμένα, ο πατέρας έχει εκτελεστικό ρόλο, κυρίως μέσα από το επάγγελμά του που αφενός προσδιορίζει τη θέση της οικογένειας στο κοινωνικό σύνολο και αφετέρου εξασφαλίζει τους πόρους για την επιβίωση της οικογένειας. Ασκεί έτσι και τον ρόλο του προμηθευτή των αγαθών. Παράλληλα, αποτελεί τον σύνδεσμο μεταξύ κοινωνίας και οικογένειας.

Η γυναίκα εκφράζει τη συναισθηματική ζωή της οικογένειας. Κύρια μελήματά της είναι οι οικιακές ασχολίες και η ανατροφή και φροντίδα των παιδιών. Αυτή η

³⁷ Ηλιού Μ., 1984, σελ. 234

³⁸ Βέλτσος Γ., 1988, σελ. 137

³⁹ Michel A., 1981, σελ.107

διπολική φυλετική δομή, κατά τον Parsons, ασκεί αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού.

Μέσα από την τεράστια βιβλιογραφία πάνω στο θέμα αυτό συνοψίζει ο Τσαρδάκης ότι το παιδί αντιλαμβάνεται τη δική του παρουσία μέσα από τους ρόλους των γονιών του και αυτός ο δισδιάστατος αντικατοπτρισμός συμβάλλει καθοριστικά στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του ⁴⁰.

Οι απόψεις του 'σύγχρονου κοινωνικού συστήματος' αποτέλεσαν το αντίβαρο της θεωρίας του Parsons. Το σύστημα αυτό ανατρέπει τη στατική αντίληψη σε σχέση με την οικογενειακή ομάδα, η οποία στηρίζεται στην άκαμπτη διαφοροποίηση των ρόλων των δύο φύλων, Στη θέση τους μπαίνει μια πολυπλοκότητα των δομικών σχέσεων και ένας υψηλός βαθμός επικοινωνίας και διαντίδρασης μεταξύ των μελών της οικογένειας, της οποίας η οργάνωση γίνεται ελαστική ⁴¹.

Η θεωρία αυτή επιβεβαιώνεται όχι μόνο στο πλαίσιο της καθημερινής πρακτικής των νέων ζευγαριών αλλά και στο πλαίσιο επίσημων κυβερνητικών πρακτικών που υιοθετούν την κατάργηση των παραδοσιακών αντρικών και γυναικείων προτύπων. Για παράδειγμα, από τη σκοπιά αυτή, το Σύνταγμα της Ελλάδος του 1975/1986/2001 αναφέρεται στην ισονομία ανδρών και γυναικών. Ειδικότερα, το άρθρο 4 παρ. 2 αναφέρει ότι «Οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις». Στην παραδοσιακή εκτεταμένη οικογένεια οι θέσεις και οι ρόλοι εξαρτώνται από το φύλο και την ηλικία. Έτσι οι οικογενειακοί ρόλοι χαρακτηρίζονται από μια εγγενή ρευστότητα και αντιφατικότητα. Τα βασικότερα μάλιστα χαρακτηριστικά της είναι η εξουσία του άνδρα πάνω στη γυναίκα και του ενήλικα πάνω στο παιδί και αντίστοιχα η εξάρτηση της γυναίκας από τον άνδρα και του παιδιού από τον ενήλικα. Το σχήμα

---

⁴⁰ Τσαρδάκης Δ., 1987α, σελ.57

⁴¹ Πολίτης Φ., 2002, σελ. 24

αυτό είναι άκαμπτο, απορρίπτει κάθε καινοτομία και αποτελεί φορέα συντηρητισμού

⁴²

Στην συγκεκριμένη επομένως μορφή οικογένειας επικρατεί ο απόλυτος προσδιορισμός των ρόλων με βάση το φύλο και την ηλικία, η απομόνωση της γυναίκας στον ιδιωτικό χώρο και η απουσία της έννοιας της ισότητας των ανομοίων

⁴³

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι το παρόλα αυτά το γόητρο της μητέρας στην εκτεταμένη οικογένεια είναι μεγαλύτερο απ' ό,τι στην πυρηνική. Σύμφωνα μάλιστα με τη Safilios-Rothschild, η εξουσία του συζύγου μειώνεται μετά την απόκτηση παιδιών. Ο ισχυρισμός της αυτός βασίζεται στο γεγονός ότι η Ελληνίδα δέχεται βοήθεια για την ανατροφή των παιδιών τόσο από τη μητέρα της όσο και από συγγενείς. Έτσι έχει τη δυνατότητα να εξακολουθεί να εργάζεται ⁴⁴.

Βέβαια στην πράξη, το σύνηθες είναι να απομονώνεται η γυναίκα και το παιδί στον ιδιωτικό χώρο και ο μόνο ελεύθερος για την επαφή με το δημόσιο χώρο να είναι ο άνδρας. Με την καθημερινή του όμως απουσία από τον ιδιωτικό χώρο, χάνει τον απόλυτο έλεγχο του, υποσκάπτοντας έτσι ο ίδιος την εξουσία του. Τα παιδιά επικοινωνούν με το δημόσιο χώρο μέσω της απομονωμένης μητέρας τους. Βασικό πρόσωπο αποτελεί και ο παππούς, σύμβολο της διατήρησης και συνέχειας των παραδοσιακών ιδεών και του σεβασμού προς τις αμετάβλητες οικογενειακές αξίες ⁴⁵.

Με βάση τα παραπάνω, τα στερεότυπα των ρόλων των δύο φύλων μέσα στην οικογένεια είναι: α. για τη γυναίκα: ο ρόλος της μητέρας-τροφού, της νοικοκυράς και της συζύγου και β. για τον άνδρα: ο ρόλος του προστάτη, αρχηγού και καθοδηγητή της οικογένειας (paterfamilias) καθώς και ο ρόλος του προμηθευτή/κουβαλητή.

---

⁴² Μουσουρού Λ., 1985β, σελ. 82

⁴³ Καλιόρης Γ., 'Η ισότητα της διαφοράς. (Σκέψεις για την ισότητα των φύλων), Διογένης, Αθήνα, 1979

⁴⁴ Safilios-Rothschild K., 1972, σελ. 93 κ.ε

⁴⁵ Φραγκουδάκη Α., 1979, σελ. 15

4. Επάγγελμα και φύλο

Η είσοδος της γυναίκας στην αγορά εργασίας θεωρείται πια δεδομένη. Το ερώτημα βέβαια που τίθεται είναι αν η θέση της είναι ισότιμη ή μειονεκτική σε σύγκριση με εκείνη του άνδρα. Σύμφωνα με την Παυλίδου, οι γυναίκες δεν έχουν ακόμη τις ίδιες ευκαιρίες και προοπτικές με το άλλο φύλο και εξακολουθούν να γίνονται διακρίσεις εις βάρος τους⁴⁶.

Σε έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης της ΕΣΥΕ (EU-SILK), κατά τα έτη 2003-2004, αποδεικνύεται ότι υπάρχει και μισθολογική διαφορά μεταξύ των δύο φύλων, σε όλο το εύρος της κατανομής των αμοιβών. Ειδικότερα, οι γυναίκες εργαζόμενες με υψηλό επίπεδο μόρφωσης λαμβάνουν, κατά μέσο όρο, περίπου το 83% των αμοιβών των ανδρών εργαζόμενων και οι γυναίκες με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης λαμβάνουν αντίστοιχα, κατά μέσο όρο, περίπου το 79% των αμοιβών των ανδρών⁴⁷.

Η Μαγγανάρα επίσης αναφέρει ότι υπάρχουν συγκεκριμένες πρακτικές που προσπαθούν να αποκλείσουν τη γυναίκα ή να την περιθωριοποιήσουν από την εργατική δύναμη. Σε αυτές

συμπεριλαμβάνεται ο βιασμός, η σεξουαλική παρενόχληση, η έλλειψη παιδικών σταθμών και ο αποκλεισμός από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις-αφού αυτές βρίσκονται στα χέρια ανδρών-κλπ⁴⁸.

Από την άλλη πλευρά, το Σύνταγμα στο άρθρο 22, παρ.1, εδάφιο 2, ρητά αναφέρει ότι «όλοι οι εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από το φύλο ή άλλη διάκριση, έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας». Αλλά και ο Νόμος 1342/1983, στο

---

⁴⁶ Παυλίδου Ε., 1989, σελ. 70-78

⁴⁷ Οικονομικό Δελτίο ΓΤΕ, Φεβρουάριος 2007, σελ. 79-81

⁴⁸ Μαγγανάρα Ι., 1988, σελ. 29

άρθρο 11, παρ.1, αναφέρει ότι «τα κράτη μέλη πρέπει να εξαλείψουν τη διάκριση κατά των γυναικών στον τομέα της απασχόλησης».

Παρόλα αυτά, αυτό που η πραγματικότητα επιβεβαιώνει είναι ότι ο στερεότυπος καταμερισμός των ρόλων ανάμεσα στα δύο φύλα και η παραδοσιακή θεώρησή τους, οδηγούν τις γυναίκες να επενδύουν λιγότερο στη μόρφωσή τους, επιλέγοντας περιορισμένα επαγγέλματα και με χαμηλό status ⁴⁹.

Η ευτυχία δηλαδή των κοριτσιών θεωρείται συνδυασμένη με το γάμο και τη μητρότητα με αποτέλεσμα το δίλημμα καριέρα ή οικογένεια να αντιμετωπίζεται πολύ συχνά. Τα αγόρια αντίθετα μπορούν να είναι πατέρες, σύζυγοι και εργαζόμενοι. Σύμφωνα μάλιστα με την παραδοσιακή ιδεολογία, δουλειά και οικογένεια ήταν αταίριαστα πράγματα ⁵⁰. Κατά συνέπεια, η δευτερεύουσα σημασία που θεωρείται ότι έχει το επάγγελμα της συζύγου για τη λειτουργία της οικογένειας, θέτει όρια στις φιλοδοξίες της ⁵¹.

Η Μουσούρου υποστηρίζει ότι η σύζυγος - μητέρα, με λίγες μόνο εξαιρέσεις, εργάζεται περισσότερο από οικονομική ανάγκη παρά από προσωπική επιλογή. Από τη στιγμή που οι ανάγκες καλύπτονται από την υψηλή αμοιβή του συζύγου, τότε εκείνη παύει να εργάζεται παρόλο που υπάρχει μεγαλύτερη ισοτιμία μεταξύ συζύγων όταν και οι δύο είναι εργαζόμενοι. Βέβαια και τότε η γυναίκα εξακολουθεί να είναι υπεύθυνη για τη φροντίδα τόσο των παιδιών όσο και του σπιτιού ⁵².

Σύμφωνα με την Μαράτου-Αλιμπράντη, οι ανύπαντρες γυναίκες εργάζονται συχνότερα απ' ό,τι οι παντρεμένες, ενώ παράλληλα, όσο αυξάνεται ο αριθμός των παιδιών, τόσο μειώνεται το ποσοστό των εργαζόμενων γυναικών ⁵³.

---

⁴⁹ Βαίου Ν., Στρατηγάκη Μ., 1989, σελ. 15-24 - Banks O., 1987, σελ.167

⁵⁰ Κανταρτζή Ε., 1991, σελ. 59-60

⁵¹ Banks O., 1987, σελ. 166

⁵² Μουσούρου Λ., 1985β, σελ. 73-74

⁵³ Μαράτου-Αλιμπράντη Λ., 1991, σελ. 70

Η γυναίκα επίσης θεωρείται πιο κατάλληλη και επιτήδεια για μερικά επαγγέλματα από τον άνδρα. Τέτοια είναι τα επαγγέλματα της δασκάλας, της νηπιαγωγού, των ‘τροφών χάριν των βρεφών’, των ‘νοικοκυρών’⁵⁴.

Η Πολιτεία φαίνεται να έχει άλλη άποψη καθώς ο Νόμος 1286/1982 καταργεί τα κατάλοιπα διακρίσεων τόσο σε επίπεδο διδακτικού προσωπικού όσο και σε επίπεδο σπουδαστικού πληθυσμού, όπως ήταν η εισαγωγή μόνο γυναικών στις Σχολές Νηπιαγωγών και σε ορισμένες Παιδαγωγικές Ακαδημίες.

Αξίζει επίσης να υπογραμμιστεί ότι έρευνες έδειξαν ότι η αλληλεπίδραση των εργαζόμενων μητέρων με τα παιδιά τους είναι καλύτερης ποιότητας, σε σχέση με τις μη εργαζόμενες. Αυτό οφείλεται στο ότι οι πρώτες δίνουν μεγαλύτερη προσοχή και συζητούν περισσότερο με τα παιδιά τους⁵⁵. Έχει αποδειχθεί επίσης ότι όταν η μητέρα νιώθει ικανοποίηση από την εργασία της, τότε αναπτύσσει ικανοποιητική σχέση και με τα παιδιά της ενώ όταν η εργασία της δημιουργεί ένταση, τότε μειώνεται και η ποιότητα αυτής της σχέσης⁵⁶.

Υποστηρίζεται ακόμη ότι τα παιδιά των εργαζόμενων μητέρων είναι πιο έξυπνα και λιγότερο νευρικά, τιμωρούνται λιγότερο και οι σπουδές τους παρακολουθούνται στενά από τις μητέρες τους⁵⁷.

Η Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου επίσης αναφέρει ότι τα παιδιά εργαζόμενων μητέρων είναι πιο ανεξάρτητα, παίρνουν περισσότερες πρωτοβουλίες και έχουν μεγαλύτερη κοινωνικότητα⁵⁸.

Άλλες έρευνες φανερώνουν ότι η εργασία της μητέρας έχει θετικά αποτελέσματα στα κορίτσια και αρνητικά στα αγόρια. Τα κορίτσια δηλαδή εργαζόμενων μητέρων αναπτύσσουν μεγαλύτερη αυτονομία και κοινωνική προσαρμογή, επιτυγχάνουν

---

⁵⁴ Εξαρχόπουλος Ν., 1950, σελ. 199

⁵⁵ Hoffman L., 1984

⁵⁶ Hock E., 1980

⁵⁷ Stuchey M., McGhee P., Bell N., 1982

⁵⁸ Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α., 1988, σελ. 12-16

περισσότερα και θαυμάζουν τις μητέρες τους και τις γυναίκες γενικότερα ⁵⁹. Αντίθετα, τα αγόρια εργαζόμενων μητέρων παρουσιάζουν χαμηλότερη επίδοση στα σχολικά τεστ, σε σχέση με τα αγόρια, των οποίων οι μητέρες δεν εργάζονται. Η ερμηνεία των ευρημάτων βασίζεται στον διαφορετικό τρόπο, με τον οποίο τα δύο φύλα αντιμετωπίζουν την εργασία της μητέρας. Για το κορίτσι δηλαδή η εργαζόμενη μητέρα είναι ένα πρότυπο κοινωνικότητας, συμβάλλοντας στην αυτονομία, την αυτοπεποίθηση και την αυτοεκτίμησή του. Για το αγόρι έχει αρνητική σημασία καθώς μπορεί να συνδέεται με τη ‘ανικανότητα’ του πατέρα να εξασφαλίσει τις αναγκαίες οικονομικές παροχές στην οικογένειά του ⁶⁰.

Συγχρόνως, η γυναικεία απασχόληση φαίνεται ότι έχει θετική επίδραση στην υιοθέτηση σύγχρονων τρόπων ζωής ως προς τις συζυγικές ανταλλαγές και τις πρακτικές οικιακής βοήθειας από την πλευρά του συζύγου. Και αυτό γιατί η γυναίκα παύει να είναι το ‘έτερον ήμισυ’ του άνδρα, διεκδικεί οικονομική ανεξαρτησία και δεν πιστεύει ότι η καλύτερη καριέρα είναι ένας καλός γάμος. Ως προς τον τύπο των συζυγικών ανταλλαγών, φαίνεται ότι είναι αποτέλεσμα της επαγγελματικής πορείας κάθε ατόμου, η οποία επηρεάζει και διαμορφώνει πια τις οικογενειακές στρατηγικές έτσι ώστε τα προσόντα κάθε συζύγου να προβάλλονται και να αξιοποιούνται ⁶¹.

5. Γλωσσικός σεξισμός

Η γλώσσα αντανακλά την κοινωνική πραγματικότητα, ασκώντας καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία κοινωνικοποίησης του ατόμου και στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Αυτό σημαίνει ότι περιλαμβάνει και αυτή στερεότυπα.

---

⁵⁹ Hoffman L., 1984

⁶⁰ Hoffman L., 1980, σελ. 319-336

⁶¹ Λάμπρα P., 1988, σελ. 25

Υπάρχει ευρεία συναίνεση στο ότι η γλώσσα δεν αποτελεί μόνο μέσο επικοινωνίας αλλά και φορέα ιδεολογίας καθώς και μέσο χειρισμού της ανθρώπινης σκέψης ⁶². Θεωρείται πλέον επίσης αυτονόητη η αρχική διαπίστωση του Wittgenstein, ότι η σκέψη συγκροτείται διαμέσου της γλωσσικής έκφρασης και δεν υπάρχει πριν την ανάπτυξη της ικανότητας αυτής ⁶³. Από τη σκοπιά αυτή, τονίζει ο Bennett ότι η γλώσσα σημασιοδοτεί την πραγματικότητα ενώ παράλληλα συμβάλλει, έχοντας ρόλο διαμεσολαβητή, στην απόκτηση από μέρους μας της γνώσης του κόσμου ⁶⁴. Με άλλα λόγια, ο άνθρωπος γνωρίζει την πολυπλοκότητα του κόσμου μέσω της γλώσσας και της εννοιολογικής σκέψης καθώς περιέχει κωδικοποιημένη τη μέχρι σήμερα αντικειμενική γνώση σε σχέση με αυτόν ⁶⁵. Αφετηρία στα παραπάνω είναι η αρχική διαπίστωση του Wittgenstein, «τα όρια της γλώσσας μου σημαίνουν τα όρια του κόσμου μου» ⁶⁶.

Η γλώσσα όμως, εκτός από μέσο μετάδοσης της σκέψης είναι και κοινωνική πράξη, κοινωνική ενέργεια, από την οποία πηγάζει η κοινωνική ζωή. Επιβάλλει έτσι όρους σε αυτή και τις κοινωνικές σχέσεις, αποτελώντας ως εκ τούτου στοιχείο ταυτότητας των κοινωνικών ομάδων ⁶⁷. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι τις σημαντικές κοινωνικές ανακατατάξεις ακολουθούν και σημαντικές αλλαγές στη γλώσσα.

Κατά συνέπεια, η γλώσσα, όχι μόνο εκφράζει τις κυρίαρχες αντιλήψεις και τις διακρίσεις φύλων που υπάρχουν μέσα σε αυτές αλλά έχει και τη δυνατότητα να διαπαιδαγωγεί και να επιβάλλει αυτές τις αντιλήψεις. Με τον τρόπο αυτό, συμβάλλει στην αναπαραγωγή της διαχωριστικής γραμμής ανάμεσα στα δύο φύλα ⁶⁸.

---

⁶² Βλ. π.χ. Δ., Τσαρδάκης, 1987β, σελ. 131

⁶³ Βλ. σχετικά και Παπαμιχαήλ Γ., 1988, σελ. 120

⁶⁴ Bennett T., 1983, σελ. 11-12

⁶⁵ Πολίτης Φ., 2002, σελ. 51

⁶⁶ Wittgenstein L., 1978

⁶⁷ Φραγκουδάκη Α., 1987α, σελ. 16

⁶⁸ Κανταρτζή Ε., 1991, σελ. 69

Η γλώσσα επομένως μας δίνει πολυάριθμες κοινωνικό-ιδεολογικές πληροφορίες σε σχέση με τη φυλετική ανισότητα.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι λέξεις ‘άνδρας’ και ‘γυναίκα’. Γενικότερα, όσες λέξεις δηλώνουν το ανδρικό ύφος και ήθος έχουν μόνο θετικές σημασίες, οι οποίες μάλιστα αποτελούν και κοινωνικές αρετές. Στο αντιλεξικό του Βοστταντζόγλου ⁶⁹. Τα επίθετα π.χ ‘ανδρικός και ‘ανδροπρεπής’ παραπέμπουν στο ‘γενναίος’, στην ‘ανδροπρέπεια’ και στον ‘ανδρισμό’ στη ‘γενναιότητα’ και την ‘ειλικρίνεια’, στην ‘αρρενωπότητα’, στη ‘λεβεντιά’ κλπ ⁷⁰.

Αλλά και στο πιο σύγχρονο λεξικό του Μπαμπινιώτη η λέξη ‘ανδρισμός’ που σημαίνει το σύνολο των χαρακτηριστικών που συνθέτουν την τυπική εμφάνιση και προσωπικότητα του άνδρα, έχει ως συνώνυμα τις λέξεις ‘αντρειοσύνη’, ‘παλικαριά’, ‘ευψυχία’ ⁷¹.

Δεν ισχύει όμως το ίδιο για τη λέξη ‘γυναίκα’. Δεν υπάρχει, για παράδειγμα, αντίστοιχη λέξη του ‘ανδρώνομαι’ για τη γυναίκα. Το ρήμα ‘απογυναικώνομαι’ αναφέρεται στον άνδρα και σημαίνει ‘αποκτώ τα μειωτικά του ανδρισμού γυναικεία χαρακτηριστικά’. Το επίθετο ‘γυναικείος’ παραπέμπει στο ‘γυναικοπρεπής’ και ‘άνανδρος’, η λέξη ‘θηλυπρέπεια’ στη ‘μαλθακότητα’ και τη ‘δειλία’ και τα παράγωγα ‘γυναικίζω’, ‘γυναικίσιος’, ‘γυναικωτός’ κλπ έχουν μειωτικές σημασίες ⁷².

Ακόμη, η φράση ‘φέρεται σαν άνδρας’ είναι μια έκφραση που συνδέεται με θετική και αξιόπαινη συμπεριφορά. Σημαίνει δηλαδή ότι φέρεται σύμφωνα με τις αρετές του φύλου είτε πρόκειται για άνδρα είτε για γυναίκα. Αντιθέτως, το ‘φέρεται σαν γυναίκα’ σημαίνει ότι το υποκείμενο φέρεται σύμφωνα με τα ελαττώματα του

---

⁶⁹ Βοστταντζόγλου Θ., Αθήνα 1988

⁷⁰ Κανταρτζή Ε., 1991, σελ. 70

⁷¹ Μπαμπινιώτης Γ., 2002, σελ. 176

⁷² Πολίτης Φ., 2002, σελ. 52

γυναικείου φύλου αν είναι γυναίκα ενώ αν είναι άνδρας η σημασία είναι μόνο αρνητική έως και εξευτελιστική⁷³.

Δεν είναι άλλωστε τυχαίες και οι φράσεις όπως ‘ασθενές φύλο’ ή ‘αδύνατο φύλο’, οι οποίες χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν το γυναικείο.

Εξάλλου, ο Τριανταφυλλίδης αναφέρει ότι «το αρσενικό είναι γενικά το δυνατότερο προσωπικό γένος»⁷⁴.

Αλλά και η Φραγκουδάκη επισημαίνει ότι το αρσενικό γένος εκπροσωπεί το θηλυκό και το περιέχει ενώ το αντίθετο είναι γλωσσικά αδύνατο. Έτσι η πρόταση ‘Οι Έλληνες υπέφεραν τον καιρό της κατοχής’ εννοεί αυτομάτως και τις Ελληνίδες ενώ αν πούμε ‘Οι Ελληνίδες υπέφεραν τον καιρό της κατοχής’ σημαίνει μόνο αυτές⁷⁵.

Σύμφωνα με έρευνα, τα μικρά παιδιά χρησιμοποιούν περισσότερο το αρσενικό γένος. Πιο συγκεκριμένα, σε μικρά παιδιά 4-12 ετών, 50 αγόρια και 50 κορίτσια, δόθηκαν 16 φωτογραφίες από 8 ζώα και των δύο φύλων. Τα ζώα αυτά δεν ήταν ντυμένα, ούτε εκτελούσαν δραστηριότητες συνδεδεμένες με κάποιο από τα φύλα. Τα παιδιά χρησιμοποίησαν 3.020 αντωνυμίες, από τις οποίες μόνο 17 ήταν θηλυκές, 1542 ήταν αρσενικές και 1461 ουδέτερες. Μάλιστα όταν το ζώο πίστευαν ότι δεν ήταν αρσενικό χρησιμοποιούσαν το ουδέτερο γένος⁷⁶.

Με άλλα λόγια, το αρσενικό εκπροσωπεί το θηλυκό, το περιέχει και το υποκαθιστά, δηλαδή το αποσιωπά. Ακόμη και η σημασία της λέξης άνθρωπος, κατέληξε να ταυτίζεται με τον άνδρα και να ανακαλεί την εικόνα μόνο του μισού του ανθρώπινου είδους. Έτσι η φράση ‘τι σου συμβαίνει ανθρώπέ μου’, το πιθανότερο είναι να υποθέσουμε ότι απευθύνεται σε κάποιον άνδρα. Όμως κανείς δεν θα χρησιμοποιήσει τη φράση ‘ο άνθρωπος γεννάει σε μαιευτήρια’. Επομένως, όταν πρόκειται για

---

⁷³ Φραγκουδάκη Α., 1988, σελ. 82

⁷⁴ Μ., Τριανταφυλλίδης, 1978

⁷⁵ Φραγκουδάκη Α., 1988, σελ. 82-85

⁷⁶ Κανταρτζή Ε., 1991, σελ. 71

γυναίκα, το φύλο δηλώνεται ρητά. Ας σημειωθεί επίσης ότι οι άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες έχουν μία λέξη για τον άνθρωπο και τον άνδρα π.χ man, homme, uomo, hombre κλπ⁷⁷.

Τα τελευταία 30 χρόνια έχει ξεκινήσει στον αγγλοσαξονικό χώρο (ιδίως στις ΗΠΑ) μία κίνηση να εξισωθεί και γλωσσικά η γυναίκα με τον άνδρα και να καταργηθούν ανδροκρατικές δηλώσεις στη γλώσσα. Έτσι, η τάση που δημιουργήθηκε είναι να καταργηθεί η αποκλειστική δήλωση διαφόρων επαγγελματικών ονομάτων αλλά και της ίδιας της λέξης man (= άνδρας, άνθρωπος). Οι προτεινόμενες λύσεις κινούνται προς δύο κατευθύνσεις: είτε να αντικατασταθεί η λέξη man με μια άλλη γενική λέξη π.χ το person, είτε να σχηματιστούν παράλληλοι τύποι με το woman π.χ businesswoman παράλληλα με το businessman.

Στην ελληνική δεν υπάρχει αντίστοιχη τάση παρά μόνο σε πολύ περιορισμένη κλίμακα. Ήδη λ.χ αντί του επανδρώνω (μια επιχείρηση) προτιμάται ορθώς το στελεχώνω, όπου με τη λέξη στέλεχος δεν γίνεται διάκριση ανδρός και γυναικός. Επιπλέον στην ελληνική η διάκριση των γυναικείων επαγγελμάτων είναι 'δημοκρατικότερη' δεδομένου ότι αφενός δε χρησιμοποιείται ρητά στη δήλωση τους η λέξη άνδρας, όπως στην αγγλική (π.χ chairman, salesman), και αφετέρου η διάκριση επιτυγχάνεται 'ισότιμα' με τη χρήση διαφορετικού άρθρου (π.χ ο, η πρόεδρος) ή διαφορετικής παραγωγικής κατάληξης (π.χ ο πωλητής - η πωλήτρια, ο αθλητής-η αθλήτρια). Τελευταία μάλιστα καταλήξεις που αρχικώς δήλωναν ανδρωνυμικά ονόματα (γιατρίνα = σύζυγος του γιατρού, δημαρχίνα = σύζυγος του δημάρχου) τείνουν να δηλώσουν καθαρώς γυναικεία επαγγελματικά ονόματα

---

⁷⁷ Πολιτής Φ., 2002, σελ. 53

(γιατρίνα = γιατρός, δημαρχίνα = δήμαρχος) έστω και σε λιγότερο τυπική μορφή λόγου (γιατρός ή δήμαρχος θεωρούνται πιο ‘τυπικές’ χρήσεις) ⁷⁸.

Η δομή της γλώσσας συνδέεται με την ιδεολογία, συνιστώντας μια ‘διαλογική πρακτική’ που χρησιμοποιείται από το κοινωνικό σύνολο ⁷⁹. Στο πλαίσιο δηλαδή της γλωσσικής διαδικασίας, η κάθε δήλωση έχει πάντα δύο νοήματα. Ένα κυριολεκτικό, το οποίο μας δίνει το λεξικό και άρα για την κατανόησή του αρκεί η τεχνική γνώση του λεξιλογίου, και ένα λανθάνον ιδεολογικό, το οποίο μας δίνει η γνώση των κοινωνικών συνθηκών και παραμέτρων. Η χρησιμοποίηση για παράδειγμα αρσενικών λέξεων για να εκφραστεί ο επαγγελματικός τίτλος μιας γυναίκας που είναι γιατρός, δικηγόρος ή βουλευτής εκφράζει την κοινωνική αντίληψη ότι «κανονικά» οι δουλειές αυτές δεν είναι για γυναίκες. Με τον τρόπο αυτό δεν διαταράσσεται η τάξη του κόσμου γιατί υπονοείται ότι η παρουσία των γυναικών σε αυτά τα «ανδρικά» επαγγέλματα αποτελεί εξαίρεση. Οι λέξεις δηλαδή γιάτρισσα ή βουλευτίνα δημιουργούν μία άλλη «φυσικότητα», μία άλλη «κανονικότητα». Αντίθετα, οι λέξεις μαγείρισσα ή χορεύτρια ηχούν απόλυτα φυσικές και κανονικές καθώς πρόκειται για επαγγέλματα που θεωρείται ότι ταιριάζουν απόλυτα στη γυναικεία φύση ⁸⁰.

Αυτό επομένως που επηρεάζει καθοριστικά τη δημιουργία των λέξεων δεν είναι η γλώσσα αλλά οι ιδέες. Βέβαια αν αναλογιστεί κανείς ότι η εξουσία ασκείται περισσότερο με τις ιδέες και το λόγο παρά με τη μυϊκή ή την τεχνική δύναμη, άρα και με τη γλώσσα και τις λέξεις, καταλαβαίνει αμέσως τη μεγάλη δύναμη τους. Η προσπάθεια επομένως δημιουργίας αλλαγών στο γλωσσικό σύστημα, προκειμένου να σταματήσει μέσα από αυτό η διαίωνιση των διακρίσεων για τα δύο φύλα, αποτελεί βήμα προς την κατεύθυνση και της κοινωνικής αλλαγής.

---

⁷⁸ Μπαμπινιώτης Γ., 2002, σελ. 446

⁷⁹ Βέλτσος Γ., 1988, σελ. 107

⁸⁰ Κανταρτζή Ε., 1991, σελ. 73

6. Εκπαίδευση και φύλο

Ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης και της ανάπτυξης των στερεοτύπων του ρόλου των φύλων είναι το σχολείο. Μάλιστα, αποτελεί έναν από τους πρωταρχικούς φορείς που συμβάλλουν καθοριστικά στη διαφοροποίηση των φύλων. Και αυτό γιατί, μέσα από την οργάνωση και το περιεχόμενο του προγράμματος σπουδών του καθώς και από τη φύση των σχέσεων δασκάλου-μαθητών/τριών διδάσκει μοντέλα ενήλικων ρόλων και τρόπους ζωής, όπως και στάσεις και προσδοκίες για αγόρια και κορίτσια.⁸¹

Έτσι, ενώ η κοινωνικοποίηση του ρόλου των φύλων ξεκινάει στην οικογένεια, το σχολείο συνεχίζει την πορεία αυτή⁸².

Η σχολική τάξη είναι, σε πολλά επίπεδα, μια αντανάκλαση της κοινωνίας καθώς μέσα σε αυτή αναπαράγονται οι κοινωνικές προσδοκίες αναφορικά με τους ρόλους των δύο φύλων. Οι δάσκαλοι και οι μαθητές/τριες όμοια μεταφέρουν μέσα στην τάξη τις δικές τους αντιλήψεις, στάσεις, αξίες και συμπεριφορές, ορισμένες από τις οποίες βασίζονται σε στερεότυπες απόψεις σχετικά με τους ρόλους ανδρών και γυναικών, αγοριών και κοριτσιών μέσα στην κοινωνία⁸³.

Κατά συνέπεια, η εκπαίδευση φαίνεται ότι αναπαράγει όχι μόνο τις νοητικές και τεχνικές ικανότητες που απαιτούνται στην κοινωνία αλλά ακόμη και τις αντιλήψεις και αξίες που είναι απαραίτητες για να διατηρηθεί η κοινωνική δομή που ταιριάζει στο συγκεκριμένο τύπο κοινωνίας, στην οποία εμπεριέχεται.

---

⁸¹ Herriot R., 1963, pp. 157-159

⁸² Hargreaves D., 1967

⁸³ O'Brien C., (ed), 1988, pp.11

Έτσι, το σχετικό έργο που επιτελείται στο σχολείο εξετάζεται πρωταρχικά ως θέμα κοινωνικό και πολιτικό που εξαρτάται, βασικά, από τη μορφή της κοινωνίας και τις αντίστοιχες ισορροπίες δυνάμεων ⁸⁴.

Ως εκ τούτου, το τι προσφέρει κάθε κοινωνία στον τρόπο εκπαίδευσης των παιδιών της εκφράζει άμεσα το επίπεδο του πολιτισμού της, προσφέροντας παράλληλα ένα αντικειμενικό και μετρήσιμο κριτήριο για την ποιότητα αυτού του επιπέδου.

Με άλλα λόγια, το σχολείο επιτελεί αφενός μία γνωστική λειτουργία, μεταβιβάζοντας τη συσσωρευμένη γνώση και εμπειρία και αφετέρου ασκεί μία ιδεολογικό-πολιτική. Στόχος της δεύτερης είναι η κοινωνική ενσωμάτωση των μαθητών/τριων και η εσωτερίκευση από μέρους τους των βασικών αξιών, στάσεων, πίστεων, ιδεών και προσανατολισμών του κρατούντος κοινωνικό-πολιτικού συστήματος.

Πάνω στο θέμα αυτό, ο Athluser πολύ χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «η εκπαίδευση είναι ο σημαντικότερος κρατικός ιδεολογικός μηχανισμός» ⁸⁵. Τη λειτουργία της εκπαίδευσης ως συστήματος κοινωνικο-πολιτικής αναπαραγωγής τονίζει και ο Durkheim. Ο ίδιος όρισε την εκπαίδευση ως τη δράση που κατευθύνεται από τις γενιές των ενηλίκων προς τις γενιές εκείνες που δεν είναι αρκετά ώριμες για κοινωνική ζωή. Η δράση αυτή έχει σκοπό να αναπτύξει στο παιδί ορισμένες φυσικές, πνευματικές και ηθικές καταστάσεις που απαιτούν από αυτό, τόσο η κοινωνία στο σύνολό της, όσο και το ιδιαίτερο κοινωνικό περιβάλλον, για το οποίο αυτό προορίζεται ⁸⁶.

Για τους Bourdieu και Passeron, το σχολείο αποτελεί μικρογραφία της κοινωνίας. Στόχος του είναι η κοινωνικοποίηση των παιδιών στο σύστημα κανόνων της, προκειμένου αυτά να μπορέσουν, μελλοντικά, να καταλάβουν τις διάφορες θέσεις της. Με τον τρόπο αυτό, η εκπαίδευση επενδύει μακροπρόθεσμα αφού προετοιμάζει

---

⁸⁴ Χιωτάκης Σ., 2005, σελ. 1

⁸⁵ Athluser L., 1981

⁸⁶ Τσαούσης Δ., 1987

ειδικά εκπαιδευμένα άτομα ‘κατάλληλα’ να αναλάβουν τους θεσμοθετημένους από την κοινωνία κοινωνικούς ρόλους ⁸⁷.

Ο Banks κάνει λόγο για ‘εμβολιασμό αξιών’ που συνιστούν μια από τις βασικές πολιτικο-ιδεολογικές λειτουργίες των συστημάτων εκπαίδευσης ⁸⁸.

Ο Milliband υποστηρίζει ότι ο εκπαιδευτικός θεσμός διαδραματίζει ένα συντηρητικό ρόλο έτσι ώστε να μπορεί να εγγυηθεί τη διατήρηση της δεδομένης τάξης πραγμάτων. Τονίζει επιπλέον ότι οι αξίες που μεταδίδονται στους μαθητές είναι της μεσοαστικής τάξης, η οποία συγκροτεί και τις κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις ⁸⁹.

Μέσα από τη σχετική βιβλιογραφία συμπεραίνει π.χ. ο Πολυχρονόπουλος ότι, «η εκπαίδευση είναι ‘εφαρμοσμένη πολιτική’». Ως εκ τούτου, «η πολιτική κατευθύνει και υποστηρίζει την εκπαίδευση και με τη σειρά της η εκπαίδευση εκφράζει και υπηρετεί την πολιτική» ⁹⁰.

Ακόμη, ο Illitch παρατηρεί ότι η κατεστημένη τάξη πραγμάτων, ανεξάρτητα από το αν λέγεται επαναστατική, συντηρητική ή εξελικτική, διαιώνίζεται μέσα από τις οργανωμένες επιχειρήσεις που ονομάζονται σχολεία ⁹¹.

Το ίδιο υποστηρίζει και ο Reimer, αναφέροντας ότι «το σχολείο είναι όργανο του κράτους που σκοπό έχει να υποτάσσει τα άτομα σε αυτό» ⁹².

Με βάση τα παραπάνω, αυτό που μπορεί αφενός να επισημανθεί είναι ότι μέσω της εκπαίδευσης μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά τα πιστεύω, οι αξίες και οι ιδέες που αποτελούν κοινωνικό κατεστημένο. Συγχρόνως όμως η διατήρηση αυτών των κοινωνικό-ιδεολογικών δομών και προτύπων συμπεριφοράς μιας κοινωνίας δεν προκαλεί απαραίτητα στασιμότητα καθώς οι προσανατολισμοί μιας γενιάς δεν

---

⁸⁷ Bourdieu P., & Passeron J., 1977

⁸⁸ Banks O., 1987, σελ. 237

⁸⁹ Milliband R., 1984, σελ.310-315

⁹⁰ Πολυχρονόπουλος Π., 1980, σελ. 94-95

⁹¹ Illitch L., 1976, σελ. 285

⁹² Reimer E., 1976

μεταβιβάζονται αυτούσιοι στην επόμενη. Κάθε γενιά έχει άλλωστε διαφορετικές ανάγκες και οι αξίες που υιοθετεί προσαρμόζονται στις ανάγκες αυτές. Για παράδειγμα, κατά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο πολλές γυναίκες αναγκάστηκαν να εργαστούν σε εργοστάσια λόγω έλλειψης ανδρικών χεριών. Έτσι, μετά τον πόλεμο οι εργαζόμενες γυναίκες άρχισαν να αποτελούν τμήμα της οικονομίας. Συνέπεια αυτού του γεγονότος ήταν οι νέοι να αρχίσουν να δέχονται το γυναικείο φύλο ως μέρος του εργατικού δυναμικού, κάτι το οποίο δεν είχαν αποδεχθεί οι πατέρες τους⁹³.

Στο πλαίσιο μιας τέτοιου είδους προσέγγισης, η εκπαιδευτική διαδικασία θα πρέπει να θεωρηθεί ως διαδικασία δυναμική, με στόχο τη διατήρηση, ενεργοποίηση και προσαρμογή της κουλτούρας στις ανάγκες της κοινότητας. Διαδικασία επομένως που δεν ταυτίζεται μόνο με την υπάρχουσα κατάσταση αλλά και με την αλλαγή.

Οι μαθητές/τριες από την πλευρά τους δεν είναι κοινωνικά και ιδεολογικά ‘κενοί’ από στερεότυπες αντιλήψεις για τα δύο φύλα. Με τρόπο φυσικό και αβίαστο έχουν εσωτερικεύσει και έχουν αρχίσει να υιοθετούν τα στερεότυπα του φύλου της κοινότητας, στην οποία ζουν.

Παρόλο που η επίδραση της οικογένειας, όπως έχει ήδη αναφερθεί, στα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού, είναι καθοριστική στη διαμόρφωση του ρόλου των φύλων, κατά τα σχολικά χρόνια, οι ρόλοι αυτοί αποκτούν κοινωνικό περιεχόμενο ενώ τα στερεότυπα των φύλων γίνονται όλο και πιο αυστηρά. Τα φυλετικά αυτά πρότυπα είναι τόσο καλά εδραιωμένα ώστε οι Elkin και Handel να γράφουν ότι «ο δάσκαλος αν θελήσει να διευρύνει τους ρόλους των φύλων, θα πρέπει να ασχοληθεί με διαδικασίες ‘από-κοινωνικοποίησης’»⁹⁴.

Ως εκ τούτου, η εκπαίδευση ως μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου πατριαρχικών κοινωνιών αποσκοπεί στην αιτιολόγηση του παρόντος με βάση το παρελθόν. Αυτό

---

⁹³ Πολίτης Φ., 2002, σελ. 36

⁹⁴ Elkin E., Handel G., 1984, pp. 227

συνεπάγεται ότι όλες οι μορφές της, σε σχέση με το φύλο, εκφράζουν έναν έντονο συντηρητισμό, ο οποίος επιδρά, τόσο άμεσα όσο και έμμεσα, στην αντίληψη και τη συμπεριφορά των μαθητών/τριων. Η επίδραση αυτή μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω του σχολικού προγράμματος (curriculum), επίσημου και ανεπίσημου, της επαφής των μαθητών με τον εκπαιδευτικό, της σχολικής οργάνωσης και βεβαίως των σχολικών εγχειριδίων, τα οποία και θα μας απασχολήσουν στη παρούσα έρευνα.

6.1 Σχολικό πρόγραμμα-curriculum

Ο πιο σημαντικός στόχος της εκπαίδευσης είναι η μετάδοση γνώσεων. Το σχολικό πρόγραμμα ή αλλιώς curriculum αποτελεί μορφή οργάνωσης της γνώσης σύμφωνα με τις κοινωνικές επιταγές. Ο τρόπος διαμόρφωσης του σε ένα σχολείο συνήθως κατευθύνεται από το γενικό προσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος. Το curriculum καθορίζει ακριβώς τη γνώση, η οποία πρέπει να μεταφερθεί στα παιδιά και σχηματοποιεί την τυπική μορφή της εκπαίδευσης ⁹⁵.

Αναλυτικότερα, «το τυπικό curriculum έχει σχέση με τις ιδέες, τις αξίες, τις δεξιότητες και τις πληροφορίες που περιέχονται μέσα στο ωρολόγιο πρόγραμμα και στην τυπικά οργανωμένη μάθηση. Το περιεχόμενο των μαθημάτων και η παρουσίασή τους, οι στάσεις των εκπαιδευτικών και οι αντιλήψεις των μαθητών/τριων επηρεάζουν το τι γνώση αποκτάται μέσα από το τυπικό curriculum και μπορούν να καταστήσουν τη μορφωτική εμπειρία περισσότερο ή λιγότερο ελκυστική ή περισσότερο σχετική με τα αγόρια από ότι με τα κορίτσια ή το αντίθετο» ⁹⁶.

Το τυπικό curriculum και οι επίσημες οδηγίες στις περισσότερες χώρες ορίζουν ότι αγόρια και κορίτσια κάνουν τα ίδια μαθήματα. Στην πράξη όμως φαίνεται ότι το έχει περισσότερο στερεότυπα χαρακτηριστικά. Η ανάλυση του περιεχομένου των

---

⁹⁵ Κανταρτζη Ε., 1987, σελ. 100

⁹⁶ National Union of Teachers, 1989, pp. 11

μαθημάτων, των σχολικών βιβλίων, των διαγωνισμάτων και του υπόλοιπου γραπτού υλικού καθώς και το περιεχόμενο της προφορικής διδασκαλίας αποδεικνύουν ότι υπάρχει σε μεγάλο βαθμό άμεσος ή έμμεσος σεξισμός. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο διαχωρισμός των μαθημάτων σε ανδρικά και γυναικεία. Μάλιστα, βρέθηκε ότι το περιεχόμενο κάποιων από αυτά δίνει έμφαση στην ανδρική προσπάθεια παρά στη γυναικεία ή λαμβάνεται ως δεδομένο η υπάρχουσα θέση των γυναικών στην κοινωνία. Ακόμη βρέθηκε ότι υπάρχει κάποιος προσανατολισμός των μαθημάτων προς τα αγόρια ή τα κορίτσια ⁹⁷.

Κατά συνέπεια, το αναλυτικό πρόγραμμα δεν μπορεί να μένει αδιάφορο μπροστά στις κοινωνικές εξελίξεις γιατί συμβάλλει στη δημιουργία χάσματος μεταξύ του σχολείου και της κοινωνίας, η οποία μεταβάλλεται σταθερά, όσο και αν δεν γίνεται πάντοτε αυτό αντιληπτό ⁹⁸

Επιπλέον, επίκεντρο και πρώτη προτεραιότητα του αναλυτικού προγράμματος πρέπει να είναι ο μαθητής και όχι άλλες ομάδες αναφοράς. Γιατί η παιδεία οφείλει να επιδιώκει την καλλιέργεια δεξιοτήτων-ικανοτήτων και τη μετάδοση γνώσεων ώστε ο μαθητής να αποκτήσει τα απαραίτητα εφόδια που χρειάζεται ως πνευματικό άτομο αλλά και ως ανερχόμενος επαγγελματίας και υπεύθυνος πολίτης ⁹⁹.

Το ερώτημα βέβαια που τίθεται εδώ είναι κατά πόσο είναι όντως μαθητοκεντρικά τα προσφερόμενα μαθήματα. Για να μπορέσει να απαντηθεί θα πρέπει να σκιαγραφηθεί τόσο η σχέση τους με ορισμένες αξίες αλλά και η σχέση των αξιών αυτών με ορισμένες κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες και αντίστοιχους ρόλους.

Ο όρος ‘αξιακή σχέση’ ή ‘αξιακή αναφορά’ χρησιμοποιήθηκε στις αρχές του 20. αιώνα από τον Rickert και στη συνέχεια από τον Weber. Με την έννοια αυτή επισημαίνεται ότι, το θέμα που επιλέγεται ως σημαντικό για έρευνα, από μια

---

⁹⁷ Deem R., 1978, pp. 4

⁹⁸ Χιωτάκης Σ., 2005, σελ. 4

⁹⁹ Χιωτάκης Σ., 2005, σελ. 7

ορισμένη σκοπιά προσέγγισης, εξαρτάται από τη σχέση του ερευνητή και της εποχής του με ορισμένες αξίες. Η αναφορά σε ορισμένες και όχι άλλες αξίες σηματοδοτεί τα κίνητρα, τις επιλογές και τις προτεραιότητες ως προς το τι θεωρείται ως σημαντικό ή ασήμαντο για έρευνα. Είναι άπειρα τα θέματα και προβλήματα που μπορούν να ερευνηθούν από τις πιο διαφορετικές προοπτικές και σκοπιές ενδιαφερόντων. Μπροστά σ' αυτήν την ποσοτική και ποιοτική πολυμέρεια της εμπειρικής πραγματικότητας, ο ερευνητής επιλέγει την ερευνητική του προσέγγιση σε σχέση με τα αξιακά πρότυπα και αυτονόητα που κυριαρχούν στην κοινωνία της εποχής του και στον ίδιο. Αυτό που ισχύει αρχικά για την 'αξιακή αναφορά' του ερευνητή, ισχύει σε ένα άλλο, μη ερευνητικό επίπεδο, και για τα μέλη ολόκληρης της κοινωνίας: Μέσα σε έναν κόσμο, στον οποίο επικρατεί πλουραλισμός και ανταγωνισμός των αξιών, τα κίνητρα για την όποια δραστηριοποίησή τους με έναν ορισμένο τρόπο και σε ορισμένους τομείς ανατροφοδοτούνται από ορισμένες αξίες. Βέβαια, οι αξίες αυτές και τα αντίστοιχα πρότυπα δραστηριοποίησης εξαρτώνται, με τη σειρά τους, πρωταρχικά, από την ένταξη των ατόμων σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες και αντίστοιχα από την ευρύτερη κοινωνικοποίησή και την παιδεία, το επάγγελμα και την κοινωνική τους θέση, κ.λπ. Αυτό σημαίνει ότι η 'αξιακή αναφορά' του ερευνητή και των μελών της κοινωνίας δεν είναι κοινωνικοοικονομικά και πολιτικά μετέωρη, αντίθετα εκφράζει και αντανακλά, πρωταρχικά, τη θέση και το ρόλο που έχουν οι ίδιοι στην κοινωνία. Οι κοινωνιολογικές αυτές προεκτάσεις του Βέμπερ συμπληρώνουν την ιδεαλιστική ανάλυση του Ρίκερτ σχετικά με την αξιακή αναφορά. Σε περισσότερα σημεία του έργου του επαναλαμβάνει ο Βέμπερ ότι οι τοποθετήσεις των εμπειρικών κοινωνικών επιστημών μπροστά στα κοινωνικά προβλήματα υφίστανται τις επιδράσεις της πραγματικότητας επί των αξιών, όπως και αντίθετα, τα

ισχύοντα αξιακά πρότυπα συνδιαμορφώνουν την πραγματικότητα, αφού κατευθύνουν και διευθετούν την κοινωνική δράση προς ορισμένες κατευθύνσεις και μορφές ¹⁰⁰.

Με βάση τα παραπάνω, τα σχολικά μαθήματα στο βαθμό που ανταποκρίνεται, πρωταρχικά, στις επαγγελματικές και άλλες στρατηγικές ορισμένων κοινωνικών ομάδων, είναι μάλλον δύσκολο να χαρακτηριστεί, συγχρόνως και στον ίδιο βαθμό, ως μαθητοκεντρικά. Μάλιστα, όσο περισσότερο υπηρετεί τις επαγγελματικές στρατηγικές των ομάδων αυτών, τόσο λιγότερο μαθητοκεντρικά είναι, γεγονός που σημαίνει ότι οι ανάγκες των μαθητών δεν λαμβάνονται υπόψη.

Πολλές από τις μεταρρυθμίσεις στο σχολείο και τα αναλυτικά προγράμματα, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, είχαν, φανερά, μαθητοκεντρικούς προβληματισμούς ή συνδέονταν, τουλάχιστον, με μαθητοκεντρικές προσδοκίες. Όμως υποτιθέμενοι μαθητοκεντρικοί στόχοι παραμένουν, συχνά, μάλλον μια ουτοπία, περισσότερο ή λιγότερο μακριά από την πραγματικότητα ¹⁰¹. Η θέση αυτή επιβεβαιώνεται σε μεγάλο βαθμό στο παράδειγμα του μαθήματος των θρησκευτικών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Χιωτάκης «Μια ματιά στα σχετικά βιβλία - όχι τόσο στα αναλυτικά προγράμματα, τα οποία αναφέρονται σε θέματα όπως π.χ. ο πλουραλισμός των αξιών κ.λπ. - πείθει ότι η οριοθέτηση και το περιεχόμενο του μαθήματος αυτού δεν ανταποκρίνονται, παρά τις εξαιρέσεις, στα σύγχρονα ενδιαφέροντα και τις πνευματικές ανάγκες του σημερινού μαθητή στο πλαίσιο μιας παγκοσμιοποιημένης και πολιτισμικά πλουραλιστικής κοινωνίας της γνώσης. Η άκριτη αναπαραγωγή της απλοϊκής-μηχανικής - και ενίοτε μανιαϊκής - πίστης συνδέεται, εκτός άλλων, με μιαν εθνοκεντρική και αμυντική εσωστρέφεια στο πλαίσιο μιας ασφυκτικής

---

¹⁰⁰ Χιωτάκης Σ., 2005, σελ. 5

¹⁰¹ Χιωτάκης Σ., 2005, σελ. 7

παραδοσιοκρατίας και όχι με τη δημιουργική πρόσληψη και τη συνέχεια της παράδοσης μέσα σε έναν κόσμο που μεταλλάσσεται»¹⁰².

Στο βαθμό που συμβαίνει αυτό, τότε οι μαθητοκεντρικοί στόχοι περιορίζονται σε απλά ρητορικά σχήματα, τα οποία νομιμοποιούν την ‘υπαρκτή’ πραγματικότητα. Από τη σκοπιά αυτή, ο υποτιθέμενος μαθητοκεντρικός χαρακτήρας του αναλυτικού προγράμματος και των αντίστοιχων βιβλίων έχει σίγουρα μια νομιμοποιητική λειτουργία για το ‘υπαρκτό’ αναλυτικό πρόγραμμα και την ‘υπαρκτή’ στοχοθεσία των μαθημάτων, τα οποία μπορεί να υπακούουν σε αξιακές λογικές, αρκετά ξένες με τις ανάγκες των μαθητών¹⁰³.

Με βάση τα παραπάνω, η συμβολή του σχολικού προγράμματος στη μεταφορά των στερεότυπων του ρόλου των φύλων φαίνεται να είναι καθοριστική.

6.2 Κρυφό curriculum

Παράλληλα με το επίσημο curriculum λειτουργεί και ένα δεύτερο, το οποίο δε διδάσκεται αλλά μεταδίδεται μέσα από τις ανεπίσημες μορφές διδασκαλίας. Το ανεπίσημο αυτό curriculum, γνωστό και ως κρυφό curriculum (κρυφό αναλυτικό πρόγραμμα ή παραπρόγραμμα) φαίνεται να είναι υπεύθυνο, σε μεγάλο βαθμό, για τη διαδικασία του κοινωνικού ελέγχου. Την κοινωνική και πολιτική δηλαδή αναπαραγωγή μέσα από τη μετάδοση αξιών, στάσεων και πεποιθήσεων στους μαθητές/τριες. Ακόμη τους επηρεάζει έτσι ώστε να αποδέχονται τρόπους και τύπους κοινωνικής οργάνωσης, οι οποίοι βασικά εξυπηρετούν τις κυρίαρχες τάξεις και συνεισφέρουν αποφασιστικά στην αναπαραγωγή της κοινωνικής ιδεολογίας¹⁰⁴.

---

¹⁰² Χιωτάκης Σ., 2005, σελ. 8

¹⁰³ Χιωτάκης Σ., 2005, σελ. 9

¹⁰⁴ Κανταρτζή Ε., 1992, σελ. 108

Με άλλα λόγια δηλαδή το κρυφό curriculum περιγράφει τον τρόπο, με τον οποίο το σχολείο μεταφέρει τις απόψεις, στάσεις, αξίες στους μαθητές/τριες, εκτός του επίσημου αναλυτικού προγράμματος. Αν τοποθετηθεί δε σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, αποτελεί έναν από τους πολλούς τρόπους, με τους οποίους η κοινωνία μεταφέρει τις αξίες της.

Το κρυφό αναλυτικό πρόγραμμα, σε αντίθεση με το επίσημο, δεν σχεδιάζεται. Το γεγονός αυτό κάνει την επιρροή του πιο δυνατή καθώς τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι μαθητές/τριες το αγνοούν και έτσι συμμετέχουν και μεταφέρουν απόψεις μέσω της καθημερινής ζωής του σχολείου. Έτσι, επηρεάζει περισσότερο τη διαμόρφωση στάσεων. Επιπλέον επειδή είναι έμμεσο και συχνά ασύνειδο ή ασυνειδητοποιήτο είναι περισσότερο ανθεκτικό στις αλλαγές απ' ότι το επίσημο πρόγραμμα ¹⁰⁵.

Για το λόγο αυτό θεωρείται μάλιστα ότι αποτελεί το πρώτο και το πιο σημαντικό βήμα στην αντιμετώπιση του προβλήματος σεξισμού στην εκπαίδευση ¹⁰⁶.

Το κρυφό curriculum μπορεί να έχει τέσσερις μορφές: Τη διασπορά των φύλων στην ιεραρχία του προσωπικού, το εκπαιδευτικό υλικό που χρησιμοποιείται, τις στάσεις των εκπαιδευτικών για το ρόλο των φύλων και τη συμπεριφορά τους, κατά τη διάρκεια των αλληλεπιδράσεών τους με τα δύο φύλα, μέσα στη σχολική τάξη ¹⁰⁷.

6.3 Αλληλεπίδραση δασκάλων – μαθητών/τριών

Οι εκπαιδευτικοί ασκούν καθοριστική επιρροή στη μάθηση των παιδιών στο σχολείο. Εξίσου καθοριστικά επηρεάζουν και τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης. Πιο συγκεκριμένα, ασκούν ένα κριτικό ρόλο στη μεταφορά των στερεοτύπων των φύλων, όχι μόνο μέσα από το περιεχόμενο της διδασκαλίας αλλά και μέσα από τη

---

¹⁰⁵ Κανταρτζή Ε., 2003, σελ. 60

¹⁰⁶ National Union of Teachers, 1989, pp. 56

¹⁰⁷ Κανταρτζή Ε., 2003, σελ. 61

συμπεριφορά τους στην τάξη, τις αλληλεπιδράσεις τους με τους μαθητές/τριες καθώς και μέσα από τις απόψεις τους για διαφορετικές δεξιότητες και ικανότητες που κατέχουν αγόρια και κορίτσια.

Οι στάσεις των εκπαιδευτικών είναι ασφαλώς η πιο σημαντική επιρροή στην ανάπτυξη των παιδιών κατά τη σχολική ηλικία. Η συμπεριφορά τους έτσι μπορεί να είναι περισσότερο σημαντική απ' ό,τι αντιλαμβάνονται για την ύπαρξη διαφορετικών δραστηριοτήτων και επιπέδων απόδοσης σε αγόρια και κορίτσια. Μάλιστα η στατιστική έρευνα δείχνει ότι πάνω από 1000 μορφές αλληλεπιδράσεων συμβαίνουν κατά τη διάρκεια της ημέρας μεταξύ μαθητών/τριων και εκπαιδευτικών. Αυτό σημαίνει ότι οι αλληλεπιδράσεις είναι τόσο συχνές ώστε είναι δύσκολο να διαμορφωθεί ξεκάθαρη εικόνα του τι ακριβώς συμβαίνει ¹⁰⁸.

Επιπλέον, σύμφωνα με τα αποτελέσματα ερευνών, ενώ οι εκπαιδευτικοί δεν έχουν πάντα συναίσθηση του ότι συμπεριφέρονται διαφορετικά απέναντι στα αγόρια και τα κορίτσια, εντοπίζονται στη συμπεριφορά τους αυτή ξεκάθαρες διαφορές ως προς το φύλο. Αποδεικνύεται ακόμη ότι οι απόψεις των εκπαιδευτικών και οι στάσεις τους προς τους μαθητές/τριες, σε σχέση με την κοινωνική τους τάξη και καταγωγή, επηρεάζουν όχι μόνο τη συμπεριφορά αλλά και την απόδοσή τους.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η έρευνα των Rosenthal και Jacobson, η οποία ασχολείται με το πώς οι προσδοκίες των εκπαιδευτικών για την πρόοδο των μαθητών/τριων μπορούν να επηρεάσουν τη νοητική ανάπτυξη τους, και καθιστά ξεκάθαρο το ρόλο των προσδοκιών αυτών ως σημαντικό μέτρο πίεσης ¹⁰⁹.

Παράλληλα, ένας αριθμός σχετικών ερευνών, έδειξε ότι οι εκπαιδευτικοί της προσχολικής ηλικίας αλληλεπιδρούν περισσότερο με τα αγόρια στις τάξεις απ' ό,τι με

---

¹⁰⁸ O' Brien C., 1988, (ed), pp.114

¹⁰⁹ Rosenthal R., & Jacobson L., 1968

τα κορίτσια, γεγονός, το οποίο παρατηρείται τόσο με τις θετικές όσο και με τις αρνητικές επαφές ¹¹⁰.

Ακόμη, μελέτη που πραγματοποιήθηκε σε σχέση με τις επιδοκμασίες και αποδοκμασίες που κατευθύνονται στα αγόρια και τα κορίτσια έδειξε ότι από την κριτική που ασκείται στα αγόρια μόνο το 1/3 ήταν σχετική με τη νοητική ποιότητα της εργασίας τους, σε αντίθεση με τα 2/3 των αρνητικών κρίσεων που απευθύνονταν στα κορίτσια

Οι Brophy και Good αναφέρουν ότι τα αγόρια επιδοκμαζονται περισσότερο συχνά από τα κορίτσια όταν δώσουν τη σωστή απάντηση. Τα αγόρια ακόμη αποδοκμαζονται περισσότερο για τις μη σωστές απαντήσεις ή για την αποτυχία τους να απαντήσουν, κάτι το οποίο τους ασκεί μεγαλύτερη πίεση ως προς το να πετύχουν ¹¹¹.

Μια μελέτη της Davaris-Katsoufis σε Ελληνικά σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης απέδειξε ότι τα κορίτσια κατέχουν περιφερειακό ρόλο στην τάξη. Η περιθωριοποίηση της συμμετοχής των κοριτσιών ενισχύεται από τη διδακτική πρακτική, η οποία βασίζεται στην αντίληψη των εκπαιδευτικών, στις στάσεις και τις προσδοκίες τους για τους μαθητές/τριες τους ανάλογα με το φύλο. Εντοπίζεται ακόμη μεγαλύτερη τάση στους άνδρες εκπαιδευτικούς να ομαδοποιούν τα παιδιά με βάση το φύλο. Επίσης οι εκπαιδευτικοί περίμεναν τα αγόρια να έχουν καλύτερες ακαδημαϊκές επιδόσεις αναφορικά με τα κορίτσια ενώ σε σχέση με τη συμμετοχή στην τάξη τα αγόρια με τη ζωηρή συμπεριφορά τους μονοπωλούσαν τη δραστηριότητα ¹¹².

Σύμφωνα με τον Shakeshaft, οι εκπαιδευτικοί αφήνουν περισσότερες ευκαιρίες στα αγόρια να αντιδράσουν, να απαντήσουν ερωτήσεις, να συμμετέχουν σε

---

¹¹⁰ Spaulding R., 1963 - Brophy J., & Good T., 1970, pp. 365-374 - Martin R., 1972, pp.339-347 - Ricks F., & Pyke S., 1973, pp.26-33 - Serbin L., 1985, pp. 18-41

¹¹¹ Brophy J., & Good T., 1970, pp. 365-374

¹¹² Davaris-Katsoufis A., 1985

δραστηριότητες, να διατυπώσουν γνώμες, να βοηθήσουν κλπ. Το αποτέλεσμα είναι μια σχολική τάξη στην οποία τα αγόρια κυριαρχούν, μιλούν περισσότερο, αλληλεπιδρούν περισσότερο, παίρνουν περισσότερο χρόνο από το δάσκαλο και έχουν περισσότερες ευκαιρίες να μάθουν. Εξαιτίας μάλιστα της έντονης συμμετοχής τους και της, κατ' επέκταση, συχνότερης επιδοκιμασίας που δέχονται, τα αγόρια έχουν περισσότερες ευκαιρίες να οικοδομήσουν το αυτοσυναίσθημά τους ¹¹³.

Κινούμενος στο ίδιο πλαίσιο, ο Lobban θεωρεί ότι οι εκπαιδευτικοί πιστεύουν ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών ήδη από την ηλικία των τριών χρόνων. Υποστηρίζουν ακόμη ότι είναι κατάλληλο να συμπεριφέρονται στα δύο φύλα σύμφωνα με τα φυσικά τους χαρακτηριστικά. Παράλληλα, καθώς φαίνεται να ερμηνεύουν τη συμπεριφορά με βάση τα στερεότυπα, περιμένουν ότι τα κορίτσια θα είναι παθητικά, εξαρτημένα, υποχωρητικά και θα έχουν ως μοναδική επιλογή τους το γάμο. Αντιθέτως, τα αγόρια περιμένουν ότι θα είναι ενεργητικά, ανεξάρτητα, έξυπνα και προορισμένα για πραγματική καριέρα ¹¹⁴.

Σε παρόμοια συμπεράσματα ως προς τις αντιδράσεις των δασκάλων απέναντι στους μαθητές/τριες διαφορετικού φύλου έχουν καταλήξει και οι έρευνες των Douglas, Jackson, Levithin και Chananie ¹¹⁵.

Να σημειωθεί, στο σημείο αυτό, ότι η συμπεριφορά αυτή σε συνδυασμό με τις αντιλήψεις που τη διαμορφώνουν λειτουργεί ίσως και ως 'αυτοεκπληρούμενη προφητεία'. Έτσι, τα αγόρια γίνονται περισσότερο αυτόνομα ενώ τα κορίτσια τείνουν να γίνουν περισσότερο υποχωρητικά και λιγότερο ανεξάρτητα καθώς αποδοκιμάζονται για τις αποτυχίες τους. Η προτίμηση δε των εκπαιδευτικών για τα έξυπνα αγόρια μπορεί να έχει να κάνει με το γεγονός ότι αυτά εκφράζουν

---

¹¹³ Shakeshaft C., 1986, pp. 501

¹¹⁴ Lobban G., 1978, pp.57

¹¹⁵ Douglas J., 1967 - Jackson R., 1968 - Levithin T., & Chananie J., 1972, pp.1309-1316

ανεξαρτησία και αυτοπεποίθηση, η οποία δεν εκδηλώνεται από τα έξυπνα κορίτσια καθώς η κοινωνικοποίησή τους στα αρχικά στάδια τείνει προς την παθητικότητα ¹¹⁶.

Όπως δηλαδή χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Safilios-Rothschild, «τέτοια συμπεριφορά στους εκπαιδευτικούς μπορεί να είναι αλληλοεξαρτώμενη. Δηλαδή αντιδρούν διαφορετικά προς τους μαθητές και τις μαθήτριες επειδή η τάση τους αυτή ενισχύεται από τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς των ίδιων των παιδιών. Μπορεί επίσης η διαφοροποιημένη συμπεριφορά των εκπαιδευτικών να είναι λειτουργική, δηλαδή να οφείλεται σε λειτουργικούς παράγοντες, όπως η αναλογία των φύλων στην τάξη ή η στερεότυπη ετικετοποίηση των σχολικών μαθημάτων. Αυτά τα λειτουργικά χαρακτηριστικά μπορούν να κατευθύνουν σε διαφοροποιημένη συμπεριφορά ανάμεσα στα φύλα, επηρεάζοντας τις προσδοκίες επίδοσης από τους εκπαιδευτικούς για τα αγόρια και τα κορίτσια» ¹¹⁷.

6.4 Σχολική οργάνωση

Η οργάνωση και η διοίκηση των σχολείων μπορεί να ενισχύσει ή να μειώσει τα στερεότυπα. Οι σχέσεις ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς και το βοηθητικό προσωπικό, τα μαθήματα που διδάσκονται από άνδρες και γυναίκες εκπαιδευτικούς, οι σχολικοί κανόνες και ο εσωτερικός κανονισμός του σχολείου μπορούν να επιδείξουν αρχές ισότητας.

Έρευνα στα ελληνικά σχολεία κατέγραψε ότι οι δάσκαλοι κατηγοριοποιούν τα παιδιά με βάση το φύλο και οργανώνουν ομάδες, χρησιμοποιούν διαφορετικές σειρές για τα αγόρια και τα κορίτσια και κάνουν λίστες ονομάτων αγοριών και κοριτσιών ¹¹⁸.

---

¹¹⁶ Spender D., 1982, pp.67

¹¹⁷ Safilios-Rothschild C., 1986, pp.43

¹¹⁸ Ε., Κανταρτζή, 1996, σελ. 39-48

Σε άλλα σχολεία υπάρχουν περιορισμοί σε σχέση με την εμφάνιση, κυρίως των αγοριών. Για παράδειγμα, τα μαλλιά τους πρέπει να είναι κοντά για να μοιάζουν όσο λιγότερο γίνεται με κορίτσι. Επιπλέον, σε μερικά σχολεία υπάρχουν διαφορετικοί κώδικες ντυσίματος ακόμη και αν δεν υπάρχουν κώδικες για στολές. Οι μαθήτριες, για παράδειγμα, αλλά ακόμη και οι δασκάλες απαγορεύεται να φορούν παντελόνια ή σορτσάκια το καλοκαίρι ¹¹⁹.

Υπάρχει επίσης διαφορετικό πρόγραμμα γυμναστικής για αγόρια και κορίτσια και οι δραστηριότητες προσαρμόζονται στα στερεότυπα των φύλων. Ο χορός δηλαδή αναφέρεται στα κορίτσια ενώ τα αθλήματα στα αγόρια ¹²⁰.

Οι εκπαιδευτικοί συχνά οργανώνουν και διευθύνουν τις τάξεις τους με βάση το φύλο. Μάλιστα συχνά χρησιμοποιούν τη στρατηγική του ανταγωνισμού ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια ως κίνητρο για να εργαστούν σκληρότερα. Για παράδειγμα, οργανώνουν αγώνες ανάμεσα στους μαθητές και τις μαθήτριες για το ποιος θα τελειώσει πρώτος την εργασία του/της. Οι πρακτικές τέτοιου είδους είναι καθοριστικές δεδομένου ότι υπενθυμίζουν στα παιδιά ότι είναι αντίστοιχα αγόρια ή κορίτσια.

Παράλληλα, εύκολα μπορεί κανείς να διακρίνει τις κοινωνικές προσδοκίες για άνδρες και γυναίκες, παρατηρώντας απλώς τις θέσεις που κατέχει το κάθε φύλο στην τάξη.

Η στάση δηλαδή των μαθητών/τριων επηρεάζεται από τα μοντέλα ρόλων που έχουν στη διάθεσή τους. Αν για παράδειγμα οι καθαρίστριες σε ένα σχολείο είναι σχεδόν πάντα γυναίκες, είναι λογικό να θεωρηθεί το καθάρισμα ως απασχόληση γυναικεία.

Επίσης, η πλειονότητα των εκπαιδευτικών στο δημοτικό σχολείο είναι γυναίκες καθώς το συγκεκριμένο επάγγελμα συνδέεται με τη φροντίδα των παιδιών ¹²¹. Το γεγονός αυτό ερμηνεύει και το γιατί στα δημοτικά σχολεία ενθαρρύνονται οι θηλυκές

---

¹¹⁹ Measor L., & Siker P., 1992, pp.54

¹²⁰ Adams C., & Laurikietis R., 1967, pp.38

¹²¹ Κανταρτζή Ε., 2003, σελ 71-72

ποιότητες στους μαθητές/τριες. Είναι σημαντικό επιπλέον να υπογραμμιστεί ότι μέχρι σχετικά πρόσφατα οι άνδρες απαγορεύονταν να γίνουν νηπιαγωγοί (η αλλαγή επήλθε με το Ν. 1286/1982).

Γενικότερα, η διδασκαλία θεωρείται καλό επάγγελμα για μία γυναίκα και μέτριο για έναν άνδρα ¹²².

Χαρακτηριστικό είναι επίσης και το γεγονός ότι ενώ στα δημοτικά σχολεία οι γυναίκες αποτελούν πλειονότητα, πολύ λίγες αναλαμβάνουν διευθυντικές θέσεις. Στην ιεραρχία δηλαδή του προσωπικού οι άνδρες εκπαιδευτικοί βρίσκονται συχνότερα σε θέσεις γοήτρου και κύρους. Οι Fishel και Pottker κατά την έρευνα που διεξήγαγαν παρατήρησαν ότι όσο η τάξη μεγαλώνει και αυξάνεται το κύρος της θέσης τόσο λιγότερες γυναίκες συναντώνται ¹²³. Παράλληλα, έρευνα στην Αγγλία ¹²⁴ καθώς και σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες καταδεικνύει τα ίδια αποτελέσματα ¹²⁵.

Στην Ελλάδα από μια έρευνα που έγινε στα ΠΥΣΠΕ Θεσσαλονίκης και Ημαθίας ερευνήθηκε το σύνολο των αιτήσεων που υπεβλήθησαν από εκπαιδευτικούς για διευθυντικές θέσεις καθώς και όσες τελικά κατέλαβαν τέτοιου είδους θέση. Από τους 170 εκπαιδευτικούς που υπέβαλαν αίτηση, οι 96 ήταν γυναίκες αλλά τελικά μόνο 30 έγιναν διευθύντριες. Στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση δεν υπήρχε καμία γυναίκα Προϊσταμένη Διεύθυνσης ενώ υπήρχαν μόνο δύο προϊστάμενοι Γραφείου. Κατά την περίοδο 1992-96 επιλέχθηκαν 300 σχολικοί σύμβουλοι στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, από τους οποίους οι 6 είναι γυναίκες (2%). Να σημειωθεί εδώ ότι οι γυναίκες όχι μόνο είχαν τα ίδια προσόντα με τους άνδρες προκειμένου να καλύψουν τέτοιου είδους θέσεις αλλά συχνά είχαν και περισσότερα προσόντα από αυτούς ¹²⁶.

---

¹²² Delamont S., 1980, pp.85

¹²³ Fishel A., & Pottker J., 1978, pp.289-299

¹²⁴ O'Connor M., 1994, pp.2

¹²⁵ Budge D., 1995, pp.12

¹²⁶ Ε.Σ.Υ.Ε.-ΥΠΕΠΘ -1996

Να σημειωθεί επίσης ότι σύμφωνα με πολλές μελέτες, οι γυναίκες διευθύντριες εκτελούν τα καθήκοντά τους το ίδιο καλά ή και καλύτερα ακόμη από τους άνδρες συναδέλφους τους. Τα καθήκοντα αυτά χωρίστηκαν σε τέσσερις κατηγορίες: στον εκπαιδευτικό έλεγχο, στις σχέσεις με τους μαθητές/τριες, στις σχέσεις με τους γονείς και στη γενική διοίκηση. Με βάση τα αποτελέσματα, τα σχολεία με γυναίκες διευθύντριες παρουσιάζουν λιγότερα προβλήματα πειθαρχίας και υψηλότερες επιδόσεις των μαθητών/τριων¹²⁷.

Επίσης οι γυναίκες διευθύντριες είναι πιο αποτελεσματικές στο να επιλύουν συγκρούσεις, είναι περισσότερο ενήμερες για τα προβλήματα των μαθητών/τριων και επιδεικνύουν μεγαλύτερη γνώση των μεθόδων διδασκαλίας¹²⁸.

6.5. Σχολικά βιβλία

Τα σχολικά εγχειρίδια αποτελούν καθοριστικό παράγοντα κατά την πορεία της κοινωνικοποίησης. Πιο συγκεκριμένα, επεκτείνουν και ενισχύουν τις εμπειρίες των παιδιών και αντανακλούν τις κοινωνικές νόρμες, παρουσιάζοντας μοντέλα ρόλων, με τα οποία τα παιδιά ταυτίζονται. Έτσι, μέσα από τα βιβλία, τα παιδιά μαθαίνουν αυτό το οποίο χαρακτηρίζεται ως σωστό για το φύλο τους και επομένως αυτό που αναμένεται να κάνουν¹²⁹. Μαθαίνουν επομένως μέσα από αυτά τις προσδοκίες για το ρόλο των φύλων.

Αυτό σημαίνει ότι τα βιβλία που είναι γραμμένα με σεξιστικό τρόπο ενισχύουν μια άποψη για την κοινωνία, στην οποία οι επιλογές για άνδρες και γυναίκες περιορίζονται από τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων ακόμη περισσότερο απ' ότι στην πραγματική ζωή.

---

¹²⁷ Taylor S., 1978, pp.289-299

¹²⁸ Harvey G., 1968, pp.511

¹²⁹ Bourke T., 1985, pp.5

Η μεγάλη σημασία των σχολικών βιβλίων πηγάζει από τη συχνή τους χρήση. Τόσο ο δάσκαλος όσο και οι μαθητές/τριες τα χρησιμοποιούν σε καθημερινή βάση για αρκετές ώρες. Μάλιστα, οι τελευταίοι τα επαναλαμβάνουν, αντιγράφουν αποσπάσματα τους, τα αποστηθίζουν, κάνουν περιλήψεις και συζητούν το νόημά τους. Με τον τρόπο αυτό επαναλαμβάνουν τις ιδέες και τις αξίες που παρουσιάζονται μέσα σε αυτά.

Η ιδεολογική τους επομένως σημασία ενισχύεται από το γεγονός ότι αν και χρησιμοποιούνται μόνο για τη μετάδοση ‘ουδέτερης γνώσης’, έμμεσα προβάλλουν τη δική τους ιδεολογία, η οποία καθίσταται έτσι περισσότερο αποτελεσματική. Έτσι οι ιδέες τους εύκολα αφομοιώνονται καθώς μεταφέρονται με έμμεσο τρόπο, αδρανοποιώντας την ικανότητα κριτικής αντίστασης ¹³⁰. Οι ιδέες αυτές παρουσιάζονται αφενός μέσα σε ένα πλέγμα αυθεντίας στη σχολική τάξη και αφετέρου σε χρονική στιγμή τέτοια, κατά την οποία τα περισσότερα παιδιά δεν έχουν αναπτύξει κριτική στάση και ετοιμότητα απέναντι σε ότι τους προτείνεται ¹³¹.

Σύμφωνα μάλιστα με τον Baker, «τα βιβλία μπορεί να ιδωθούν σαν μια ειδική περίπτωση μιας ενήλικης παραγωγής σχετικά με τα παιδιά. Είναι μοναδικό υλικό επειδή είναι γραμμένα από μεγάλους για παιδιά, για χρήση σε περιβάλλον αλληλεπίδρασης παιδιών-ενηλίκων και μάλιστα σε ένα περιβάλλον, το οποίο είναι σημαντικό στην εκπαιδευτική καριέρα των παιδιών, μαθαίνοντας δηλαδή να διαβάζουν» ¹³².

Δεν πρέπει βέβαια να παραβλεφθεί το τι οι αναγνώστες ήδη γνωρίζουν το πώς να ερμηνεύουν αυτά τα οποία διαβάζουν. Τα παιδιά δηλαδή δίνουν το δικό τους περιεχόμενο και τις δικές τους ερμηνείες στα αναγνώσματα που τους διατίθενται, δεδομένου ότι η ανάγνωση είναι μία επικοινωνιακή πορεία. Διαφορετικοί δηλαδή

¹³⁰ Φραγκιουδάκη Α., 1979, σελ. 13

¹³¹ Women on Words and Images, 1977, pp.41

¹³² Baker C., & Freebody P., 1987, pp.5

αναγνώστες με διαφορετικό υπόβαθρο, μπορεί να πάρουν διαφορετικά νοήματα από το ίδιο κείμενο.

Ο Richardson υπογραμμίζει έναν άλλο παράγοντα, ο οποίος επηρεάζει την έκταση, κατά την οποία το περιεχόμενο ενός βιβλίου επιδρά στους αναγνώστες του. Θεωρεί δηλαδή ότι ένα σχολικό βιβλίο έχει δύο οριζόμενες παραμέτρους: είναι γραμμένο για μαθητές και διαβάζεται μέσα στα σχολεία. Αναλυτικότερα, «υπάρχουν διαφορετικά περιβάλλοντα μέσα στα οποία τα βιβλία μπορεί να χρησιμοποιούνται και συχνά είναι το περιβάλλον και όχι το περιεχόμενο των βιβλίων, το οποίο καθορίζει τα μηνύματα, τα οποία κοινοποιούνται. Έτσι ένα σχολικό βιβλίο σε ένα περιβάλλον (σε ένα συγκεκριμένο σχολείο, σε μια συγκεκριμένη σχολική τάξη, με ένα συγκεκριμένο εκπαιδευτικό) μπορεί να είναι εξαιρετικό αλλά σε διαφορετικό περιβάλλον μπορεί να είναι καταστροφικό. Το μήνυμα, το οποίο παίρνουν οι μαθητές/τριες και οι εκπαιδευτικοί από το βιβλίο καθώς και από το μήνυμα, το οποίο θέλουν να περάσουν οι συγγραφείς, εξαρτάται από τις σχέσεις μέσα στις οποίες χρησιμοποιείται το βιβλίο»¹³³.

Έρευνες έχουν δείξει ότι η αντίληψη μας για το αρσενικό και θηλυκό φύλο επηρεάζει μια ποικιλία γνωστικών πορειών. Σε αυτές συμπεριλαμβάνεται η κατανόηση, η ανάκληση του υλικού και η ερμηνεία του καθώς και τα συμπεράσματα που απορρέουν από το υλικό αυτό¹³⁴. Έτσι τα στερεότυπα των φύλων επηρεάζουν τις αντιλήψεις των μαθητών/τριων για τη συμπεριφορά των άλλων, τη μνήμη τους γι' αυτή τη συμπεριφορά και τις ερμηνείες που απορρέουν από αυτή¹³⁵.

Οι Lieber και Signorella, για παράδειγμα, παρουσίασαν σε παιδιά Α' και Β' τάξης Δημοτικού μια σειρά εικόνων, οι οποίες παρουσίαζαν ενήλικες σε δραστηριότητες στερεότυπες και μη. Κατά τη διάρκεια της αναγνώρισης τα παιδιά έκαναν

¹³³ Richardson R., 1986, pp.26-41

¹³⁴ Martin C., & Halverson C., 1983, pp. 563-574

¹³⁵ Berndt T., & Heller K., 1986, pp.889-898

περισσότερα λάθη στις μη παραδοσιακές εικόνες σε σύγκριση με την παραδοσιακή αντιπροσώπευση των ανδρών ¹³⁶.

Σε μια παρόμοια έρευνα οι Kropp και Halverson έδωσαν σε παιδιά προσχολικής ηλικίας τέσσερις ιστορίες με αγόρια και κορίτσια, ως τους κύριους χαρακτήρες, οι οποίοι εκτελούσαν τυπικές γυναικείες ή ανδρικές δραστηριότητες. Και τα αγόρια και τα κορίτσια προτιμούσαν και ανακαλούσαν περισσότερο τις ιστορίες, οι οποίες ήταν στερεότυπες και για τα δύο φύλα ¹³⁷.

Ο Styer αντίστοιχα μελέτησε την αντίδραση παιδιών του νηπιαγωγείου σε μη παραδοσιακή παρουσίαση αγοριών σε δύο ιστορίες. Στη μία ιστορία το αγόρι έδειχνε φόβο και στην άλλη ζητούσε μια κούκλα. Η πλειονότητα των παιδιών και των δύο φύλων εναντιώθηκαν στη συμπεριφορά και των δύο χαρακτήρων, αποδεικνύοντας έτσι την αντοχή των στερεότυπων αντιλήψεων σε σχέση με τα φύλα ¹³⁸.

Παράλληλα υπάρχουν έρευνες, οι οποίες αποδεικνύουν ότι η συστηματική χρήση μη σεξιστικού υλικού επιφέρει σημαντικές αλλαγές στη σκέψη των παιδιών. Έτσι αναπτύσσουν περισσότερο ευέλικτες στάσεις για το τι μπορούν να κάνουν οι γυναίκες και τι όχι και παρουσιάζουν γενικά μειωμένα στερεότυπα για το ρόλο των φύλων.

Ο Barclay, για παράδειγμα, κατέληξε στο ότι τα συγκεκριμένα στερεότυπα παρουσιάζονταν μειωμένα σε παιδιά, τα οποία διδάχθηκαν μη σεξιστικές ιστορίες και βιβλία για μια συγκεκριμένη περίοδο ¹³⁹.

Παρόμοια είναι και η έρευνα από τους Scott και Feldman-Summers. Με βάση τα αποτελέσματα, η έκθεση των παιδιών σε γυναικείους χαρακτήρες, σε μη παραδοσιακούς ρόλους, αύξησε τον αριθμό των κοριτσιών που πίστεψαν ότι θα

---

¹³⁶ Lieben L., & Signorella M., 1980, pp.11-18

¹³⁷ Kropp J., & Halverson C., 1983, pp.261-272

¹³⁸ Styer S., 1975, pp.877-880

¹³⁹ Barklay L., 1974, pp.1-14

μπορούσαν να εκτελέσουν την ίδια δραστηριότητα. Δεν επηρέασε όμως δραστηριότητες που δεν παρουσιάζονταν στις ιστορίες ¹⁴⁰.

Οι Fisher και Torney θέλησαν να ερευνήσουν τα αποτελέσματα των ιστοριών στην επίδειξη ανεξάρτητης ή μη συμπεριφοράς σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Βρέθηκε ότι η ανάγνωση ιστοριών, όπου οι πρωταγωνιστές επιδείκνυαν ανεξάρτητο χαρακτήρα επηρέαζε περισσότερο τη συμπεριφορά των αγοριών παρά των κοριτσιών ¹⁴¹.

Η Ashton θέλησε να διερευνήσει κατά πόσο τα παιδιά, τα οποία διαβάζουν ένα στερεότυπο εικονογραφημένο βιβλίο θα εκδηλώσουν στερεότυπη συμπεριφορά σε αντίθεση με όσα διαβάζουν ένα μη στερεότυπο. Πιο συγκεκριμένα εξέτασε την επιρροή των βιβλίων ως προς την επιλογή παιχνιδιών, τα οποία θεωρούνται κατάλληλα για το άλλο φύλο. Έφτασε στο συμπέρασμα ότι οι ιστορίες, οι οποίες παρουσίαζαν χαρακτήρες που συμφωνούσαν να παίζουν με παιχνίδια του αντίθετου φύλου, μείωναν σημαντικά την τάση αγοριών και κοριτσιών να αποφεύγουν να παίζουν με τέτοια παιχνίδια. Η μείωση αυτής της τάσης ήταν μάλιστα μεγαλύτερη στα κορίτσια, αποδεικνύοντας έτσι ότι τα αγόρια απορρίπτουν με μεγαλύτερη δυσκολία οτιδήποτε θεωρείται τυπικό για το φύλο τους ¹⁴².

Να σημειωθεί βέβαια ότι τα βιβλία, από μόνα τους, δεν δημιουργούν στάσεις. Τα παιδιά φθάνουν στο σχολείο έχοντας ήδη διαμορφωμένες αντιλήψεις και απόψεις. Έτσι τείνουν να ερμηνεύουν αυτό που διαβάζουν, με βάση όσα ήδη έχουν εσωτερικεύσει σε στάσεις και συμπεριφορές. Κατά συνέπεια, τα μη σεξιστικά βιβλία δεν είναι ικανά από μόνα τους να προκαλέσουν αλλαγές στις στάσεις αυτές. Χρειάζεται να συνδυάζονται με την καθοριστική συμβολή των εκπαιδευτικών, οι οποίοι πρέπει χρησιμοποιούν με θετικό και αισιόδοξο τρόπο το μη σεξιστικό υλικό,

---

¹⁴⁰ Scott K., & Feldmann-Summers S., 1979, pp.396-402

¹⁴¹ Fisher P., & Torney J., 1976, pp. 489-490

¹⁴² Ashton E., 1983, pp. 43-47

διαδραματίζοντας έτσι σημαντικό ρόλο στον περιορισμό των αντιλήψεων των παιδιών για τα στερεότυπα των δύο φύλων.

B. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ

1. Ελλάδα

1.1 Εθνικές Προτεραιότητες Πολιτικής για την Ισότητα των φύλων (2004-2008).

Η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών δεν είναι μόνο ζήτημα δημοκρατίας αλλά ένας σημαντικός παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικής συνοχής. Αποτελεί ως εκ τούτου ένα θέμα με πολλές διαστάσεις, πολιτική, οικονομική, κοινωνική, αναπτυξιακή, οι οποίες αλληλοσυνδέονται.

Στις 2 Νοεμβρίου του 2004 η Κυβερνητική Επιτροπή ενέκρινε τετραετές πρόγραμμα, το οποίο αφορά τη στρατηγική για την πολιτική ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών. Πρόκειται για τις «Εθνικές Προτεραιότητες Πολιτικής και τους Άξονες Δράσης για την ισότητα των φύλων (2004-2008) ¹⁴³ ».

Με τη στρατηγική, η οποία υιοθετήθηκε, όχι μόνο για τα τέσσερα επόμενα χρόνια αλλά γενικότερα για το μέλλον, αντιμετωπίζεται η ισότητα των δύο φύλων ως ένα ζήτημα, το οποίο εντάσσεται στο τρίπτυχο: Ανάπτυξη - Απασχόληση – Κοινωνική Συνοχή.

Η συγκεκριμένη πολιτική κινείται σε τέσσερις άξονες με ισάριθμους στόχους. Στην προώθηση των γυναικών στην απασχόληση και στην καταπολέμηση του ελλείμματος ισότητας στην αγορά εργασίας, στην πρόληψη και καταπολέμηση της βίας με θύματα γυναίκες, στην καταπολέμηση των στερεοτύπων αντιλήψεων για το ρόλο των δύο φύλων μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία και στην ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων.

Η βάση πάνω στην οποία στηρίζεται αυτό το πρόγραμμα είναι:

---

¹⁴³ Δικτυακός τόπος Γενικής Γραμματείας Ισότητας

- Η ενίσχυση της απασχόλησης των γυναικών, δεδομένου ότι ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα σήμερα είναι η ανεργία των γυναικών.
- Η ανάπτυξη και ιδίως η ισότιμη συμμετοχή των γυναικών στην ανάπτυξη.
- Η κοινωνική συνοχή. Στο πλαίσιο αυτό, το μεγαλύτερο ζήτημα, το οποίο πρέπει να αντιμετωπισθεί αφορά στην περιθωριοποίηση των γυναικών και την ισότιμη ένταξή τους σε όλη την κοινωνική διαδικασία. Αφορά επιπλέον την καταπολέμηση της βίας εναντίον τους, τόσο μέσα στην οικογένεια όσο και έξω από αυτήν.

Επίσης σημαντικό είναι το πρόγραμμα, το οποίο αφορά στην εκπαίδευση. Στόχος του είναι η καταπολέμηση των στερεοτύπων εκείνων, τα οποία δεν επιτρέπουν να δημιουργείται σήμερα, όχι μόνο η αίσθηση, αλλά και η πραγματικότητα ότι η γυναίκα μπορεί και πρέπει να μετέχει ισότιμα στην όλη κοινωνική διαδικασία.

Τα μέτρα αυτά αποτελούν μέτρα προσαρμογής στις επιταγές του Συντάγματος αλλά και στις αντίστοιχες της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, ιδίως δε στη διαδικασία της Λισσαβόνας το 2000. Αποτελούν επίσης συνέπεια των υποχρεώσεων που έχει η Ελλάδα στους Διεθνείς Οργανισμούς, όπως είναι ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, το Συμβούλιο της Ευρώπης και βεβαίως η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας.

Ως εκ τούτου, έχει σχεδιαστεί από τη Γενική Γραμματεία Ισότητας (ΓΓΙ), για την περίοδο 2004-2008, μία ολοκληρωμένη και συνεκτική στρατηγική παρέμβαση, προκειμένου να αναδειχθεί τόσο η εθνική σημασία όσο και η ευρωπαϊκή διάσταση των θεμάτων ισότητας ανδρών και γυναικών. Οι δύο αυτές παράμετροι καθιστούν στη σημερινή συγκυρία την προώθηση των συγκεκριμένων θεμάτων εθνική προτεραιότητα που τοποθετείται υπεράνω πολιτικών και κομματικών διαφορών.

Κεντρικός στόχος της παρέμβασης αυτής είναι η αποδέσμευση των θεμάτων ισότητας από την κατηγορία των περιθωριακών και ‘ειδικού τύπου’ θεμάτων και η ανάδειξη του πολιτικού, οικονομικού, κοινωνικού και αναπτυξιακού χαρακτήρα τους, με την άμεση σύνδεσή τους με τις κυρίαρχες εθνικές πολιτικές προτεραιότητες (ανάπτυξη - απασχόληση- κοινωνική συνοχή).

Στόχος επιπλέον είναι να δοθεί έμφαση και στην πολιτική και οικονομική διάσταση των θεμάτων ισότητας, τα οποία μέχρι τώρα αντιμετωπίζονται από την οπτική γωνία των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.

Το έργο της ΓΓΙ πραγματοποιείται σε συνεργασία με το Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας, τα αρμόδια κατά θέμα Υπουργεία και Φορείς, τα Νομαρχιακά και Περιφερειακά Γραφεία Ισότητας, τα Συμβουλευτικά Κέντρα για τη βία στην Οικογένεια, που έχει ιδρύσει στην Αθήνα και τον Πειραιά και τις μη κυβερνητικές γυναικείες οργανώσεις.

1.2 Άξονες Ειδικών Δράσεων για την περίοδο 2004-2008.

Με βάση τις παραπάνω κατευθύνσεις και παράλληλα με τη μέριμνα για όλους τους ειδικότερους τομείς που άπτονται της ισότητας ανδρών και γυναικών καθώς και των ανειλημμένων υποχρεώσεων της προηγούμενης περιόδου, ιδιαίτερα στο πλαίσιο του Γ’ ΚΠΣ, η Γενική Γραμματεία Ισότητας δίνει προτεραιότητα στους ακόλουθους άξονες ειδικών δράσεων.

1. Καταπολέμηση του ελλείμματος ισότητας στην αγορά εργασίας και τις εργασιακές σχέσεις στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα.
2. Πρόληψη και Καταπολέμηση της Βίας με θύματα τις γυναίκες.

3. Καταπολέμηση των στερεότυπων αντιλήψεων για το ρόλο των δύο φύλων μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας, με τις ακόλουθες ενέργειες σε συνεργασία με το ΚΕΘΙ και με το Υπουργείο Παιδείας:

- Επέκταση των προγραμμάτων επιμόρφωσης και ευαισθητοποίησης εκπαιδευτικών σε θέματα ισότητας και σχέσεων των φύλων, που εκπονούνται στο πλαίσιο του ΕΠΕΑΕΚ για την δευτεροβάθμια εκπαίδευση και στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.
- Αξιολόγηση των εκπαιδευτικών εγχειριδίων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, από την πλευρά του φύλου και των ίσων ευκαιριών, μέσω της πρόβλεψης αναθεώρησης του περιεχομένου της δράσης. Ενίσχυση και διεύρυνση των βιβλιοθηκών και του ρόλου τους στην εκπαιδευτική διαδικασία.
- Επαναπροσδιορισμός του σχολικού επαγγελματικού προσανατολισμού στην κατεύθυνση της άρσης του επαγγελματικού χάσματος λόγω φύλου, με παράλληλη εφαρμογή της πολιτικής της ενσωμάτωσης στα προγράμματα σπουδών του επαγγελματικού προσανατολισμού.
- Ενίσχυση των Συμβουλευτικών Κέντρων για θέματα επιχειρηματικότητας των μαθητριών.
- Δημιουργία Μητρώου Συμβούλων Ισότητας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, οι οποίοι να έχουν στο μέλλον την ευθύνη των σχετικών θεμάτων στις σχολικές μονάδες.
- Εκστρατεία σε σχολεία για την προαγωγή της πολιτισμικής συνύπαρξης και την καταπολέμηση του αναλφαριθμητισμού σε συγκεκριμένες ομάδες.

- Επιμόρφωση γυναικών μεταναστριών και γυναικών που ανήκουν σε ειδικές πολιτισμικές/μειονοτικές ομάδες, ώστε να ωφεληθούν σε ατομικό επίπεδο και να υπάρξει πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα στο περιβάλλον τους.

4. Ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων

2. Ευρώπη

2.1 Gender Mainstreaming

Η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών αποτελεί σήμερα αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αναγνωρίζεται ως κρίσιμος παράγοντας για την οικονομική της ανάπτυξη και την κοινωνική της συνοχή.

Ο αγώνας όμως για τα δικαιώματα των γυναικών και την ισότητα των φύλων στην Ευρώπη, υπήρξε μια μακρά και επίπονη διαδικασία. Πέρασε, από την διεκδίκηση του δικαιώματος της ψήφου στις αρχές του 20ου αιώνα, τον αγώνα για την πολιτική και κοινωνική χειραφέτηση, την θέσπιση νομοθεσίας, κανονισμών, ποσοστώσεων, στη σημερινή πολιτική της ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου σε όλα τα επίπεδα. Η πολιτική αυτή, γνωστή και ως ‘Gender Mainstreaming’¹⁴⁴, αφορά στην παροχή στις γυναίκες ίσων ευκαιριών στην κοινωνία, στην εκπαίδευση, στην οικονομία, στην αγορά εργασίας και στα κεντρικά και τοπικά όργανα πολιτικής εξουσίας, διασφαλίζοντας έτσι ότι το φύλο λαμβάνεται υπόψη σε όλους τους τομείς, σε κάθε στάδιο και επίπεδο της πολιτικής διαδικασίας, από την έρευνα και τον σχεδιασμό έως την εφαρμογή, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση. Αφορά δηλαδή επί της ουσίας το σεβασμό των θεμελιωδών ελευθεριών και δικαιωμάτων του μισού πληθυσμού της Ευρώπης και τις δημοκρατικές αξίες πάνω στις οποίες έχει θεμελιωθεί η Ε.Ε.

---

¹⁴⁴ Δικτυακός τόπος Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Η ένταξη της ισότητας σε όλες τις πολιτικές, μαζί με τις θετικές δράσεις υπέρ των γυναικών, αποτελούν τα δύο βασικά και συμπληρωματικά εργαλεία πολιτικής για την προώθηση της ισότητας των φύλων. Βασίζεται στη διαπίστωση ότι καμιά πολιτική δεν είναι ουδέτερη απέναντι στα φύλα και ότι η διάσταση του φύλου θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη τόσο στον σχεδιασμό όσο και στην εφαρμογή τους έτσι ώστε να προωθείται η ισότητα αλλά και να αποφεύγονται οι πιθανές αρνητικές συνέπειες ως προς αυτή.

Κάνοντας μία σύντομη ιστορική αναδρομή στην θεσμική πορεία της Ένωσης, παρατηρείται ότι το ζήτημα της ισότητας ήταν πάντα ιδιαίτερος σημαντικό. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός ότι από την εποχή της ίδρυσής της η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, με τη Συνθήκη της Ρώμης (1957), είχε θεσμοθετήσει την αρχή της ίσης αμοιβής για γυναίκες και άνδρες. Στη συνέχεια, και κυρίως από το 1975 και μετά, εγκρίθηκαν μια σειρά νομοθετικών διατάξεων με στόχο την εξασφάλιση ίσων δικαιωμάτων πρόσβασης στην απασχόληση, στην επαγγελματική κατάρτιση, τις συνθήκες εργασίας και την κοινωνική προστασία. Ωστόσο, λόγω έλλειψης της κατάλληλης νομικής βάσης, δεν ήταν εφικτό να διεξαχθούν όλες οι ευρύτερες ενέργειες για την καταπολέμηση όλων των μορφών διακρίσεων σε βάρος των ατόμων που ζουν στο έδαφός της. Στη διαδικασία αυτή ο ρόλος των γυναικείων οργανώσεων ήταν και είναι ιδιαίτερα καθοριστικός.

2.2 Σημαντικοί σταθμοί της πολιτικής για την ισότητα των δύο φύλων

Η ουσιαστικότερη εξέλιξη, σηματοδοτείται με την υπογραφή της Συνθήκης του Άμστερνταμ (Οκτώβριος 1997), η οποία τέθηκε σε ισχύ την 1^η Μαΐου 1999. Με αυτή ενισχύεται σημαντικά η νομική βάση για την προώθηση των δικαιωμάτων των γυναικών.

Η Κοινότητα τονίζει, για άλλη μια φορά, τη σημασία της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών, υπογραμμίζοντας παράλληλα τη επιδίωξη της προαγωγής της στο επίπεδο της απασχόλησης και της κοινωνικής προστασίας" (άρθρα 2 & 3), και της εξάλειψης των ανισοτήτων. Για πρώτη φορά, η ισότητα ορίζεται ως βασικός στόχος της Κοινότητας, ενώ όλα τα όργανα της Ένωσης και τα κράτη-μέλη υποχρεούνται να λαμβάνουν υπόψη τους την αρχή αυτή σε όλες τις πολιτικές τους.

Ένα νέο άρθρο, το άρθρο 13, ορίζει ότι το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, με πρόταση της Επιτροπής και γνωμοδότηση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, μπορεί να θεσπίζει μέτρα για την καταπολέμηση των διακρίσεων που οφείλονται στο φύλο, τη φυλετική ή εθνική καταγωγή, τη θρησκεία, την αναπηρία, την ηλικία, ή τις σεξουαλικές προτιμήσεις.

Επιπλέον το άρθρο 119, το οποίο ήταν αναλλοίωτο από το 1957 και προέβλεπε την εφαρμογή της αρχής της ίσης αμοιβής μεταξύ ανδρών και γυναικών για ίση εργασία, αντικαθίσταται από το 141 και διευρύνεται με τρία νέα στοιχεία:

- Η ίση αμοιβή δεν αφορά μόνο την ίση εργασία αλλά και την εργασία ίσης αξίας. Αυτό έχει τεράστια σημασία για τους νομικούς που στηρίζουν τους νόμους πάνω στη Συνθήκη.
- Διευρύνεται η έννοια της απασχόλησης σε όλους τους τομείς της εργασίας και όχι μόνο στην μισθωτή. Αυτό επιτρέπει την κάλυψη μορφών εργασίας, όπως η εργασία κατ' οίκον.
- Επιτρέπονται οι θετικές δράσεις υπέρ του λιγότερο αντιπροσωπευόμενου φύλου σε ένα συγκεκριμένο τομέα της απασχόλησης. Έχει γίνει μάλιστα δήλωση ότι το λιγότερο αντιπροσωπευόμενο φύλο, τις περισσότερες φορές, είναι οι γυναίκες.

Χάρη στις νέες διατάξεις, οι οποίες και ενσωματώθηκαν από τη συνθήκη του Αμστερνταμ στη συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Μάαστριχτ, Φεβρουάριος 1992), δόθηκε η δυνατότητα στην Επιτροπή να εκδώσει το Νοέμβριο του 1999 γενική ανακοίνωση κατά των διακρίσεων λόγω φύλου, φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού, συνοδευόμενη από νομοθετικές προτάσεις για την καταπολέμησή τους. Οι προτάσεις αυτές σχεδιάστηκαν μετά από ευρείες διαβουλεύσεις με τα κράτη-μέλη, τους ευρωβουλευτές, τις ευρωπαϊκές συνδικαλιστικές οργανώσεις εργαζομένων και εργοδοτών καθώς και τις μη κυβερνητικές οργανώσεις.

Η πρώτη οδηγία απαγορεύει κάθε μορφή διακρίσεων στην απασχόληση. Η δεύτερη απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω φυλετικής ή εθνικής καταγωγής σε ευρύτερους τομείς (απασχόληση, παιδεία, πρόσβαση στα αγαθά και στις υπηρεσίες, κοινωνική προστασία και ασφάλιση, πολιτισμός κλπ) και παρέχει νομική προστασία στα θύματα των διακρίσεων καθώς και ένα ελάχιστο επίπεδο μέσων προσφυγής.

Για την περαιτέρω προώθηση της πολιτικής αυτής, στις 7 Ιουνίου του 2000, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε μια συνολική στρατηγική-πλαίσιο για την ισότητα των φύλων (2001-2005), η οποία αποτελεί και την πρώτη ολοκληρωμένη προσέγγιση. Βασικό στοιχείο της είναι η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου σε όλα τα επίπεδα πολιτικής, συνδέοντας έτσι όλες τις κοινοτικές πρωτοβουλίες για την ισότητα των φύλων. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται λόγος για ισότητα στην οικονομική ζωή, στα κοινωνικά δικαιώματα, στη λήψη των αποφάσεων, στα δικαιώματα των πολιτών και στην καθημερινή ζωή ενώ τονίζεται και η ανάγκη ανακατανομής των ρόλων των φύλων και καταπολέμησης των στερεοτύπων.

Οι διαθέσεις της Ε.Ε. απέναντι στο θέμα της ισότητας των δύο φύλων επιβεβαιώνονται και μέσω του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων

(Διακυβερνητική Διάσκεψη Νίκαιας, Δεκέμβριος 2000). Ο Χάρτης περιλαμβάνει 7 κεφάλαια από τα οποία το τρίτο αφορά την ισότητα (άρθρα 20 έως 26). Εκτός από το άρθρο 21 που αφορά το θέμα των διακρίσεων σε όλες τις πτυχές του (φυλετική, εθνοτική, θρησκευτική κ.α), τα άρθρα που ακολουθούν είναι αφιερωμένα στις ειδικές κατηγορίες του θέματος (παιδιά, ηλικιωμένοι, άτομα με ειδικές ανάγκες κ.α).

Αξίζει επίσης να τονιστεί ότι η συνθήκη για τη θέσπιση του Συντάγματος της Ευρώπης συμπεριλαμβάνει το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Το γεγονός που αποδεικνύει ότι οι αξίες, οι βασικές αρχές που διέπουν τις σχέσεις μεταξύ της Ένωσης και των κρατών-μελών της καθώς και οι στόχοι της -και ισότητα αποτελεί βασικό στόχο - διασφαλίζονται και διατηρούνται και μέσα από αυτή τη διαδικασία.

Σημαντικό σταθμό για την υπόθεση της ισότητας των φύλων αποτέλεσε και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Βαρκελώνης (15-16 Μαρτίου 2002), όπου για πρώτη φορά ελήφθησαν αποφάσεις που προβλέπουν την δημιουργία υποδομών φροντίδας μέχρι το 2010, σε όλη την επικράτεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ώστε να καλυφθούν κατά 90% τουλάχιστον οι ανάγκες για παιδιά από 3 ετών μέχρι την ηλικία της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και κατά το 1/3 τουλάχιστον για παιδιά κάτω των 3 ετών. Προβλέπεται ακόμη να αντιστοιχεί τουλάχιστον ένα κομπιούτερ συνδεδεμένο με το διαδίκτυο για κάθε 15 παιδιά.

Επιπρόσθετα, σε συνέχεια της Πράσινης Βίβλου, με θέμα την «Ισότητα και μη διακριτική μεταχείριση στη διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση», η Επιτροπή ενέκρινε στις 28 Μαΐου 2004 μία στρατηγική για τη θετική και ενεργό προώθηση των ίσων ευκαιριών για όλους και την απαγόρευσης των διακρίσεων. Ένας από τους κεντρικούς στόχους της στρατηγικής αυτής είναι η εξασφάλιση της αποτελεσματικής νομικής προστασίας έναντι των διακρίσεων σε όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση, χάρη στη μεταφορά του συνόλου της οικείας κοινοτικής νομοθεσίας στη νομοθεσία όλων των

κρατών-μελών. Αυτό το κείμενο ενθαρρύνει επίσης τη θέσπιση συμπληρωματικών μέτρων, όπως είναι η διάδοση πληροφοριών, η ευαισθητοποίηση, η ανταλλαγή εμπειριών, η κατάρτιση και η πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Μάλιστα στην ανακοίνωση λαμβάνονται υπόψη οι παρατηρήσεις και οι αντιδράσεις εθνικών αρχών, ειδικευμένων φορέων του τομέα ισότητας, μη κυβερνητικών οργανώσεων (ΜΚΟ), αρχών περιφερειακής διοίκησης και τοπικής αυτοδιοίκησης, των κοινωνικών εταίρων, εμπειρογνομόνων και μεμονωμένων πολιτών.

Να σημειωθεί ακόμη ότι στη βάση της εξασφάλιση μίας θετικότερης προσέγγισης αναφορικά με το θέμα της ισότητας, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, στις 17 Μαΐου 2006 (Απόφαση αριθμ. 771/2006/ΕΚ), ανακήρυξε το 2007 «Ευρωπαϊκό έτος ίσων ευκαιριών για όλους». Στόχος της πρωτοβουλίας αυτής είναι η ευαισθητοποίηση του πληθυσμού στα πλεονεκτήματα μιας δίκαιης και αλληλέγγυας κοινωνίας, η καταπολέμηση των νοοτροπιών και συμπεριφορών που προκαλούν διακρίσεις καθώς και η ενημέρωση του κόσμου για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του που απορρέουν από το νόμο. Βασίζεται επίσης σε αρχή που καλύπτει όλες τις πτυχές της απαγόρευσης των διακρίσεων και η οποία θα επιτρέψει την ορθή και ενιαία εφαρμογή του κοινοτικού νομοθετικού πλαισίου.

Γ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Η έρευνα των σχολικών βιβλίων αναφορικά με το ρόλο τους στη διαμόρφωση των στερεοτύπων των δύο φύλων ξεκίνησε από την Αμερική στα τέλη της δεκαετίας του 60' και τις αρχές του 70'. Τότε ξεκίνησε και η ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος, με στόχο τη διαμόρφωση μιας νέας άποψης για το ρόλο των γυναικών αλλά και την εκδήλωση μιας νέας δραστηριότητας, η οποία θα οδηγούσε σε κοινωνικές αλλαγές. Στο πλαίσιο αυτό, ο επηρεασμός της εκπαίδευσης ήταν γεγονός αναμενόμενο.

Ειδικότερα, κατά τη δεκαετία του 70', πραγματοποιήθηκε ένας μεγάλος αριθμός σχετικών ερευνών στα σχολικά βιβλία του Δημοτικού και του Γυμνασίου, κυρίως στα αναγνωστικά και τα εικονογραφημένα, καθώς και σε παιδικά βιβλία. Η σκληρή κριτική για το περιεχόμενο των πρώτων οδήγησε πολλούς εκδότες να τυπώσουν οδηγίες σχετικά με τη συγγραφή μη σεξιστικών εγχειριδίων και τη χρήση μη σεξιστικής γλώσσας¹⁴⁵.

Παρόμοιες έρευνες συνεχίστηκαν και σε άλλα κράτη, τόσο στην Ευρώπη (Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία, Ελβετία, Αυστρία) όσο και σε ολόκληρο τον κόσμο (Ασία, Αφρική, Αυστραλία), οι οποίες επίσης κατέληξαν στην ύπαρξη στερεοτύπων για το ρόλο των φύλων. Παράλληλα όμως προκάλεσαν και την ευαισθητοποίηση των συγγραφέων, των εικονογράφων, των εκδοτών και των αρχών, με αποτέλεσμα η επανάληψη παρόμοιων ερευνών στα βιβλία που εκδόθηκαν αργότερα να δείξει μία αξιοσημείωτη βελτίωση.

---

¹⁴⁵ Scott, Foresman & Company, 1972 - Scott, Foresman & Company και McGraw-Hill, 1975, pp. 23-27 - Holt, Rinehart & Winston School Department, 1975 - Harper and Row, 1978 - National Union of Journalists, 1982

1. Η έρευνα στην Αμερική

Μία από τις πρώτες έρευνες που διεξήχθησαν στην Αμερική ήταν από τους Child, Potter και Levine, οι οποίοι ανέλυσαν 914 ιστορίες που περιείχαν 3.409 θέματα από 30 αναγνωστικά βιβλία της Γ' τάξης Δημοτικού. Βρέθηκε ότι το 72% όλων των θεμάτων περιείχε αγόρια και άνδρες ¹⁴⁶.

Ο Stefflre μελέτησε 60 αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού και βρήκε ότι το 19% των γυναικών εμφανιζόταν να εργάζεται ενώ το αντίστοιχο ανδρικό ποσοστό έφτανε το 87% ¹⁴⁷.

Η U'Ren ανέλυσε 30 βιβλία του Δημοτικού, όπου τα αγόρια και οι άνδρες αποτελούσαν το 75% των κύριων χαρακτήρων. Γενικότερα, τα αγόρια παρουσιάζονταν σε κύριους ρόλους και τα κορίτσια σε βοηθητικούς ¹⁴⁸.

Μία από τις πιο σημαντικές έρευνες βιβλίων του Δημοτικού είναι αυτή των Weitzman και Rizzo, οι οποίοι έδωσαν ιδιαίτερο βάρος στην εικονογράφηση των βιβλίων. Από ένα σύνολο 8.000 εικόνων που αναλύθηκαν, οι 5.500 αφορούσαν άνδρες ενώ η αναλογία των γυναικών εξαρτιόταν από την τάξη. Έτσι στη Β' τάξη η αναλογία ήταν 32% αλλά στην έκτη μειωνόταν σε 20% ¹⁴⁹.

Οι Frasher και Walker εξέτασαν αναγνωστικά της Α' και Β' τάξης και ανέλυσαν 734 ιστορίες. Η λίστα των επαγγελμάτων για τους άνδρες ήταν μεγάλη και περιελάμβανε 58 διαφορετικά επαγγέλματα. Η λίστα για τις γυναίκες ήταν μικρή και περιορισμένη και περιείχε μόνο 11 επαγγέλματα, παραδοσιακά γυναικεία, όπως δασκάλα, νοσοκόμα, βιβλιοθηκάριος. Επιπλέον, σε 165 ιστορίες οι μητέρες παρουσιάζονταν να ασχολούνται με το νοικοκυριό, να μαγειρεύουν και να αγοράζουν τρόφιμα και ρούχα

---

¹⁴⁶ Child I., Potter E. & Levine E., 1946, pp.1-54

¹⁴⁷ Stefflre B., 1969, pp.99-102

¹⁴⁸ U'Ren M., 1971, pp.218-226

¹⁴⁹ Weitzman L. & Rizzo D., 1974

ενώ ο πατέρας αναλάμβανε το ρόλο του αρχηγού της οικογένειας ¹⁵⁰. Σε παρόμοια αποτελέσματα κατέληξαν και οι έρευνες των Stewig και Knipfel, Stewig και Higgs, Gough, Nilsen, Britton και Lumpkin, The Committee on Women's Rights (Dayton Schools), Rupley, Garcia και Longnion καθώς και Hodgeon και Peter ¹⁵¹.

Ακόμη και οι πιο πρόσφατες έρευνες, όπως αυτές των Davis, Williams et al, Purcell & Stewart, Peterson & Lach, Trusdale, Martinez & Nash καθώς και Agee κατέληξαν στα ίδια συμπεράσματα ¹⁵².

Αλλά και τα αποτελέσματα των ερευνών των βιβλίων του Γυμνασίου ήταν ανάλογα. Η Wiik μελετώντας 450 ανθολογίες, οι οποίες περιελάμβαναν 376 άνδρες συγγραφείς και 94 γυναίκες, διαπίστωσε ότι οι ανθολογίες λογοτεχνίας των γυμνασίων ήταν γραμμένες κυρίως από άνδρες (84) ¹⁵³.

Σε σχετικές διαπιστώσεις κατέληξαν και οι Jennifer MacLeod και Sandra Silverman ¹⁵⁴.

Ακόμη, μία ανάλυση που έγινε από το American Heritage School Dictionary, μέσω υπολογιστή, σε 5 εκατομμύρια λέξεις σχολικών βιβλίων, απέδειξε ότι οι ανδρικές αντωνυμίες ήταν τετραπλάσιες από τις γυναικείες. Ακόμη και στα βιβλία της οικιακής οικονομίας η αντωνυμία 'he' υπερτερούσε της 'she' ¹⁵⁵.

Επιπλέον, σε μια έρευνα πάνω στις οπτικοακουστικές πηγές που χρησιμοποιούνται για τη διδασκαλία του μαθήματος των γαλλικών αποδείχθηκε ότι ενισχύουν τις ιδέες για το ρόλο των δύο φύλων. Ο πατέρας εικονίζεται να οδηγεί αυτοκίνητο και να

---

¹⁵⁰ Frasher R. & Walker A., 1977, pp. 226-238

¹⁵¹ Stewig J. & Knipfel M., 1975/6, pp.151-155 - Stewig J. & Higgs M., 1973, pp.116-122 - Gough P., 1976 - Nilsen A., 1977, pp.161-180 - Britton G. & Lumpkin M., 1977, pp.40-45 - Dayton Public Schools, 1978, pp. 417-433 - Rupley H., Garcia J. & Longnion B., 1981, pp.786-791 - Hodgeon J., 1978, pp. 11-125 - Peter S. St., 1979, pp. 256-260

¹⁵² Davis A., 1984, pp.1-6 - Williams A. et al., 1987, pp.148-156 - Purcell P. & Stewart L., 1990 - Peterson S. & Lach M., 1990, pp.185-197 - Trusdale A., 1992, pp.25-31 - Martinez M. & Nash M., 1992, pp.128-134 - Agee J., 1993, pp.165-183

¹⁵³ Wiik S., 1973, pp. 224-229

¹⁵⁴ Macleod J. & Silverman S., 1973

¹⁵⁵ Graham A., 1978, pp.57-63

πηγαίνει στη δουλειά του ενώ η μητέρα να ασχολείται με το μαγείρεμα και τα άλλα οικιακά καθήκοντα ¹⁵⁶.

Τέλος σε μια Καναδική έρευνα που διεξήχθη από τους Lorimer και Long-Simon, στα αναγνωστικά του Δημοτικού, βρέθηκε ότι οι ανδρικοί χαρακτήρες έφταναν στο 81% ενώ οι γυναικείοι στο 19%. Παράλληλα οι άνδρες παρουσιάζονταν σε 100 διαφορετικά επαγγέλματα ενώ οι γυναίκες σε 24 ¹⁵⁷.

2. Η έρευνα στη Μεγάλη Βρετανία και Αυστραλία

Σε ανάλογα συμπεράσματα καταλήγουν και οι έρευνες που διεξήχθησαν στην Αγγλία. Τα αποτελέσματα της έρευνας των Northern Women's Groups Education Study Group έδειξαν ένα διαφορετικό κόσμο για άνδρες και γυναίκες ¹⁵⁸.

Η Lobban μελέτησε αγνωστικά βιβλία του Δημοτικού και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι από τις 179 ιστορίες, οι 71 είχαν πρωταγωνιστές και οι 35 πρωταγωνίστριες σε παραδοσιακούς γυναικείους ρόλους ¹⁵⁹.

Μια άλλη έρευνα, η οποία πραγματοποιήθηκε στη Σκωτία από τους Mc Donald και Thomson , σε 36 βιβλία του Δημοτικού, έδειξε ότι τα αγόρια εμφανίζονταν περισσότερο εκτός σπιτιού, σε περισσότερες δραστηριότητες και με μεγαλύτερη ποικιλία παιχνιδιών ¹⁶⁰.

Τους ρόλους των φύλων στα αναγνωστικά του Δημοτικού μελέτησαν και οι Adams και Laurikietis. Βρήκαν ότι οι γυναικείοι ρόλοι που εμφανίζονταν ήταν αυτοί της θείας, της γιαγιάς, σε αντίθεση με τους άνδρες που εμφανίζονταν σε περισσότερους ¹⁶¹. Στα ίδια συμπεράσματα κατέληξε και η έρευνα σε αναγνωστικά της Harland ¹⁶².

---

¹⁵⁶ Sutherland M., 1981, pp.130

¹⁵⁷ Lorimer R. & Long-Simon M., 1979/80, pp.25-45

¹⁵⁸ Northern Women's Groups Education Study Group, 1971, pp.146-151

¹⁵⁹ Lobban G., 1975, pp.202-210

¹⁶⁰ McDonald M. & Thomson T., 1975

¹⁶¹ Adams C. & Laurikietis R., 1976

Ακόμη, οι Baker και Freebody μελέτησαν 163 αναγνωστικά των δύο πρώτων τάξεων του Δημοτικού στην Αυστραλία. Οι ανδρικοί χαρακτήρες ήταν 968 και οι γυναικείοι 695. Ο χαρακτηρισμός ‘κύριος’ εμφανιζόταν 235 φορές ενώ ‘δεσποινίς’ 159 και ‘κυρία’ 23 φορές ¹⁶³.

3. Η έρευνα στη Γαλλία και το Βέλγιο

Τα βιβλία των σχολείων της Γαλλίας παρουσιάζουν μια εικόνα της γυναίκας, η οποία απέχει συχνά από τη φεμινιστική ιδέα της ισότητας των δύο φύλων.

Στην ανάλυση της Suzanne Mollo για την παρουσίαση των δύο φύλων στα αναγνωστικά του Δημοτικού, οι νοικοκυρές υπερτερούσαν ενώ τα γυναικεία επαγγέλματα που παρουσιάζονταν ήταν τα παραδοσιακά δηλαδή της δασκάλας, της κομμώτριας, της νοσοκόμας, της σερβιτόρας και της εργάτριας ¹⁶⁴.

Η Decroux-Masson ανέλυσε 42 σχολικά βιβλία και βρήκε ότι οι γυναικείοι χαρακτήρες εμφανίζονταν στο ρόλο της μητέρας, η οποία αφιερώνει τον εαυτό της αποκλειστικά στα παιδιά της, στον άνδρα της και στο σπίτι ¹⁶⁵.

Σε ανάλογα συμπεράσματα καταλήγουν και οι έρευνες του United Nations Educational Scientific and Cultural Organization σε βιβλία του Δημοτικού και παιδικής λογοτεχνίας ¹⁶⁶ καθώς και της Michael σε βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Τεχνικού Λυκείου ¹⁶⁷.

Τα βιβλία του Δημοτικού στο Βέλγιο μελέτησε ο Bodart, ο οποίος επίσης κατέληξε ότι ενισχύουν τα φυλετικά στερεότυπα. Ειδικότερα, η οικογένεια παρουσιάζεται μέσα στο παραδοσιακό πλαίσιο, οι γυναικείοι χαρακτήρες συνδέονται με οικιακές

---

¹⁶² Harland L., 1985, pp.29-34

¹⁶³ Baker C. & Freebody P., 1987, pp.55-76

¹⁶⁴ Mollo S., 1970

¹⁶⁵ Decroux-Masson A., 1979

¹⁶⁶ United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation, 1983

¹⁶⁷ Michel A., 1982, pp.191-201

δραστηριότητες ενώ τα επαγγέλματα που προορίζονται για άνδρες έχουν μεγαλύτερο κύρος και ενδιαφέρον από αυτά των γυναικών ¹⁶⁸.

4. Η έρευνα στη Γερμανία, Αυστρία, Ελβετία και Ρωσία

Η Knopp μελέτησε τις εικόνες στα αναγνωστικά βιβλία των τεσσάρων πρώτων τάξεων του Δημοτικού Σχολείου της Ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας. Τα βιβλία της Δυτικής Γερμανίας ήταν γραμμένα με πιο στερεότυπο τρόπο. Και στις δύο όμως χώρες οι στερεότυπες απόψεις γίνονταν εντονότερες καθώς μεγάλωνε η τάξη. Οι άνδρες παρουσιάζονταν σε περισσότερους επαγγελματικούς ρόλους απ' ότι οι γυναίκες (84 με 21). Οι οικογενειακές εικόνες εμφάνιζαν τον πατέρα ως αρχηγό και κυρίαρχη φιγούρα ενώ την μητέρα να είναι στο βάθος με τα παιδιά. Παράλληλα, η κόρη βοηθούσε τη μητέρα να πλύνουν τα πιάτα ενώ το αγόρι και ο πατέρας ασχολούνταν με το διάβασμα της εφημερίδας. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι και στις δύο χώρες καμία γυναίκα δε βρέθηκε να οδηγεί ¹⁶⁹.

Στην Αυστρία έγινε από τη Rosemarie Dorrer μία ποσοτική ανάλυση του περιεχομένου των βιβλίων του Γυμνασίου, η οποία έδειξε ότι οι κυρίαρχοι χαρακτήρες ήταν άνδρες. Επίσης οι παραδοσιακές γυναικείες ασχολίες εκτελούνταν πάντα από γυναίκες ενώ οι επαγγελματικές δραστηριότητες θεωρούνταν ανδρικές ¹⁷⁰.

Παρόμοια έρευνα με ανάλογα συμπεράσματα διεξήχθη από την Elisabeth Veya και στην Ελβετία ¹⁷¹. Η Schwartz-Rosenhan μελέτησε αναγνωστικά των Σοβιετικών σχολείων που εκδόθηκαν από το 1971-1972. Πιο συγκεκριμένα, αναλύθηκαν 213 ιστορίες, όπου και αποδείχθηκε ότι οι ανδρικοί χαρακτήρες υπερτερούσαν ¹⁷².

---

¹⁶⁸ Bodart D., 1982

¹⁶⁹ Knopp S., 1980, pp. 189-205

¹⁷⁰ Dorrer R., 1982, pp. 129-135

¹⁷¹ Veya E., 1982, pp. 196-203

¹⁷² Schwartz-Rosenhan M., 1978, pp. 293-305

Τέλος, στο πλαίσιο έρευνας του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου της Ουκρανίας, σε αναγνωστικά βιβλία των τριών πρώτων τάξεων του Δημοτικού, ενώ οι αριθμοί ανδρών και γυναικών εξισορροπούνταν (στην Α' τάξη σημειώθηκαν 30 γυναικείοι τίτλοι και 36 ανδρικοί και στη Β' 31 γυναικείοι και 34 ανδρικοί) τα χαρακτηριστικά που τους αποδίδονταν ήταν τα παραδοσιακά για το φύλο τους ¹⁷³.

5. Η έρευνα στην Κορέα, Ινδία, Πακιστάν και Αραβικές χώρες

Η Sun-Hee Lim μελέτησε 66 βιβλία του Δημοτικού Σχολείου της Κορέας. Οι ανδρικοί χαρακτήρες ήταν 861 και κάλυπταν όλο το φάσμα των επαγγελμάτων ενώ οι γυναικείοι 326 και περιορίζονταν στα παραδοσιακά γυναικεία επαγγέλματα. Επιπλέον στις εικόνες εμφανίζονταν 5.407 άνδρες και 2.864 γυναίκες ¹⁷⁴.

Η Jung-Ja εξέτασε τα βιβλία του Γυμνασίου της Κορέας και κατέληξε σε παρόμοια συμπεράσματα ¹⁷⁵.

Ο Zeenatunnisa μελέτησε τα βιβλία του Γυμνασίου στο Πακιστάν. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το 83% των χαρακτήρων ήταν άνδρες και το 17% γυναίκες ενώ το 66% των κύριων χαρακτήρων ήταν ανδρικοί και το 15% γυναικείοι. Επιπρόσθετα παρουσιάζονταν 42 διαφορετικά επαγγέλματα για τους άνδρες και 8 για τις γυναίκες ¹⁷⁶.

Η Kalia εξέτασε τα βιβλία του Γυμνασίου στην Ινδία. Στο 75% των μαθημάτων οι άνδρες ήταν οι κυρίαρχες φιγούρες. Η κυριαρχία των ανδρών ήταν εμφανής και στις βιογραφίες, όπου οι 47 ήταν ανδρικές και οι 7 γυναικείες. Ως προς τα επαγγέλματα, 391 αναφέρονταν σε άνδρες και 72 σε γυναίκες ¹⁷⁷.

---

¹⁷³ Ukrainian Soviet Socialist Republic. State Institute of Pedagogy (Gorky Institute), 1982

¹⁷⁴ Sun-Hee L., 1982, pp.133-137

¹⁷⁵ Jung-ja K., 1988, pp. 97-139

¹⁷⁶ Zeenatunnisa, 1989

¹⁷⁷ Kalia N., 1982, pp.173-187

Οι Kallab, Nasr και Lorfing εξέτασαν την εικόνα των γυναικών σε 52 Αραβικά εγχειρίδια του Δημοτικού και του Γυμνασίου. Ο πιο συνηθισμένος ρόλος που αποδίδονταν στις γυναίκες ήταν ο ρόλος της μητέρας. Ακολουθούσε το μικρό κορίτσι, το οποίο ετοιμαζόταν και αυτό να ακολουθήσει τον ίδιο ρόλο. Τρίτη στην ιεραρχία ήταν η γιαγιά. Η εργαζόμενη γυναίκα αναφέρονταν σπάνια και μόνο σε επαγγέλματα ‘γυναικεία’, όπως νοσοκόμα, οικιακή βοηθός, φουρνάρισσα¹⁷⁸.

Τα αποτελέσματα έρευνας που πραγματοποιήθηκε στο Κουβέιτ σε σχολικά και παιδικά βιβλία έδειξε ότι οι γυναίκες και τα κορίτσια σε αυτά ήταν απύσες ή δείχνονταν σπάνια¹⁷⁹.

Τέλος, στο πλαίσιο μελέτης που έγινε σε 79 Αραβικά βιβλία που χρησιμοποιούνταν σε επτά Αραβικά κράτη, οι γυναίκες παρουσιάζονταν με στερεότυπο τρόπο ανεξάρτητα αν αυτά ήταν προοδευτικά, συντηρητικά, αναπτυσσόμενα ή υποανάπτυκτα. Τόσο το κείμενο όσο και οι εικόνες παρουσίαζαν τις γυναίκες στο σπίτι και τα μόνα επαγγέλματα που επιτρέπονταν σε αυτές ήταν αυτά, τα οποία ήταν προέκταση των οικιακών τους καθηκόντων¹⁸⁰.

6. Η έρευνα στην Καραϊβική, Περού και Πουέρτο Ρίκο

Η Drayton μελέτησε 26 βιβλία του γυμνασίου της Καραϊβικής. Από τους 401 κύριους χαρακτήρες το 78% ήταν άνδρες και το 22% γυναίκες. Οι άνδρες παρουσιάζονταν σε 105 επαγγέλματα και οι γυναίκες σε 42 ενώ στο μεγαλύτερό τους αριθμό ασχολούνταν με το νοικοκυριό και τη φροντίδα των παιδιών¹⁸¹.

Μία Περουβιανή μελέτη εξέτασε βιβλία των Δημοτικών σχολείων στη Λίμα. Αυτό που παρατηρήθηκε ήταν μία υπερπαρουσίαση των ανδρών και των αγοριών τόσο στα

---

¹⁷⁸ Kallab I., Nasr J. & Lorfing I., 1982, pp.131-139

¹⁷⁹ Kuwait National Committee for Education, Science and Culture, 1983

¹⁸⁰ Abu Nasr J., Lorfing L. & Mikati J., 1983

¹⁸¹ Drayton K., 1989

κείμενα όσο και στις εικόνες. Πιο συγκεκριμένα, 785 αναφορές στα κείμενα αφορούσαν άνδρες ενώ στις εικόνες η αναλογία ήταν 75% άνδρες και 25% γυναίκες. Ας σημειωθεί ότι η κυριαρχία του ανδρικού φύλου μεγάλωνε όσο μεγάλωνε και η τάξη. Η κυριαρχία των ανδρών ήταν έντονη και στον επαγγελματικό κόσμο. Από τα 104 επαγγέλματα, τα 79 ήταν ανδρικά, τα 8 γυναικεία και τα 17 ήταν κατάλληλα και για άνδρες και για γυναίκες ¹⁸².

Οι Prida και Ribner μελέτησαν 100 βιβλία στο Πουέρτο Ρίκο. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ο ρόλος των κοριτσιών ήταν πολύ πιο περιορισμένος στα βιβλία απ' ότι ήταν στην πραγματικότητα, με τις μητέρες να είναι νοικοκυρές και μόνο λίγες να εργάζονται σε εργοστάσια και νοσοκομεία ¹⁸³.

7. Η έρευνα στην Κένυα, Ζάμπια και Γκάμπια

Ο Obura εξέτασε 24 βιβλία του Δημοτικού στην Κένυα. Τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε ήταν ότι οι γυναίκες παρουσιάζονταν λιγότερο από τους άνδρες ενώ παράλληλα η εικόνα τους ήταν αρνητική σε σχέση με αυτή των ανδρών ¹⁸⁴.

Ο Tempo μελέτησε τα βιβλία του Δημοτικού και Γυμνασίου στη Ζάμπια. Κατέληξε στο ότι τα βιβλία μετέφεραν στερεότυπες απόψεις για τα κορίτσια και τις γυναίκες ενώ τόσο το κείμενο όσο και οι εικόνες υπογράμμιζαν την απουσία τους ¹⁸⁵. Μια άλλη έρευνα στη Ζάμπια βασίσθηκε σε ανάλυση βιβλίων Δημοτικού και Γυμνασίου για παιδιά ηλικίας από 7 έως 15 χρονών. Σε όλα τα βιβλία η κυριαρχία των ανδρών ήταν έντονη και μάλιστα αποδεικνυόταν τόσο ποσοτικά όσο και μέσα από τα

---

¹⁸² Anderson J. & Herencia G., 1983

¹⁸³ Prida D. & Garcia J., 1985, pp.519-533

¹⁸⁴ Obura A., 1991

¹⁸⁵ Tempo P., 1984

διαφορετικά χαρακτηριστικά, επαγγέλματα και λειτουργίες που αποδίδονταν σε αυτούς¹⁸⁶.

Τέλος η Sosseh εξέτασε τα βιβλία των Κοινωνικών Σπουδών και των Αγγλικών που χρησιμοποιούνται στην Γκάμπια. Σε όλα τα βιβλία οι ανδρικοί χαρακτήρες υπερτερούν σε αριθμό τόσο στο κείμενο όσο και στις εικόνες, με τις γυναίκες να παρουσιάζονται ως αβοήθητες και οι άνδρες ως περισσότερο έξυπνοι, συμμετέχοντας μάλιστα σε μία ευρεία ποικιλία δραστηριοτήτων. Παρατηρήθηκε ακόμη ότι τα παιχνίδια αγοριών και κοριτσιών ήταν διαφορετικά και προσανατολισμένα στο φύλο τους¹⁸⁷.

8. Η έρευνα στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα οι πρώτες εργασίες που ασχολήθηκαν με την ύπαρξη σεξισμού στα βιβλία ήταν κυρίως έρευνες που μελετούσαν το ιδεολογικό περιεχόμενο των εγχειριδίων και αναφέρονταν κυρίως στα αναγνωστικά βιβλία. Στις αρχές τις δεκαετίας του 80', η αλλαγή των σχολικών βιβλίων δημιούργησε προσδοκίες για ίση αντιμετώπιση των δύο φύλων. Το γεγονός αυτό επηρεάστηκε ασφαλώς από την κριτική που είχε ασκηθεί στο περιεχόμενο των παλαιών βιβλίων.

Η μελέτη της Φραγκουδάκη είναι μία από τις πρώτες μελέτες που πραγματοποιήθηκαν σε σχέση με το συγκεκριμένο θέμα. Η έρευνα εξετάζει το ιδεολογικό περιεχόμενο των αναγνωστικών του Δημοτικού ενώ παράλληλα ασχολείται με την παρουσίαση των δύο φύλων μέσα σε αυτά. Τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει είναι ότι η δομή της οικογένειας που παρουσιάζεται στα αναγνωστικά έχει τη μορφή της παραδοσιακής πατριαρχικής οικογένειας. Η γυναίκα

---

¹⁸⁶ Michel A., 1986

¹⁸⁷ Sosseh A., 1983

εμφανίζεται μόνο ως νοικοκυρά και η εργαζόμενη παρουσιάζεται ως κάτι το αφύσικο, με το γεγονός της εργασίας της να αποδίδεται σε μεγάλη οικονομική ανάγκη¹⁸⁸.

Η Μ. Γεωργίου Νίλσεν μελέτησε δύο σειρές αναγνωστικών βιβλίων από το 1977-1979, όπου και παρατήρησε ότι ο αυστηρός καταμερισμός των ρόλων κυριαρχεί μέσα στην οικογένεια. Αποτυπώνεται επίσης η εικόνα μιας κοινωνίας που αποτελείται από δύο αντίθετες και άνισες πλευρές. Στη μια πλευρά είναι οι άνδρες, οι οποίοι εμφανίζονται δραστήριοι και ενεργητικοί και από την άλλη πλευρά είναι τα παθητικά μέλη, οι γέροι, οι γυναίκες και τα παιδιά¹⁸⁹.

Η Μακρυνιώτη εξέτασε τα αναγνωστικά της περιόδου από το 1834-1919, καταλήγοντας ότι έδιναν έμφαση στο ρόλο της μητρότητας και θεωρούσαν το σπίτι ως το μοναδικό μέρος που ταιριάζει στη μητέρα. Ο άνδρας παρουσιάζεται ως αρχηγός της οικογένειας, ο οποίος εργάζεται για να μπορέσει να τη θρέψει ενώ η γυναίκα και τα παιδιά εξαρτώνται οικονομικά από αυτόν. Η εργαζόμενη μητέρα είναι κάτι το σπάνιο, εκτός αν είναι χήρα ή δασκάλα. Το φύλο επομένως αποτελεί το βασικό δείκτη ελέγχου της εξουσίας και του καταμερισμού των ρόλων στην οικογένεια. Ο ίδιος καταμερισμός των ρόλων ισχύει και για τα παιδιά. Το αγόρι αναμένεται να αντικαταστήσει τον πατέρα του στη δουλειά και το κορίτσι τη μητέρα στο ρόλο της¹⁹⁰.

Η Ζιώγου Καραστεργίου και η Δεληγιάννη-Κουϊμτζή μελέτησαν τα αναγνωστικά που χρησιμοποιούνταν στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1979-1980. Τα αποτελέσματα επιβεβαίωσαν την κυριαρχία του ανδρικού φύλου. Ο αριθμός των ανδρών και των αγοριών ήταν διπλάσιος από των γυναικών και των κοριτσιών. Οι άνδρες παρουσιάζονταν στο χώρο εργασίας τους ενώ οι γυναίκες μόνο στο σπίτι. Επιπλέον,

---

¹⁸⁸ Φραγκουδάκη Α., 'Τα Αναγνωστικά Βιβλία του Δημοτικού Σχολείου. Ιδεολογικός Πειθαναγκασμός και Παιδαγωγική Βία', Αθήνα, Θεμέλιο, 1979

¹⁸⁹ Γεωργίου-Νίλσεν Μ., 1984

¹⁹⁰ Μακρυνιώτη Δ., 1986

τα επαγγέλματα που εμφανίζονταν ήταν μόνο ανδρικά ενώ απουσίαζε ακόμη και το επάγγελμα της δασκάλας ¹⁹¹.

Η Δεληγιάννη-Κουϊμτζή μελέτησε στη συνέχεια τα νέα αναγνωστικά του 1982-3. Και σε αυτά η υπεροχή των ανδρών ήταν έντονη ενώ η γυναικεία παρουσία εξακολουθούσε να εντοπίζεται στον παραδοσιακό της χώρο δηλαδή στο σπίτι ¹⁹².

Η Μαραγκουδάκη διερεύνησε 105 παιδικά βιβλία, τα οποία χρησιμοποιούνταν στα νηπιαγωγεία. Με βάση τα αποτελέσματά της, οι άνδρες βρίσκονται σε μία αναλογία 56% ενώ η οικογένεια παρουσιάζεται με την πατριαρχική της μορφή. Ο πατέρας είναι αυτός που παίρνει αποφάσεις, ορίζει τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις και δίνει λύσεις στα προβλήματα που προκύπτουν. Η μητέρα παρουσιάζεται συστηματικά να είναι στην κουζίνα και να ασχολείται με τη φροντίδα των παιδιών. Τα ίδια στερεότυπα ισχύουν και για τα παιδιά. Τα αγόρια παίζουν με αυτοκίνητα, μηχανές και τρένα ενώ τα κορίτσια με κούκλες ¹⁹³.

Η Κανταρτζή εξέτασε τα αναγνωστικά από το 1954 μέχρι αυτά που χρησιμοποιούνταν πριν την τελευταία αλλαγή. Η ανάλυση των δεδομένων έδειξε για άλλη μια φορά τον στερεότυπο τρόπο, με τον οποίο αποδίδεται η εικόνα της γυναίκας. Τα ανδρικά επαγγέλματα υπερτερούν ενώ τα γυναικεία που παρουσιάζονται κατατάσσονται στα λεγόμενα παραδοσιακά γυναικεία, όπως δασκάλα, αγρότισσα, εργάτρια. Παράλληλα, οι βιογραφίες και οι ιστορίες με διάσημα πρόσωπα αναφέρονται σχεδόν αποκλειστικά σε άνδρες ¹⁹⁴.

Η ίδια εξέτασε και τις εικόνες των αναγνωστικών. Πιο συγκεκριμένα, ανέλυσε 1391 εικόνες στις οποίες παρουσιάζονταν 4.750 χαρακτήρες. Οι ανδρικοί, οι οποίοι και

---

¹⁹¹ Ζιώγου Καραστεργίου Σ. και η Δεληγιάννη-Κουϊμτζή Β., 1981, σελ. 282-295

¹⁹² Δεληγιάννη-Κουϊμτζή Β., 1987, σελ. 229-248

¹⁹³ Μαραγκουδάκη Ε., 1993

¹⁹⁴ Κανταρτζή Ε., 1991

υπερτερούν, εμφανίζονται ως οι κύριοι και ως διάσημα πρόσωπα. Υπάρχουν επίσης 208 ανδρικά επαγγέλματα και μόνο 41 γυναικεία¹⁹⁵.

Στη συνέχεια η Κανταρτζή ασχολήθηκε ξανά με τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων, μελετώντας όμως αυτή τη φορά όλο το φάσμα των σχολικών εγχειριδίων του Δημοτικού. Τα συμπεράσματα, στα οποία κατέληξε είναι παρόμοια με των προηγούμενων ερευνών της. Οι γυναίκες διαδραματίζουν ένα ασήμαντο ρόλο μέσα στα βιβλία. Πιο συγκεκριμένα, η εμφάνισή τους δεν ξεπερνά το 6,4% (1.538) ενώ των ανδρών φτάνει στο 93,6% (22.324). Το ποσοστό εμφάνισης των κοριτσιών κυμαίνεται συγκριτικά σε καλύτερα επίπεδα (35,9%) καθώς φαίνεται ότι τα στερεότυπα είναι περισσότερο αυστηρά για τους ενήλικες. Παράλληλα υπάρχουν ελάχιστες γυναικείες προσωπικότητες καθώς και πολύ λιγότεροι πρωταγωνιστικοί ρόλοι για τις γυναίκες (6,4%) απ' ότι για τους άνδρες (93,6%). Ακόμη εντοπίζονται 618 επαγγελματικές αναφορές για τις γυναίκες (23,2%) σε σύγκριση με 2.043 (76,7%) για τους άνδρες, οι οποίοι διατηρούν και το μονοπώλιο των επαγγελμάτων υψηλού γοήτρου και οικονομικής επιφάνειας. Ο άνδρας δηλαδή ορίζεται από την εργασία του ενώ η γυναίκα από το ρόλο της ως νοικοκυρά και μητέρα¹⁹⁶.

Ο Φ. Πολίτης διερεύνησε τη γλώσσα των αναγνωστικών βιβλίων του Δημοτικού. Τα αποτελέσματα επιβεβαίωσαν την ύπαρξη του γλωσσικού σεξισμού ενάντια στις γυναίκες, οι οποίες αποκαλούνται με τα ονόματα των συζύγων τους ενώ το θηλυκό γραμματικό γένος χρησιμοποιείται μόνο όταν αναφέρεται στο γυναικείο φύλο¹⁹⁷.

Αργότερα μελέτησε συνολικότερα τα αναγνωστικά του Δημοτικού «Η γλώσσα μου» και «Ανθολόγιο». Σύμφωνα με την ανάλυσή του, η εικόνα του πατέρα, σε κάποιο ποσοστό, αποτελεί ακόμη το ιδεολογικό αρχέτυπο του απόλυτου αρχηγού της οικογένειας, ο οποίος παίρνει τις αποφάσεις και από του οποίου τις ικανότητες

---

¹⁹⁵ Κανταρτζή Ε., 1992, σελ. 55-64

¹⁹⁶ Κανταρτζή, Ε., 2003

¹⁹⁷ Πολίτης Φ., 1994, σελ.135-148

εξαρτάται η υλική ύπαρξη των άλλων μελών. Η μητέρα παρουσιάζεται ως η ‘αρχόντισσα’ του οίκου και οι δραστηριότητές της περιορίζονται στη φροντίδα των παιδιών, του σπιτιού και του συζύγου. Μερικές φορές όμως η δράση της ξεπερνά τα στενά όρια της ‘σκλαβιάς’ της, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, και μετατρέπεται σε παιδαγωγός των παιδιών της. Παράλληλα, εντοπίζονται κάποια θετικά στοιχεία στην κατεύθυνση της προοδευτικής αλλαγής των στερεοτύπων των ρόλων. Ο πατέρας προσφέρει υπηρεσίες προς τα παιδιά και συμμετέχει στη διαπαιδαγώγησή τους, λαμβάνοντας και αυτός, έπειτα από τόσα χρόνια, το μερίδιο του στο ρόλο του πατέρα ‘τροφού’ και στην ασχολία του με τις δουλειές του σπιτιού. Έτσι, ο μύθος του απόλυτου προτύπου, σε κάποιο βαθμό, γκρεμίζεται, καθώς οι ανδρικοί χαρακτήρες εμφανίζονται με μικροελαττώματα και αδυναμίες ¹⁹⁸.

9. Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα των ερευνών παγκόσμια δεν είναι ενθαρρυντικά σε σχέση με τον τρόπο, με τον οποίο παρουσιάζονται τα δύο φύλα στα σχολικά βιβλία. Υπάρχει άνιση μεταχείριση καθώς, σε όλα τα επίπεδα ανάλυσης, οι διακρίσεις είναι εμφανείς και το ανδρικό φύλο είναι αυτό που πάντα κυριαρχεί.

Ποσοτικά οι άνδρες και τα αγόρια ξεπερνούν τις γυναίκες και τα κορίτσια. Επιπλέον, τα ανδρικά χαρακτηριστικά, οι ικανότητες και δεξιότητες, οι οποίες αξιολογούνται θετικά από την κοινωνία, είναι τελείως διαφορετικές από αυτές των γυναικών. Οι άνδρες επίσης έχουν τη μεγαλύτερη αναλογία επαγγελμάτων, τα οποία μάλιστα συνδυάζουν οικονομική δύναμη και γόητρο.

Η παρουσίαση επομένως των δύο φύλων είναι τέτοια που συμβάλλει στην ενίσχυση των στερεοτύπων.

---

¹⁹⁸ Πολίτης Φ., 2002

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι τα αποτελέσματα από τις έρευνες που διεξήχθησαν είναι παρόμοια σε όλες τις χώρες ανεξάρτητα από το διαφορετικό κοινωνικό, πολιτιστικό, οικονομικό και πολιτικό καθεστώς που ισχύει σε κάθε μία. Όλες δηλαδή οι χώρες φαίνεται να συμφωνούν ότι το ανδρικό φύλο είναι αυτό που πρέπει να κυριαρχεί.

Εντούτοις, από τις έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στα νεότερα βιβλία λαμβάνεται ένα περισσότερο αισιόδοξο μήνυμα. Οι έρευνες, για παράδειγμα, των Kolbe & LaVoie, Collins et al. και των Purcell & Stewart, που είναι επαναλήψεις παλαιότερων προσπαθειών, δείχνουν ότι υπάρχει μία αλλαγή και καλύτερευση στα καινούργια βιβλία, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι η παραδοσιακός και στερεότυπος τρόπος παρουσίασης των δύο φύλων δεν υφίσταται πια ¹⁹⁹.

Γενικά οι έρευνες που έγιναν σε βιβλία που τυπώθηκαν στα 90' αποτυπώνουν μια σημαντική καλύτερευση στην αναλογία ανδρών και γυναικών καθώς και στην παρουσίασή τους. Πρόκειται βέβαια για έρευνες που έγιναν κυρίως στην Αμερική αλλά υποθέτουμε ότι παρόμοια αποτελέσματα θα εμφανίζονται και παγκόσμια καθώς η έρευνα θα συνεχίζεται.

---

¹⁹⁹ Kolbe R. & LaVoie J., 1981, pp.369-374 - Collins J. et al, 1984, pp. 278-285 - Purcell P. & Stewart L., 1990, pp.177-185

2^ο ΜΕΡΟΣ

A. ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ-ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Μεθοδολογία

1.1 Στόχος της έρευνας

Με βάση τα αποτελέσματα των ερευνών που έχουν διεξαχθεί τα προηγούμενα χρόνια, οι παραδοσιακές αντιλήψεις για τα δύο φύλα περιλαμβάνουν μια μεγάλη ποικιλία διακρίσεων και ανισοτήτων σε βάρος των γυναικών, οι οποίες εκδηλώνονται τόσο στο χώρο της οικογένειας, όσο και στο χώρο της εργασίας και της εκπαίδευσης.

Στόχος της συγκεκριμένης έρευνας, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι να μελετήσει τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται τα δύο φύλα μέσα στα νέα σχολικά εγχειρίδια του Δημοτικού και ειδικότερα μέσα στα αναγνωστικά βιβλία 'Η Γλώσσα μου'. Με τον τρόπο αυτό θα μπορέσει να διαπιστωθεί αν υπάρχει προβολή των στερεοτύπων των δύο φύλων ή αν τα βιβλία αυτά έχουν προβεί στις απαραίτητες αλλαγές, συμβαδίζοντας με τις θεσμικές καινοτομίες που έχουν σημειωθεί στη χώρα μας στον τομέα της προώθησης της ισότητας.

Η προσπάθεια κατάργησης των κοινωνικών προκαταλήψεων για τα δύο φύλα σε συνδυασμό με την παύση της αναπαραγωγής των αντίστοιχων στερεοτύπων πρέπει να αποτελέσει κεντρικό άξονα της Εκπαιδευτικής πολιτικής. Στη διαδικασία αυτή, ο ρόλος των σχολικών βιβλίων και κυρίως των 'αναγνωστικών', δεδομένου ότι ο μαθητής έρχεται σε επαφή με τα συγκεκριμένα εγχειρίδια τις περισσότερες ώρες της σχολικής μέρας, είναι καθοριστικός. Τα σχολικά βιβλία άλλωστε αποτελούν εργαλεία επηρεασμού, ειδικά στο Δημοτικό Σχολείο, όταν τα παιδιά έχουν περιορισμένη

εμπειρία και κριτική σκέψη και έτσι μπορούν να λειτουργήσουν καταλυτικά στη διαμόρφωση της σκέψης, της αντίληψης και της συμπεριφοράς τους.

Στο πλαίσιο αυτό, η μέθοδος ανάλυσης που επιλέχθηκε ως καταλληλότερη είναι η ανάλυση περιεχομένου (content analysis). Η επιλογή της βασίστηκε στο γεγονός ότι διευκολύνει στην ποσοτική ταξινόμηση του περιεχομένου, σύμφωνα με ένα σύστημα κατηγοριών, σχεδιασμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να μας δίνει πληροφορίες για συγκεκριμένες πλευρές του περιεχομένου του κειμένου.

Παράλληλα παρέχει τη δυνατότητα διερεύνησης της συχνότητας των πληροφοριών που περιέχονται.

Σκοπός, επομένως, της ανάλυσης περιεχομένου είναι να φέρει στην επιφάνεια ότι λανθάνει έμμεσα στο κείμενο ή λέγεται με άλλα λόγια καθώς και ότι επαναλαμβάνεται, έτσι ώστε να γίνει ποσοτική μέτρηση των λέξεων ή των θεμάτων.

Πολλές φορές βέβαια οι λέξεις και τα θέματά τους λαμβάνονται όχι με την κυριολεξία τους αλλά με την έννοια που τους δίνουν τα συγκεκριμένα τους. Σε αυτό το σημείο απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή του ερευνητή προκειμένου να αποφευχθεί η υποκειμενική προσέγγιση και να υπάρξει μόνο επιστημονική αντικειμενικότητα.

Σύμφωνα με τον Berelson, «η ανάλυση περιεχομένου είναι μια τεχνική έρευνας για την αντικειμενική, συστηματική και ποσοτική περιγραφή του περιεχομένου της επικοινωνίας»²⁰⁰.

Παράλληλα ο Holsti αναφέρει ότι «η ανάλυση περιεχομένου είναι η τεχνική, με την οποία κάνεις ερμηνείες συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του μηνύματος που ορίζονται συστηματικά και αντικειμενικά»²⁰¹.

Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιήθηκε, μεταξύ άλλων, από τους: 1. Φραγκουδάκη Α., 'Τα Αναγνωστικά Βιβλία του Δημοτικού Σχολείου. Ιδεολογικός Πειθαναγκασμός και

---

²⁰⁰ Berelson B., 1952, pp.8

²⁰¹ Holsti O., 1968, pp. 601

Παιδαγωγική Βία', Αθήνα, Θεμέλιο, 1979. 2. Μακρυνιώτη Δ., 'Η Παιδική Ηλικία στα Αναγνωστικά Βιβλία 1834-1919', Αθήνα, Δωδώνη, 1986. 3.Κανταρτζή Ε., 'Η Εικόνα της Γυναίκας. Διαχρονική Έρευνα των Αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου', Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1991 & 'Τα Στερεότυπα του Ρόλου των Φύλων στα Σχολικά Εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου', Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 2003. 4. Άχλης Ν., 'Οι γειτονικοί μας λαοί, Βούλγαροι και Τούρκοι, στα σχολικά βιβλία Ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου', Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1983. 5. Άχλης Ν., Λόππα-Γκουνταρούλη Ε., 'Ο εκπαιδευτικός και το έργο του μέσα από τα Αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου', Σύγχρονη Εκπαίδευση , τεύχος 34, Μάιος-Ιούνιος 1987, σελ. 46-54. 6. Ναυρίδης-Σόλμαν Μ.- Τσαούλα Ν., 'Η Αλίκη στη χώρα των πραγμάτων', Αθήνα, Υποδομή, 1986 7. Bartl J. and others, 'Dick and Jane as victims. Sex stereotyping in Children's Readers', Women on Word and Images, Princeton, N.J, 1972.

Για την εφαρμογή της μεθόδου ακολουθείται μία συγκεκριμένη πορεία, η οποία περιλαμβάνει τα εξής στάδια: 1. Καθορισμός θέματος-προβλήματος προς ανάλυση και πηγών 2. Καθορισμός των μονάδων ανάλυσης 3. Καθορισμός των κατηγοριών.

1.2 Πηγές

Οι πηγές της παρούσας έρευνας καθορίστηκαν με βάση το περιεχόμενό της. Ως εκ τούτου, ως πηγές χρησιμοποιήθηκαν τα νέα βιβλία που διανεμήθηκαν σε τέσσερις τάξεις του Δημοτικού, στην Α', στην Γ', στην Ε' και στην ΣΤ', και σχετίζονται με το μάθημα της 'Ελληνικής Γλώσσας'. Τα βιβλία της Β' και Δ' Δημοτικού, σύμφωνα με το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, θα αλλάξουν το σχολικό έτος 2007-2008. Συνολικά χρησιμοποιήθηκαν 19 βιβλία, εκ των οποίων τα 11 είναι τα κύρια αναγνωστικά και τα υπόλοιπα 8 τετράδια εργασιών.

Αναλυτικότερα στην έρευνα χρησιμοποιήθηκαν τα παρακάτω βιβλία:

1. Καραντζόλα Ε., Κύρδη Κ., Σπανέλλη Τ., Τσιαγκάνη Θ., Γλώσσα Α' Δημοτικού, 'Γράμματα, λέξεις, ιστορίες', τεύχη α', β' & α', β' εργασιών.
2. Ιντζίδης Ε., Παπαδόπουλος Α., Σιούτης Α., Τικτοπούλου Αικ., Γλώσσα Γ' Δημοτικού, 'Τα απίθανα μολύβια', τεύχη α', β', γ & α', β' εργασιών.
3. Ιορδανίδου Α., Αναστασοπούλου Α., Γαλανόπουλος Ι., Δρυς Ι., Κόττα Α., Χαλικιάς Π., Γλώσσα Ε' Δημοτικού, 'Της γλώσσας ρόδι και ροδάνι' τεύχη α', β', γ & α', β' εργασιών.
4. Ιορδανίδου Α., Κανελλοπούλου Ν., Κοσμά Ε., Κουταβά Β., Οικονόμου Π., Παπαιωάννου Κ., Γλώσσα Στ' Δημοτικού, 'Λέξεις, φράσεις, κείμενα', τεύχη α', β', γ' & α', β' εργασιών.

Ανάλυση περιεχομένου, εκτός από τα κείμενα, εφαρμόστηκε και στις γλωσσικές/γραμματικές ασκήσεις που τα ακολουθούν καθώς, μέσα από την επανάληψη, η εμπέδωση των ιδεολογικών μηνυμάτων ενισχύεται και γίνεται αβίαστα αποδεκτή.

Τα κείμενα που συγκεντρώθηκαν, κατά τάξη, είναι αριθμητικά, όπως καταγράφονται παρακάτω:

Τάξεις		Κείμενα
Α' Τάξη	α' τεύχος	28
	α' εργασ.	3
	β' τεύχος	42
	β' εργασ.	19
Γ' Τάξη	α' τεύχος	25
	α' εργασ.	19

	β' τεύχος	22
	β' εργασ.	14
	γ' τεύχος	22
Ε' Τάξη	α' τεύχος	21
	α' εργασ.	18
	β' τεύχος	27
	β' εργασ.	20
	γ' τεύχος	22
Στ' Τάξη	α' τεύχος	23
	α' εργασ.	9
	β' τεύχος	22
	β' εργασ.	10
	γ' τεύχος	20

1.2 Αποδελτίωση

Ένα βασικό ζήτημα, το οποίο τίθεται κατά την ανάλυση περιεχομένου, είναι η επιλογή και ο καθορισμός της μονάδας ανάλυσης. Ως μονάδες ανάλυσης χρησιμοποιούνται συνήθως οι λέξεις, οι φράσεις, οι παράγραφοι, το θέμα κλπ. Στην προκειμένη περίπτωση, επιλέχθηκε ‘η φράση’ ως η πιο κατάλληλη μονάδα, με βάση τους σκοπούς της έρευνας, καθώς θεωρείται πιο διεξοδική παρόλο που υπάρχουν δυσχέρειες στον καθορισμό της ²⁰². Μέσω της φράσης είναι δυνατό να ανιχνευθούν αναλυτικότερα τα στοιχεία των κατηγοριών καθώς είναι περιεκτικότερη και μπορεί να συμπεριλάβει καλύτερα όλα τα διάχυτα νοήματα που υπάρχουν σε κάθε κείμενο.

²⁰² Πατινώτης Ν., 1992, σελ. 44

Μετά τον καθορισμό της μονάδας ανάλυσης, αποδελτιώθηκαν όλες οι αναφορές που εντοπίστηκαν στις πηγές και σχετίζονταν με το υπό διερεύνηση αντικείμενο.

Κατά τη διαδικασία της αποδελτίωσης, η αναφορά του κάθε δελτίου σημειωνόταν με ένα κωδικό που περιείχε κατά σειρά το τεύχος του βιβλίου, την τάξη, τη σελίδα και τον αριθμό άσκησης - αν προερχόταν από τις λεκτικές ασκήσεις. Το σύνολο αυτών των στοιχείων είναι τοποθετημένο σε παρένθεση. Σε περίπτωση που την παρένθεση ακολουθεί άλλος αριθμός σημαίνει ότι το δελτίο αυτό αναφέρεται περισσότερες από μία φορές στην ίδια σελίδα. Για παράδειγμα, ο κωδικός (2Α, 12, 4)² σημαίνει ότι το δελτίο αυτό συναντάται στο β' τεύχος της Α' τάξης, στη σελίδα 12, στην άσκηση 4 και μάλιστα ότι αναφέρεται δύο φορές. Ο κωδικός (2Αεργ., 12, 4) σημαίνει ότι το δελτίο αυτό συναντάται στο τετράδιο εργασιών του β' τεύχους της Α' τάξης, στη σελίδα 12 και στην άσκηση 4.

Συνολικά συγκεντρώθηκαν 3868 δελτία από τις διάφορες κατηγορίες που είχαν οριστεί και εμφανίζονται μέσα στα βιβλία των πηγών.

1.4 Επιλογή κατηγοριών

Η επιτυχία της εφαρμογής της ανάλυσης περιεχομένου εξαρτάται από τις κατηγορίες που θα χρησιμοποιηθούν. Πρέπει δηλαδή η καθεμία να είναι αυστηρά καθορισμένη και προσαρμοσμένη στο ζήτημα προς εξέταση και το περιεχόμενο. Με λίγα λόγια, ο καθορισμός των κατηγοριών απαιτεί από αυτές να αντιπροσωπεύουν τη θεωρία της έρευνας και να είναι διεξοδικές²⁰³.

Οι κατηγορίες που επιλέχθηκαν για τη συγκεκριμένη έρευνα είναι οι ακόλουθες:

---

²⁰³ Berelson B., 1952, σελ. 135-142

A Συχνότητα εμφάνισης δύο φύλων

- A.1 Άνδρες στο κείμενο
- A.2 Γυναίκες στο κείμενο
- A.3 Άνδρες πρωταγωνιστές
- A.4 Γυναίκες πρωταγωνιστές
- A.5 Αγόρια στο κείμενο
- A.6 Κορίτσια στο κείμενο
- A.7 Αγόρια πρωταγωνιστές
- A.8 Κορίτσια πρωταγωνιστές

B Οικογένεια-φύλο

- B.1 Ρόλος πατέρα
  - B.1.1 Αρχηγός/προστάτης
  - B.1.2 Φροντίδα παιδιών
  - B.1.3 Προμηθευτής/κουβαλητής
  - B.1.4 Οικιακές δραστηριότητες
- B.2 Ρόλος μητέρας
  - B.2.1 Αρχηγός/προστάτης
  - B.2.2 Φροντίδα παιδιών
  - B.2.3 Προμηθευτής/κουβαλητής
  - B.2.4 Οικιακές δραστηριότητες

Γ Στερεότυπα φύλων

- Γ.1 Άνδρας Ενεργητικότητα/επιθετικότητα/δυναμισμός
- Γ.2 Γυναίκα Ενεργητικότητα/επιθετικότητα/δυναμισμός

- Γ.3 Άνδρας Παθητικότητα/υπομονή/διστακτικότητα
- Γ.4 Γυναίκα Παθητικότητα/υπομονή/διστακτικότητα
- Γ.5 Άνδρας Συναισθηματικότητα/τρυφερότητα
- Γ.6 Γυναίκα Συναισθηματικότητα/τρυφερότητα
- Γ.7 Άνδρας Σκληρότητα/αυστηρότητα
- Γ.8 Γυναίκα Σκληρότητα/αυστηρότητα
- Γ.9 Άνδρας Φόβος
- Γ.10 Γυναίκα Φόβος
- Γ.11 Άνδρας Εξωοικιακές δρ.
- Γ.12 Γυναίκα Εξωοικιακές δρ.
- Γ.13 Άνδρας Ενδοοικιακές δρ.
- Γ.14 Γυναίκα Ενδοοικιακές δρ.

Δ Επάγγελμα-φύλο²⁰⁴

- Δ.1 Άνδρας στον εργασιακό χώρο
- Δ.2 Γυναίκα στον εργασιακό χώρο
- Δ.3 Ανδρικά επαγγ. γενική αναφ.
- Δ.3.1 Εργασία πατέρα
- Δ.4 Γυναικεία επαγγ.. γενική αναφ.
- Δ.4.1 Εργασία μητέρας

Ε Γλωσσικός σεξισμός

- E.1 Αντωνυμίες που αναφέρονται σε γυναίκες
- E.2 Αντωνυμίες που αναφέρονται σε άνδρες

---

²⁰⁴ Να σημειωθεί ότι ο όρος επάγγελμα περιλαμβάνει και τις ειδικότητες και τους τιμητικούς τίτλους

- E.3 Επίθετα που αναφέρονται σε γυναίκες
- E.4 Επίθετα που αναφέρονται σε άνδρες
- E.5 Εκπροσώπηση θηλυκού γένους
- E.6 Διαχωρισμός θηλυκού γένους

2. Παρουσίαση αποτελεσμάτων

2.1 Α' Τάξη

2.1.1 Συχνότητα εμφάνισης των δύο φύλων

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 495 δελτία.

Με βάση τον παρακάτω πίνακα, αυτό που θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς είναι ότι οι ανδρικοί χαρακτήρες στα αναγνωστικά της τάξης αυτής εμφανίζονται συχνότερα από ότι οι γυναικείοι. Παρατηρούμε δηλαδή ότι εμφανίζονται 158 άνδρες και 92 γυναίκες. Στην εμφάνιση όμως αγοριών και κοριτσιών δεν υπάρχει μεγάλη διαφορά καθώς συναντάμε 115 αγόρια και αντίστοιχα 109 κορίτσια.

Παράλληλα, σε 4 κείμενα οι άνδρες εμφανίζονται να έχουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο ενώ οι γυναίκες σε 2. Δεν ισχύει βέβαια το ίδιο και με τα κορίτσια καθώς αποτελούν τις πρωταγωνίστριες 8 κειμένων έναντι των αγοριών που τα συναντάμε με αυτό το ρόλο σε 7.

Συχνότητα εμφάνισης δύο φύλων									
		Άνδρες	Γυναίκες	Α.πρωτ.	Γ.πρωτ.	Αγόρια	Κορίτσια	Αγ.πρωτ.	Κορ.πρωτ.
Α' Τάξη	α' τεύχος	30	16	1	1	41	35	2	0
	α' εργ.	47	36	1	1	10	10	1	0
	β' τεύχος	43	25	1	0	56	48	2	4
	β' εργ.	38	15	1	0	8	16	2	4
	Σύνολα	158	92	4	2	115	109	7	8

Πίνακας 1.

2.1.2 Οικογένεια και φύλο

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 10 δελτία.

Σε σχέση με το ρόλο του πατέρα συγκεντρώθηκαν 3 δελτία. Ειδικότερα:

Ως αρχηγό/προστάτη της οικογένειας τον συναντάμε σε 1 δελτίο (1A, 70).

Μάλιστα δεν είναι αρχηγός και προστάτης μόνο της οικογένειάς του αλλά και ολόκληρης της χώρας του καθώς διατηρεί το αξίωμα του βασιλιά. Αναφέρεται δε ότι είναι τόσο αυστηρός που δεν επιτρέπει στη γυναίκα και την κόρη του να βγαίνουν έξω από το παλάτι.

Ως πατέρα που ασχολείται με τη φροντίδα των παιδιών του τον συναντάμε σε δύο δελτία (2A, 74) & (2A, 75). Εκεί, κάνει βόλτα στην παραλία με τα παιδιά του και τους διηγείται ιστορίες.

Για την κατηγορία του προμηθευτή/κουβαλητή καθώς και της ενασχόλησής του με οικιακές δραστηριότητες δεν εντοπίστηκε κανένα δελτίο.

Σε σχέση με το ρόλο της μητέρας συγκεντρώθηκαν 7 δελτία. Σε όλα εμφανίζεται να ασχολείται με τη φροντίδα των παιδιών της. Ειδικότερα:

- Παίζει με τα παιδιά της στην παραλία και συζητάει μαζί τους (1A, 22) & (2A, 74).
- Βοηθάει την κόρη της και τους φίλους τις να φτιάξουν ένα χιονάνθρωπο (2A, 20).
- Διακόπτει τον γιό της από το παιχνίδι του προκειμένου να ετοιμαστούν για ένα ταξίδι που πρόκειται να κάνουν (1A, 24).
- Πηγαίνει στο ταχυδρομείο με την κόρη της να παραλάβουν ένα δέμα για εκείνη (2A, 28).
- Φτιάχνει κουλουράκια μαζί με την κόρη της για τη γιορτή του σχολείου της (2A, 65).
- Προσπαθεί να ξυπνήσει την κόρη της για να ετοιμαστεί για το σχολείο (2A, 68).

Να σημειωθεί επίσης ότι στα αναγνωστικά της τάξης αυτής είναι πολύ σημαντικός ο ρόλος του παππού. Μάλιστα, εμφανίζεται σε 6 δελτία να διαπαιδαγωγεί τα παιδιά, λέγοντας τους ιστορίες και δίνοντάς τους συμβουλές (1Α, 26) & (1Α, 40) & (1Α, 62) & (1Α, 66) & (1Α, 68) & (2Α, 24).

2.1.3 Στερεότυπα φύλων

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 61 δελτία.

Ο άνδρας εμφανίζει ενεργητικότητα/επιθετικότητα/δυναμισμό σε 6 δελτία.

Ειδικότερα:

- Ο βασιλιάς Φωτιάς ψάχνει σε όλη τη γη για τη γυναίκα του, τη Συννεφένια (1Α, 72), την οποία έχει αρπάξει ο Άνεμος (1Α, 70).
- Ο ναυτικός θείος ενός μικρού κοριτσιού, περιγράφει στο γράμμα που στέλνει στην ανιψιά του τις περιπέτειες και τους κινδύνους που αντιμετώπισε στα ταξίδια του (2Α, 32). Επιστρέφοντας από το ταξίδι, επισκέπτεται το μικρό κορίτσι και συνεχίζει τις ιστορίες από τα ταξίδια που έχει κάνει σε όλο τον κόσμο, όπως λέει χαρακτηριστικά (2Α, 33). Ο ίδιος νευριάζει ξαφνικά και βάζει τις φωνές επειδή έχασε το κλειδί του μπαούλου του (2Α, 35).
- Ένας άνδρας πηδάει στη θάλασσα και σώζει κάποια μικρά παιδιά που κινδυνεύουν να πνιγούν (2Α, 62).

Η γυναίκα παρουσιάζεται ενεργητική/επιθετική/δυναμική σε 8 δελτία.

Στα τέσσερα πρώτα διαφαίνεται ο ενεργητικός ρόλος της γυναίκας-μητέρας.

- Παίζει με τα παιδιά της στην παραλία και τους λέει ιστορίες (1Α, 22) & (2Α, 74).
- Ετοιμάζεται να κάνει μαζί με το γιο της ταξίδι με το τρένο (1Α, 24).

- Παίζει με το γιο της και τους φίλους του στο χιόνι και τους βοηθάει να φτιάξουν ένα χιονάνθρωπο (2A, 71).
- Οι γυναίκες κατά την περίοδο της κατοχής, μεταφέρουν στα βουνά τρόφιμα και φάρμακα στους έλληνες στρατιώτες (1A, 43). Αξίζει να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο κεφάλαιο, το οποίο είναι αφιερωμένο στον πόλεμο του 1940, τονίζει κυρίως τη συμβολή των γυναικών στον αγώνα αυτό. Μάλιστα ο τίτλος του είναι «Οι ηρωίδες του 1940».
- Ένα μικρό κορίτσι είναι ο μόνος κάτοικος ενός μικρού νησιού που δείχνει θάρρος και μένει στην ακρογιαλιά, τη στιγμή που «όλοι φοβήθηκαν και έτρεξαν σπίτια τους όταν φάνηκε ένα παράξενο καράβι με σημαία από μαύρο ύφασμα και ζωγραφισμένο ένα θηρίο» (2A, 39).
- Ένα κορίτσι πηγαίνει μαζί με ένα αγόρι φίλο του στη βιβλιοθήκη να δανειστούν βιβλία. Το κορίτσι επιλέγει ένα βιβλίο με περιπέτειες και το αγόρι με παραμύθια (2A, 59).
- Ένα κορίτσι εμψυχώνει και παρηγορεί τη φίλη της που φοβήθηκε, όταν μαζί με δύο αγόρια φίλους τους μπήκαν σε μια σκοτεινή σπηλιά (2A, 75).

Για την κατηγορία παθητικότητα/υποχωρητικότητα/διστακτικότητα συγκεντρώθηκε 1 δελτίο.

- Η Συννεφένια, η γυναίκα του βασιλιά Φωτιά, δεν προβάλλει καμία αντίσταση στην βίαιη πράξη του Ανέμου αλλά φοβάται και «συνέχεια κλαίει», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο κείμενο (1A, 72).

Σε σχέση με την κατηγορία συναισθηματικότητα/τρυφερότητα παρατηρείται ότι σε 6 δελτία τα χαρακτηριστικά αυτά συνδέονται με τον άνδρα και σε 1 μόνο με γυναίκα:

- Ένα αγόρι και ένας άντρας, καραγκιοζοπαίχτης, απευθύνονται με τρυφερότητα στη γάτα που έσκισε το πανί του θεάτρου τους (1A, 52).

- Ένας ζαχαροπλάστης γελάει με τη γάτα που σκόρπισε τη ζάχαρη και μπήκε μέσα στο καζάνι του με τη σοκολάτα (1A, 58).
- Ένα αγόρι μαζί με ένα κορίτσι - το μόνο δελτίο γυναικείας τρυφερότητας που συναντάται - λυπούνται ένα κουτάβι που είναι μόνο του μέσα στη βροχή και πάνε να το βοηθήσουν (1A, 64).
- Ένας ψαράς που πιάνει ένα μικρό ψάρι, το λυπάται και το αφήνει ελεύθερο (2A, 26).
- Ο ναυτικός θεός ενός μικρού κοριτσιού εμφανίζεται πολύ τρυφερός με τη μικρή του ανιψιά (2A, 34).
- Ένα αγόρι βοηθάει, με προθυμία, ένα κορίτσι να ανεβάσει, από τις σκάλες, το ποδήλατο του στο σπίτι του (2A, 46).

Σκληρότητα/αυστηρότητα συναντάμε σε 1 δελτίο. Η συμπεριφορά αυτή εκδηλώνεται από άνδρα.

- Ο βασιλιάς Φωτιάς απαγορεύει στην κόρη του και τη γυναίκα του να βγουν έξω από το σπίτι. Μάλιστα, για το λόγο αυτό, στερεώνει την πόρτα με ένα βαρύ ξύλο (1A, 70).

Ως προς το φόβο, δεν αποτελεί, όπως συνηθίζεται, γυναικείο χαρακτηριστικό καθώς σε 3 δελτία εκδηλώνεται από το ανδρικό φύλο.

- Ένα αγόρι λέει στους φίλους του να γυρίσουν σπίτι καθώς, όπως λέει, ακούγονται θόρυβοι μέσα στη νύχτα και φοβάται (1A, 36). Να σημειωθεί ότι στη συγκεκριμένη παρέα παιδιών υπάρχει και ένα κορίτσι.
- Δύο αγόρια εκφράζουν στον παππού τους το φόβο τους για το σκοτάδι και τις αστραπές (1A, 67). Ο ίδιος τους λέει για να τα παρηγορήσει ότι όταν ήταν μικρός φοβόταν και αυτός τις αστραπές και το φύσημα του ανέμου και ότι η

γιαγιά του, για να τον κάνει να ξεχάσει τον φόβο του, του έλεγε ιστορίες (1A, 68).

Γυναικείος φόβος περιγράφεται σε 2 δελτία, τα οποία έχουν ήδη αναφερθεί παραπάνω (1A, 72) & (2A, 75).

Με βάση τη συγκέντρωση δελτίων όλων των κατηγοριών, αναφορικά με την κατηγορία της εμφάνισης των δύο φύλων εντός ή εκτός σπιτιού παρατηρείται το εξής:

- Ο άνδρας εμφανίζεται εκτός σπιτιού σε 13 δελτία : (1A, 26), (1A, 36), (1A, 52), (1A, 58), (1A, 64), (1A, 70), (1A, 72), (2A, 26), (2A, 32), (2A, 59), (2A, 62), (2A, 74), (2A, 75).
- Η γυναίκα εμφανίζονται επίσης σε 13 δελτία : (1A, 22), (1A, 24), (1A, 43), (1A, 64), (2A, 14), (2A, 20), (2A, 28), (2A, 39), (2A, 52), (2A, 59), (2A, 66), (2A, 74), (2A, 75).
- Εντός σπιτιού ο άνδρας εμφανίζεται σε 6 δελτία : (1A, 40), (1A, 62), (1A, 66), (1A, 68), (2A, 24), (2A, 33).
- Η γυναίκα σε 2 : (2A, 65), (2A, 68).

2.1.4 Επάγγελμα και φύλο

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 45 δελτία.

Η εργασία των συζύγων εμφανίζεται σε 1 δελτίο (1A, 70). Εκεί, ο πατέρα της οικογένειας διατηρεί και το αξίωμα του βασιλιά της χώρας. Η μητέρα σε κανένα δελτίο δεν συναντάται να εργάζεται.

Γενικότερα όμως η γυναίκα εμφανίζεται σε 3 δελτία στον εργασιακό της χώρο. Στο πρώτο είναι ζωγράφος (2A, 14), στο δεύτερο δασοφύλακας (2A, 52) και στο τρίτο είναι διευθύντρια σε ένα σχολείο (2A, 66).

Ο άνδρας σε χώρο εργασίας συναντάται επίσης σε 3 δελτία. Στο πρώτο είναι ζαχαροπλάστης (1Α, 52), στο δεύτερο καραγκιοζοπαίχτης (1Α, 58) και στο τρίτο ψαράς (2Α, 26).

Η παρουσία παρόλα αυτά των επαγγελμάτων στα βιβλία, αν τα κατατάξουμε σε ανδρικά και γυναικεία, κλίνει φανερά υπέρ των πρώτων καθώς αναφέρονται συνολικά 31 ανδρικά επαγγέλματα και 7 γυναικεία.

Να σημειωθεί ότι ο όρος επαγγέλματα περιλαμβάνει και τις ειδικότητες και τους τιμητικούς τίτλους.

2.1.5 Γλωσσικός σεξισμός

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 56 δελτία. Ειδικότερα μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

Από τις 44 αντωνυμίες που αναφέρονται στα κείμενα στα δύο φύλα, οι 6 αναφέρονται σε γυναίκες και οι υπόλοιπες 38 σε άνδρες.

Επιπλέον, από τα 10 επίθετα που χρησιμοποιούνται για τα δύο φύλα, τα 4 είναι γυναικεία και τα υπόλοιπα 6 ανδρικά.

Αναφορικά με την εκπροσώπηση του θηλυκού από το αρσενικό γένος, συναντάμε ένα δελτίο (2Α, 61), όπου ενώ το αρσενικό γένος της λέξης 'νέος', ως το πιο ισχυρό, εκπροσωπεί και το θηλυκό, στη συνέχεια τα δύο φύλα αναφέρονται χωριστά.

Πρόκειται συγκεκριμένα για τη φράση «αν όλοι οι νέοι του κόσμου, αγόρια και κορίτσια...». Συναντάμε επίσης και ένα δεύτερο δελτίο, όπου δηλώνονται ξανά χωριστά και τα δύο γένη (2Α εργ., 68, 1). «Σας περιμένουμε στη γιορτή μας. Οι μαθητές και οι μαθήτριες του σχολείου».

2.1.6 Συμπεράσματα για την Α' Τάξη

Αυτό που θα μπορούσε ίσως να παρατηρήσει κανείς, μελετώντας τα νέα αναγνωστικά της Α' τάξης, είναι ότι υπάρχουν στοιχεία που δηλώνουν μία διάθεση εκ μέρους της συντακτικής ομάδας για περιορισμό των στερεοτύπων και των διακρίσεων σε σχέση με τα δύο φύλα.

Ενώ, για παράδειγμα, οι ανδρικοί χαρακτήρες, σε γενικές γραμμές υπερτερούν αριθμητικά των γυναικείων, τα κορίτσια έχουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο σε περισσότερα κείμενα απ' ότι τα αγόρια.

Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι η γυναίκα εμφανίζεται ενεργητική και δυναμική περισσότερες φορές απ' ότι ο άνδρας, συμπεριφορά που, με βάση της παραδοσιακές αντιλήψεις για τα δύο φύλα, αντιστοιχεί στο ανδρικό. Ιδιαίτερος μάλιστα χαρακτηριστικά είναι δύο δελτία. Στο πρώτο ένα κορίτσι εμφανίζεται ως ο μοναδικός κάτοικος ενός νησιού που δείχνει θάρρος μπροστά σε μία απειλή και στο δεύτερο επίσης ένα κορίτσι επιλέγει να δανειστεί από τη βιβλιοθήκη ένα βιβλίο με περιπέτειες ενώ ένα αγόρι με παραμύθια.

Αντίστοιχα, φόβος και συναισθηματικότητα, χαρακτηριστικά που συνδέονται περισσότερο με το γυναικείο φύλο, εκδηλώνονται από το ανδρικό περισσότερες φορές.

Αξιοσημείωτο επίσης είναι το γεγονός ότι η γυναίκα, όχι μόνο παρουσιάζεται εκτός σπιτιού όσες φορές παρουσιάζεται και ο άνδρας, αλλά και εμφανίζεται εντός σπιτιού πολύ λιγότερες φορές απ' αυτόν.

Βέβαια, το στερεότυπο που τη θέλει παθητική και υποχωρητική ενώ τον άνδρα σκληρό, αυστηρό αλλά και καταπιεστικό διατηρείται.

Στο πλαίσιο της οικογένειας, η μητέρα, η οποία βέβαια σε κανένα δελτίο δεν εμφανίζεται να εργάζεται, διατηρεί έναν από τους σημαντικότερους ρόλους της,

αυτόν της φροντίδας των παιδιών. Το ίδιο ισχύει και για τον πατέρα, ο οποίος εμφανίζεται ως αρχηγός και προστάτης της οικογένειας και κατά συνέπεια ως εργαζόμενος. Ασχολείται και με τη φροντίδα των παιδιών, σε πολύ μικρότερο βέβαια βαθμό απ' ότι η μητέρα.

Να σημειωθεί ότι γενικότερα η γυναίκα παρουσιάζεται να εργάζεται όσες φορές παρουσιάζεται και ο άνδρας. Μάλιστα, ασκεί όχι τυπικά γυναικεία επαγγέλματα καθώς εμφανίζεται ως ζωγράφος, δασοφύλακας και διευθύντρια σχολείου.

Βέβαια, όπως ήδη έχει αναφερθεί τα ανδρικά επαγγέλματα που γενικότερα αναφέρονται είναι πολύ περισσότερα από τα γυναικεία.

Σε σχέση με τον γλωσσικό σεξισμό, ενώ από τη μία πλευρά η κυριαρχία των αρσενικών αντωνυμιών και επιθέτων επιβεβαιώνει και ενισχύει την ύπαρξη του, από την άλλη η ξεχωριστή δήλωση των δύο φύλων σε δύο δελτία έναντι ενός, στο οποίο το θηλυκό εκπροσωπείται από το αρσενικό, αποτελεί αισιόδοξο στοιχείο.

2.2 Γ' Τάξη

2.2.1 Συχνότητα εμφάνισης δύο φύλων

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 571 δελτία.

Με βάση τον παρακάτω πίνακα, παρατηρείται ότι και σε αυτή την τάξη οι άνδρες που παρουσιάζονται στα κείμενα είναι περισσότεροι από τις γυναίκες. Ειδικότερα, εμφανίζονται σε 169 δελτία ενώ οι γυναίκες σε 131.

Αντίστοιχα εμφανίζονται 146 αγόρια και 95 κορίτσια.

Επίσης σε 9 κείμενα οι άνδρες κατέχουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο ενώ υπάρχει ένα κείμενο με γυναίκα πρωταγωνίστρια. Ως προς τη σχέση αγοριών-κοριτσιών παρατηρείται ότι οι πρωταγωνιστικοί ρόλοι κατανέμονται ισότιμα στα δύο φύλα καθώς σε 10 κείμενα πρωταγωνιστούν αγόρια και σε 10 κορίτσια.

Συχνότητα εμφάνισης δύο φύλων									
		Ανδρες	Γυναίκες	Α.πρωτ.	Γ.πρωτ.	Αγόρια	Κορίτσια	Αγ.πρωτ.	Κορ.πρωτ.
Γ'Τάξη	Α'τεύχος	38	30	0	0	42	22	3	2
	Α' εργ.	22	12	2	0	46	32	2	2
	Β'τεύχος	18	43	2	1	21	15	1	2
	Β' εργ.	41	20	2	0	22	15	4	2
	Γ'τεύχος	50	26	3	0	15	11	0	2
	Σύνολα	169	131	9	1	146	95	10	10

Πίνακας 2.

2.2.2 Οικογένεια και φύλο

Σε σχέση με την κατηγορία αυτή έχουν συγκεντρωθεί συνολικά 31 δελτία

Ως προς το ρόλο του πατέρα εντοπίζονται 13 δελτία.

Με τη φροντίδα των παιδιών ασχολείται σε 9 από αυτά. Ειδικότερα:

- Πηγαίνει επίσκεψη με το γιο του στο σπίτι της γιαγιά του (1Γ, 28).
- Παίζει με την κόρη του (1Γ, 32).
- Κάνει ιστιοπλοΐα με το γιο του (1Γ, 54).
- Βοηθάει τον γιό του και τους συμμαθητές του να καθαρίσουν ένα οικόπεδο (1Γ, 64).
- Λύνει τις απορίες της κόρης του (1Γ, 65).
- Συμβουλεύει το γιο του που έχει πυρετό να καθίσει μέσα στα διαλείμματα του σχολείου την επόμενη μέρα και γράφει σχετικό σημείωμα για το δάσκαλό του (2Γ, 46).
- Επιτρέπει στην κόρη του να κάνει πάρτι για τη γιορτή της (2Γ, 35).
- Μαθαίνει γραμματική στα παιδιά του (2Γ εργ., 22, 1).

- Περιμένει με την κόρη του στη στάση το τραμ (2Γ εργ., 28).

Ως προμηθευτής/κουβαλητής εμφανίζεται σε 2 δελτία:

- Κουβαλάει σακούλες με ψώνια και επιστρέφει σπίτι (2Γ εργ., 8, 1).
- Έχει βγει για ψώνια (2Γ εργ., 18, 1).

Με τις οικιακές δραστηριότητες ασχολείται επίσης σε 2 δελτία.

- Ποτίζει τα λουλούδια και καθαρίζει τα τζάμια (2Γ, 38, 4).
- Βοηθάει τη γυναίκα του στο μαγείρεμα (2Γ εργ., 56, 1).

Για την κατηγορία του αρχηγού/προστάτη δεν εντοπίστηκε κανένα δελτίο.

Σε σχέση με το ρόλο της μητέρας συγκεντρώθηκαν 18 δελτία.

Με τη φροντίδα των παιδιών ασχολείται σε 10 από αυτά.

- Συμβουλεύει το γιο της να ξαναγράψει άσκηση μαθηματικών γιατί δεν είναι ξεκάθαρα τα γράμματα του (1Γ, 31).
- Μαθαίνει ινδικά στην κόρη της (1Γ εργ., 34, 1).
- Συμφωνεί να αποκτήσει το παιδί της κατοικίδιο (1Γ εργ., 36).
- Επιτρέπει στην κόρη της να πάει να παίξει στην πλατεία (1Γ εργ., 66, 1).
- Φωνάζει στα παιδιά της να μπουν στο σπίτι γιατί κάνει κρύο (2Γ, 20).
- Συνεννοείται με το γιο της για το πάρτυ που θέλει να οργανώσει για τη γιορτή του (2Γ εργ., 10, 5).
- Πηγαίνει περίπατο στο δάσος με την κόρη της (2Γ εργ., 16, 1).
- Ετοιμάζει τη βαλίτσα του γιου της και τον στέλνει στην πόλη «να μάθει τέχνη και να βγάλει το ψωμί του», όπως χαρακτηριστικά του λέει (3Γ, 8).
- Φεύγει ως πρόσφυγας μαζί με την κόρη της (3Γ, 55, 5) & (3Γ, 58).

Ως προμηθευτής/κουβαλητής συναντάται σε 1 δελτίο, όπου και αναφέρεται ότι έχει βγει έξω για ψώνια (2Γ εργ., 18, 1).

Με τις οικιακές δραστηριότητες ασχολείται σε 7 δελτία:

- Καθαρίζει το σπίτι (2Γ, 38, 4) & (2Γ, 7, 2).
- Μαγειρεύει (2Γ, 34) & (2Γ εργ., 7, 2) & (2Γ εργ., 56, 1) & (2Γ, 63, 7).
- Ζυμώνει μαζί με την κόρη της ψωμί (2Γ εργ., 53, 4).

Για την κατηγορία του αρχηγού/προστάτη δεν εντοπίστηκε κανένα δελτίο.

2.2.3 Στερεότυπα

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 74 δελτία.

Ανδρική ενεργητικότητα/επιθετικότητα/δυναμισμό συναντάμε σε 3 δελτία:

- Οι πατέρες δύο μαθητών βοηθάνε τους γιους τους και τους συμμαθητές τους να καθαρίσουν ένα εγκαταλελειμμένο οικόπεδο (1Γ, 64).
- Ένα αγόρι «αναρριχάται από το αμάξι και πετάει στον πεινασμένο κόσμο κουραμάνες» (1Γ, 80).
- Οι μεγάλοι θαλασσοπόροι, ο Σεβάχ ο θαλασσινός, ο Μάρκο Πόλο, ο Κολόμβος, ο Ροβινσώνας, ο Γκιούλιβερ και ο Μαγγελάνος διηγούνται τις περιπέτειές από τα ταξίδια τους (2Γ εργ., 42, 2).

Γυναικεία ενεργητικότητα/επιθετικότητα/δυναμισμό συναντάμε σε 4 δελτία:

- Δύο φοιτήτριες περιγράφουν τις στιγμές που έζησαν μέσα στο πολυτεχνείο (1Γ, 83).
- Μία κυρία εξηγεί σε άνδρα πώς λειτουργεί ένα μηχάνημα (1Γ εργ., 28).
- Ένα κορίτσι μαθαίνει να παίζει μπάσκετ (1Γ εργ., 70, 4).
- Ο παππούς διηγείται στον εγγονό του ιστορίες με ταξίδια. Ο μικρός καμαρώνει επειδή έχει ένα παππού πολυταξιδεμένο. Στη συνέχεια όμως ο παππούς του αποκαλύπτει ότι τα ταξίδια τα έχει κάνει η γιαγιά του και του τα έχει διηγηθεί (3Γ, 12).

Για την κατηγορία παθητικότητα/διστακτικότητα/υποχωρητικότητα συγκεντρώθηκε 1 δελτίο.

- Μία μητέρα κλαίει στην είδηση ότι οι Γερμανοί μπήκαν στη Θεσσαλονίκη ενώ τα τρία κορίτσια της οικογένειας «καθόντουσαν χωρίς μιλιά» (1Γ, 79).

Ανδρική συναισθηματικότητα/τρυφερότητα εκδηλώνεται σε 4 δελτία:

- Ένα αγόρι προτιμάει να μάθει πιάνο αντί ποδόσφαιρο (1Γ, 28).
- Τα παιδιά περιγράφουν ένα γείτονά τους ως σοβαρό, καλόψυχο και υπομονετικό που ποτέ δεν τα μάλωνε και πάντα τα συμβούλευε» (1Γ, 40).
- Ένας άνδρας κάθεται μόνος του στην παραλία και κλαίει γιατί δεν θέλει να εγκαταλείψει τον τόπο του (1Γ, 64).
- Ο σκληρός γίγαντας αποκτάει ευαίσθητη καρδιά και συνειδητοποιεί πόσο εγωιστής και κακός ήταν απέναντι στα παιδιά (2Γ, 86).

Γυναικεία συναισθηματικότητα/τρυφερότητα εκδηλώνεται σε 3 δελτία.

- Μία κυρία με «πρόσχαρο, ευγενικό πρόσωπο και ευγενικούς τρόπους» καλεί τα παιδιά στο σπίτι της για να τα κεράσει τσάι και βουτήματα (1Γ, 36).
- Μία γυναίκα κοιτάζει την ελληνική σημαία και δακρύζει (1Γ, 81).
- Ένα κορίτσι λυπάται τον χιονάνθρωπο που είναι μόνος του στο κρύο και τον σκεπάζει με το παλτό της (2Γ, 21).

Σε σχέση με την κατηγορία σκληρότητα/αυστηρότητα συγκεντρώθηκαν 2 δελτία. Και στα δύο οι πρωταγωνιστές είναι άνδρες.

- Ο σκληρός γίγαντας δεν αφήνει τα παιδιά να παίξουν στον κήπο του και τα διώχνει, φωνάζοντάς τους «με άγρια φωνή» (2Γ, 27).
- Ένα μικρό αγόρι παραπονιέται για τη σκληρότητα του αφεντικού του. «Το αφεντικό μου δε χωράτευε. Είχε μια πήχη και άμα τεμπέλιαζε κανένα από τα ραφτόπουλα με αυτή μας βάραγε για να στρωθούμε στη δουλειά» (3Γ, 8).

Για την κατηγορία του φόβου δεν εντοπίστηκε κανένα δελτίο.

Με βάση τη συγκέντρωση δελτίων όλων των κατηγοριών, αναφορικά με την κατηγορία της εμφάνισης των δύο φύλων εντός ή εκτός σπιτιού παρατηρείται το εξής:

- Εκτός σπιτιού ο άνδρας εμφανίζεται σε 15 δελτία : (1Γ, 18), (1Γ, 28), (1Γ, 32), (1Γ, 54), (1Γ, 64), (1Γ, 65), (1Γ, 80), (1Γ εργ., 10), (2Γ, 9), (2Γ εργ., 8, 1), (2Γ εργ., 18, 1), (2Γ εργ., 28), (2Γ εργ., 42, 2), (3Γ, 8), (3Γ, 29).
- Η γυναίκα αντίστοιχα σε 15 δελτία : (1Γ, 12), (1Γ, 65), (1Γ, 81), (1Γ, 83), (1Γ εργ., 28), (1Γ εργ., 70, 4), (2Γ, 21), (2Γ εργ., 16,1), (2Γ εργ., 17, 4), (2Γ εργ., 18, 1), (2Γ εργ., 53, 5), (2Γ εργ., 60, 1), (3Γ, 34, 6), (3Γ, 55, 5), (3Γ, 58).
- Εντός σπιτιού ο άνδρας εμφανίζεται σε 9 δελτία : (1Γ, 28), (1Γ, 65), (2Γ, 35), (2Γ, 38, 4), (2Γ, 46), (2Γ, 86), (2Γ εργ., 22,1), (2Γ εργ., 56, 1), (3Γ, 12).
- Η γυναίκα εμφανίζεται σε 18 δελτία : (1Γ, 31), (1Γ, 36), (1Γ, 79), (1Γ εργ., 34, 1), (1Γ εργ., 36), (1Γ εργ., 66, 1), (2Γ, 7, 2), (2Γ, 20), (2Γ, 34), (2Γ, 38, 4), (2Γ, 63, 7), (2Γ εργ., 7, 2), (2Γ εργ., 10, 5), (2Γ εργ., 52, 1), (2Γ εργ., 53, 4), (2Γ εργ., 56, 1), (3Γ, 8), (3Γ, 37).

2.2.4 Επάγγελμα και φύλο

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 70 δελτία.

Η εργασία των συζύγων συναντάται σε ένα δελτίο. Εκεί ο πατέρας ασκεί το επάγγελμα του ξυλουργού (1Γ, 64). Η μητέρα δεν παρουσιάζεται καθόλου ως εργαζόμενη.

Ο άνδρας παρουσιάζεται στον εργασιακό του χώρο σε 6 δελτία.

Εμφανίζεται ως διευθυντής σχολείου (1Γ, 18), δήμαρχος 1Γ, 65), δάσκαλος 1Γ εργ., 10), εργάτης σε εργοστάσιο (2Γ, 9), ράφτης (3Γ, 8) και φούρναρης (3Γ, 29).

Η γυναίκα στην εργασία της παρουσιάζεται σε 5 δελτία:

Εμφανίζεται ως δασκάλα (1Γ, 12) & (1Γ, 65), φουρνάρισσα (2Γ εργ., 53, 5), εργάτρια σε εργοστάσιο (2Γ εργ., 60, 1) και μαγείρισσα (3Γ, 34, 6).

Ως προς τη γενικότερη παρουσία ανδρικών και γυναικείων επαγγελμάτων, να σημειωθεί ότι υπερτερούν ξανά τα πρώτα καθώς αναφέρονται συνολικά 44 ανδρικά επαγγέλματα και 15 γυναικεία.

2.2.5 Γλωσσικός σεξισμός

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 158 δελτία.

Η υπεροχή των αρσενικών αντωνυμιών είναι και εδώ φανερή. Από τις συνολικά 65 αντωνυμίες που χρησιμοποιούνται στα κείμενα, οι 56 αναφέρονται σε άνδρες και οι 9 σε γυναίκες.

Το ίδιο ισχύει και για την κατηγορία των επιθέτων. Από τα συνολικά 46 επίθετα που εμφανίζονται στα κείμενα τα 35 αναφέρονται σε άνδρες και τα 11 σε γυναίκες.

Ως προς την εκπροσώπηση του θηλυκού από το αρσενικό γένος μπορεί να παρατηρηθεί το εξής: Σε 29 περιπτώσεις, κυρίως σε εκφωνήσεις ασκήσεων, το αρσενικό γένος, ως ισχυρότερο, εκπροσωπεί και περιλαμβάνει το θηλυκό.

Συναντάμε για παράδειγμα φράσεις όπως:

- «Συζήτησε στην τάξη πώς νομίζεις ότι τα μηχανήματα βοηθούν τους μαθητές» : (1Γ, 14, 2) και αντίστοιχα τα δελτία (1Γ εργ., 46, 1), (1Γ εργ., 54, 3), (2Γ εργ., 40,1), (3Γ, 53).
- «Με τους συμμαθητές σου που συμπαθούν το ίδιο ζώο φτιάξε μια ομάδα» (1Γ, 48, 7) και αντίστοιχα τα δελτία (1Γ, 71, 6), (1Γ εργ., 8, 1), (1Γ εργ., 21, 3), (1Γ εργ., 50, 6), (1Γ εργ., 52), (1Γ εργ., 53, 2), (1Γ εργ., 61, 4), (1Γ εργ., 64, 5), (1Γ εργ., 67, 3), (2Γ, 24), (2Γ, 35).

- «Τηλεφωνείς σε ένα φίλο για να του πεις τα νέα της εφημερίδας. Το ρόλο του φίλου σου μπορεί να παίξει ο διπλανός σου» (1Γ, 67) και αντίστοιχα (1Γ εργ., 61), (1Γ εργ., 67, 3), (2Γ, 44, 5), (2Γ εργ., 16, 3), (3Γ, 57).
- «Ο δάσκαλος αποφάσισε να συγκεντρώσει τις γνώμες των παιδιών της τάξης» (2Γ εργ., 11,6) και αντίστοιχα (2Γ εργ., 15, 2), (2Γ εργ., 16, 3), (2Γ εργ., 27, 5), (2Γ εργ., 34), (3Γ, 34, 7).

Παράλληλα, εντοπίζονται και 18 περιπτώσεις, όπου εμφανίζονται και τα δύο γένη.

Υπάρχουν για παράδειγμα φράσεις όπως:

- «Στα διαλείμματα οι μαθητές και οι μαθήτριες διασκέδαζαν» (1Γ, 12) και το αντίστοιχο δελτίο (1Γ, 18).
- «Σε συνεργασία με τους συμμαθητές και τις συμμαθήτριές σου σχεδίασε το σπίτι του ποιήματος» (1Γ, 47,5) και αντίστοιχα τα (1Γ εργ., 8), (1Γ, 7), (2Γ εργ., 39, 4), (2Γ, 62, 5).
- «Τί παιχνίδια έπαιξα με τους φίλους και τις φίλες μου» (1Γ εργ., 8, 2) και τα αντίστοιχα (1Γ εργ., 24, 5), (2Γ εργ., 15, 1).
- «Με το διπλανό σου ή τη διπλανή σου διάλεξε έναν από τους ήρωες του έργου», (1Γ, 67,6) και αντίστοιχα τα (1Γ, 71, 6), (1Γ εργ., 13), (2Γ, 14, 6), (3Γ, 31, 4).
- «Ξαναγράψε στο τετράδιο τη γνώμη σου για να το δώσεις στη δασκάλα ή στο δάσκαλό σου» (2Γ εργ., 12, 7) και τα αντίστοιχα (2Γ εργ., 68), (3Γ, 21, 6).

2.2.6 Συμπεράσματα για τη Γ' Τάξη

Στοιχεία στην κατεύθυνση του περιορισμού των στερεοτύπων και προκαταλήψεων σε σχέση με τα δύο φύλα εντοπίζονται και στα βιβλία αυτής της τάξης.

Η γυναίκα εξακολουθεί να εμφανίζεται ενεργητική και δυναμική περισσότερες φορές απ' ό τι ο άνδρας καθώς και λιγότερες φορές συναισθηματική και τρυφερή.

Μάλιστα υπάρχουν και εδώ δύο χαρακτηριστικά δελτία. Στο πρώτο, ένα κορίτσι έχει ως αγαπημένο της χόμπι το μπάσκετ. Στο δεύτερο, ο παππούς αποκαλύπτει στον εγγονό του ότι τα ταξίδια που του διηγείται συνέχεια δεν τα έχει κάνει αυτός αλλά η γιαγιά του.

Από την άλλη πλευρά βέβαια, παθητικότητα και υποχωρητικότητα και εδώ εκδηλώνεται από γυναίκα ενώ σκληρότητα και αυστηρότητα από άνδρα.

Επιπλέον, παρουσιάζεται ξανά εκτός σπιτιού ισάριθμες φορές με τον άνδρα όμως αυτή τη φορά εντός σπιτιού βρίσκεται τις διπλάσιες φορές απ' αυτόν.

Μέσα στην οικογένεια, ο βασικός ρόλος της μητέρας είναι και εδώ η φροντίδα των παιδιών ενώ εμφανίζεται να ασχολείται και με τις οικιακές δραστηριότητες, ενασχόληση που συνδέεται άμεσα με το γυναικείο φύλο. Το σημαντικό όμως είναι ότι η μητέρα ασκεί και έναν ρόλο που παραδοσιακά ανήκει στο πατρικό πρότυπο, αυτόν του προμηθευτή και κουβαλητή της οικογένειας.

Ο πατέρας, αν εξαιρέσουμε ένα δελτίο στο οποίο παρουσιάζεται ως προμηθευτής και κουβαλητής της οικογένειας, θα μπορούσαμε ίσως να πούμε ότι ξεφεύγει από το παραδοσιακό πλαίσιο καθώς στα περισσότερα δελτία που τον αφορούν ασχολείται με τα παιδιά και μάλιστα σχεδόν στο βαθμό που ασχολείται και η μητέρα. Παράλληλα, παρουσιάζεται να συμμετέχει και στις οικιακές δραστηριότητες.

Βέβαια και εδώ μόνο αυτός παρουσιάζεται ως εργαζόμενος ενώ αναφορά στην εργασία της μητέρας δεν γίνεται πουθενά. Γενικότερα, η γυναίκα εμφανίζονται να εργάζονται όμως λιγότερες φορές από τον άνδρα. Επιπλέον, για άλλη μια φορά, τα ανδρικά επαγγέλματα που αναφέρονται είναι πολύ περισσότερα από τα γυναικεία.

Τέλος, ως προς τον γλωσσικό σεξισμό, οι αρσενικές αντωνυμίες και τα επίθετα εξακολουθούν να υπερτερούν αριθμητικά των γυναικείων ενώ και εδώ οι περιπτώσεις εκπροσώπησης του θηλυκού από το αρσενικό γένος είναι περισσότερες από την ξεχωριστή δήλωσή τους.

2.3 Ε' Τάξη

2.3.1 Συχνότητα εμφάνισης δύο φύλων

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 775 δελτία.

Με βάση τα στοιχεία του παρακάτω πίνακα, παρατηρείται η υπεροχή των ανδρικών χαρακτήρων στα κείμενα της τάξης αυτής είναι έντονη. Εμφανίζονται δηλαδή 368 άνδρες και 182 γυναίκες, σχεδόν δηλαδή οι μισές από τους άνδρες. Κάτι αντίστοιχο παρατηρούμε και για την εμφάνιση αγοριών και κοριτσιών καθώς υπάρχουν 135 αγόρια και 55 κορίτσια.

Δεν ισχύει όμως το ίδιο για την κατηγορία των πρωταγωνιστικών ρόλων που κατέχουν, δεδομένου ότι και οι άνδρες και οι γυναίκες είναι πρωταγωνιστές σε 7 κείμενα. Τα δε αγόρια σε 13 ενώ τα κορίτσια σε 8.

Να σημειωθεί επίσης ότι πέντε από τους επτά άνδρες είναι διάσημοι. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται ο Αϊνστάιν (2Ε, 64), ο Κολοκοτρώνης (2Ε, 90), ο μαραθωνοδρόμος Σπύρος Λούης (2Ε εργ., 48) καθώς και ο πρώτος Έλληνας αστροναύτης ο Θεόδωρος Γιουρτσίν (3Ε, 76).

Συναντάμε όμως και δύο διάσημες γυναίκες να πρωταγωνιστούν στα κείμενα. Τη Μαντώ Μαυρογένους (2Ε, 92), τη συγγραφέα Άλκη Ζέη (2Ε, 36) και την Παναγία (3Ε, 29).

Συχνότητα εμφάνισης δύο φύλων									
		Άνδρες	Γυναίκες	Α.πρωτ.	Γ.πρωτ.	Αγόρια	Κορίτσια	Αγ.πρωτ.	Κορ.πρωτ.
Ε' Τάξη	Α' τεύχος	84	57	0	0	32	18	2	0
	Α' εργ.	27	10	1	0	17	8	5	6
	Β' τεύχος	116	56	2	3	39	11	0	0
	Β' εργ.	35	16	1	0	26	12	6	2
	Γ' τεύχος	106	43	3	1	21	6	0	0
	Σύνολα	368	182	7	7	135	55	13	8

Πίνακας 3.

2.3.2 Οικογένεια και φύλο

Για την κατηγορία αυτή έχουν συγκεντρωθεί συνολικά 28 δελτία.

Σε σχέση με το ρόλο του πατέρα έχουν εντοπιστεί 10 δελτία. Ειδικότερα:

Ως αρχηγό/προστάτη τον συναντάμε σε 1 δελτίο. Εκεί, η μητέρα του ζητάει να πιέσει αυτός το παιδί τους για να πει το γάλα του. Αυτός, όπως διηγείται το παιδί της οικογένειας, «δεν της δίνει σημασία και όταν ξαφνικά αποφασίζει να μιλήσει της λέει να πάψουμε και να τον ακούσουμε με προσοχή και όταν καθίσαμε προσοχή είπε να μη βγει κανείς από το σπίτι, εγώ να μην πάω σχολείο, η θεία Γαζία να αφήσει τις πορτοκαλιές, η Δωροθέα να κλείσει τις πόρτες και τα παράθυρα και η μαμά να πάψει να με κυνηγάει με αυτό το γελοίο γάλα γιατί εδώ ο κόσμος χαλάει και εσείς παίζετε» (1E, 44).

Επίσης σε 9 δελτία ασχολείται με τη φροντίδα των παιδιών:

- Συζητάει με το γιο του και του ανακοινώνει ότι έφτασε η ώρα να 'γίνει άντρας' (1E, 44).
- Έχοντας το γιο του «καθισμένο στο σβέρκο του» πάνε στην κατάληψη του Πολυτεχνείου (1E, 67).

- Καμαρώνει για το γιο του και τον έχει συνέχεια μαζί του όταν βγαίνει από το σπίτι (1E εργ., 56, 3).
- Αγοράζει εισιτήρια για να πάει μαζί με το γιο του και τη σύζυγό του σε μία συναυλία κλασικής μουσικής (2E, 16,3).
- Φωνάζει στα παιδιά του να σβήσουν το φως και να κοιμηθούν (2E, 34).
- Αγοράζει στο γιο του ότι του ζητήσει (2E εργ., 39, 4).
- Μελετάει μαζί με τα παιδιά του τους πλανήτες (2E εργ., 60).
- Κάνει δώρο στο γιο του μία μπάλα ποδοσφαίρου (3E, 67).
- Πηγαίνει ταξίδι με το γιο του στο διάστημα (3E, 83).

Τόσο για την κατηγορία του προμηθευτή/κουβαλητή όσο και της ενασχόλησής του με τις οικιακές δραστηριότητες δεν εντοπίστηκε κανένα δελτίο.

Σε σχέση με το ρόλο της μητέρας έχουν συγκεντρωθεί συνολικά 18 δελτία:

Με τη φροντίδα των παιδιών παρουσιάζεται να ασχολείται σε 14 δελτία.

- Φωνάζει τα παιδιά της να πάνε για φαγητό (1E, 24).
- Πιέζει το γιο της να πει το γάλα του (1E, 44).
- Γράφει γράμμα στον διευθυντή του σχολείου της κόρης της (1E, 73).
- Φωνάζει στο γιο της να γυρίσει σπίτι (1E, 77).
- Συμβουλεύει το γιο της να σταματήσει το παιχνίδι (1E, 83).
- Ακούει την ιστορία που της διηγείται ο γιος της (1E, 86,4).
- Μαζί με το γιο της και τον σύζυγό της πάει να παρακολουθήσει μία συναυλία κλασικής μουσικής (2E, 16,3).
- Φωνάζει στα παιδιά της να σβήσουν το φως και να κοιμηθούν (2E, 34).
- Βάζει στο γιο της να φάει (2E, 42, 2).
- Συμβουλεύει το γιο της να κλείσει την τηλεόραση (2E εργ., 36, 2).
- Καληνυχτίζει την κόρη της (2E εργ., 59).

- Ξυπνάει την κόρη της για να πάει στο σχολειό (2E εργ., 70, 10).
- Κρατάει το μωρό της στην αγκαλιά της (3E, 27).
- Η Παναγία αγκαλιάζει το γιο της και κλαίει για τα βάσανά του - (3E, 29).

Σε 2 δελτία παρουσιάζεται και ως προμηθευτής/κουβαλητής:

- Εμφανίζεται στο σπίτι με ένα πελώριο κουτί, δώρο για τα γενέθλια του γιου της (1E, 82).
- Ζει ως πρόσφυγας με την κόρη της σε μία πόλη και πηγαίνει να προμηθευθεί τρόφιμα, τα οποία μοιράζει η κυβέρνηση για τα Χριστούγεννα (2E, 24).

Με τις οικιακές δραστηριότητες παρουσιάζεται να ασχολείται επίσης σε 2 δελτία:

- Μαγειρεύει (2E, 10, 1).
- Ζυμώνει κουλούρια (2E, 26)

Για την κατηγορία του αρχηγού/προστάτη δεν εντοπίστηκε κανένα δελτίο.

Να σημειωθεί επίσης ότι είναι σημαντικός ο ρόλος της γιαγιάς στα βιβλία αυτής της τάξης καθώς σε τέσσερα δελτία εμφανίζεται να παίζει με τα εγγόνια της και να τους λέει ιστορίες (2E εργ., 15) & (2E εργ., 18) & (2E εργ., 22, 8) & (2E εργ., 23, 2).

2.3.3 Στερεότυπα

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 70 δελτία

Ο άνδρας εμφανίζει ενεργητικότητα/επιθετικότητα./δυναμισμό σε 9 δελτία:

- Οι έλληνες στρατιώτες κατευθύνονται προς το μέτωπο (1E, 42).
- Ένας πατέρας απευθύνεται στην οικογένειά του με μια φωνή «βραχνιασμένη, αγριεμένη, θυμωμένη και τους ανακοινώνει ότι η Ιταλία κήρυξε τον πόλεμο στην Ελλάδα. Αμέσως μετά φεύγει για να σηκώσει λεφτά από την τράπεζα» (1E, 44).

- Αναφορά σε ανδρεία Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, ο οποίος «πολεμάει σαν λιοντάρι» (2E, 89).
- Ένας άνδρας εκδηλώνει ένα «φοβερό θυμό. Απαγορεύεται να μιλάς έτσι σε ένα μαχαραγιά, είπε με βροντερή φωνή» (2E εργ., 19).
- Ένας άνδρας με δυνατή φωνή δίνει οδηγίες σε όλους (2E εργ., 48).
- Ένας νεαρός «βάζει τις φωνές νευριασμένος» (3E, 46, 7).
- Περιγραφή ανδρείας και εξυπνάδας Οδυσσέα (3E, 58).
- Ένα αγόρι θυμώνει εύκολα και όλοι τον φοβούνται (3E, 67).
- Αναφορά σε κατόρθωμα Θ. Γιουρτσίν, πρώτου έλληνα αστροναύτη (3E, 76).

Η γυναίκα παρουσιάζεται με ενεργητικότητα/επιθετικότητα/δυναμισμό σε 2 δελτία:

- Αναφορά στη ζωή της συγγραφέως Άλκης Ζέη (2E, 36).
- Περιγραφή ηρωισμού της Μαντώ Μαυρογένους (2E, 92).

Ανδρική παθητικότητα/υποχωρητικότητα/διστακτικότητα εντοπίζεται σε 1 δελτίο:

- Ένας πατέρας πολύ εύκολα και χωρίς να αντιδράει πείθεται από το γιο του να του αγοράζει οτιδήποτε θέλει (2E εργ., 39, 4).

Γυναικεία παθητικότητα/υποχωρητικότητα/διστακτικότητα εντοπίζεται επίσης σε 1 δελτίο:

- Ένα παιδί, περιγράφοντας την αντίδραση των γυναικών της οικογένειας του στην είδηση της κήρυξης πολέμου στην Ελλάδα από την Ιταλία, αναφέρει χαρακτηριστικά: «Όταν μας είπε ο μπαμπάς ότι η Ιταλία μας κήρυξε τον πόλεμο η μαμά είπε «θεέ μου» και ρώτησε «γιατί;» και η Δωροθέα είπε «Παναγίτσα μου τί θα κάνω τώρα» (1E, 44).

Ανδρικός συναισθηματισμός/τρυφερότητα εντοπίζονται σε 1 δελτίο:

- Δύο άνδρες αγκαλιάζονται συγκινημένοι (2E, 83).

Γυναικείος συναισθηματισμός/τρυφερότητα εκδηλώνεται σε 2 δελτία:

- Ένα κορίτσι αρχίζει «να βουρκώνει και τα μάτια της να τρέχουν δάκρυα» (1E, 7).
- Η Παναγία αγκαλιάζει το γιο της και κλαίει για τα βάσανά του (3E, 29).

Ανδρική αυστηρότητα/σκληρότητα εντοπίζεται σε 3 δελτία:

- Ένας άνδρας δέρνει ένα μικρό σκύλο (1E, 51).
- Ένας άνδρας - αφεντικό φωνάζει συνέχεια (1E, 58).
- Ένας πατέρας νευριάζει με ένα μικρό κατσίκι καθώς, όπως διηγείται ο γιος του, «όλη την ώρα που τρώγαμε το βραδινό μας αυτό βέλαζε. Αύριο θα πάει στο χασάπη, είπε θυμωμένος» (1E, 61)

Γυναικεία αυστηρότητα/σκληρότητα εκδηλώνεται επίσης σε 3 δελτία:

- Μία γυναίκα – μάγισσα βγαίνει στο μπαλκόνι και «μπήζει τις φωνές: σκασμός σκουπιδοπαιδα, λέει νευριασμένη» (2E, 26).
- Μία κοπέλα φωνάζει αγριεμένη σε ένα μικρό σκύλο (1E, 50).
- Μία μητέρα φωνάζει αγριεμένη στο παιδί της για να σηκωθεί από το κρεβάτι και να πάει στο σχολείο (2E εργ., 70, 10).

Ανδρικός φόβος συναντάται σε 1 δελτίο:

- Ένα αγόρι εκμυστηρεύεται στο φίλο του ότι φοβάται πολύ στο σκοτάδι (1E εργ., 37, 7).

Γυναικείος φόβος συναντάται επίσης σε 1 δελτίο:

- Μία μητέρα δηλώνει ότι φοβήθηκε πολύ από τον δυνατό θόρυβο που ακούστηκε - (1E, 44).

Με βάση τα δελτία όλων των κατηγοριών που έχουν συγκεντρωθεί, αναφορικά με την εμφάνιση των δύο φύλων εντός ή εκτός σπιτιού παρατηρείται το εξής:

- Ο άνδρας εμφανίζεται εκτός σπιτιού σε 18 δελτία (1E, 24), (1E, 25), (1E, 42), (1E, 51), (1E, 58), (1E, 67), (1E εργ., 7), (1E εργ., 37, 7), (1E εργ., 56, 3), (2E, 16, 3), (2E, 83), (2E, 89), (2E εργ., 19), (2E εργ., 48), (3E, 46, 7), (3E, 58), (3E, 76), (3E, 83).
- Η γυναίκα σε 4 δελτία (1E, 50), (2E, 16, 3), (2E, 24), (2E, 92).
- Εντός σπιτιού ο άνδρας εμφανίζεται σε 4 δελτία (1E, 44), (1E, 61), (2E, 34), (3E, 67).
- Η γυναίκα εμφανίζεται σε 20 δελτία (1E, 24), (1E, 44), (1E, 62), (1E, 73), (1E, 77), (1E, 82), (1E, 83), (1E, 86, 4), (2E, 10, 1), (2E, 26), (2E, 34), (2E, 42, 2), (2E εργ., 15), (2E εργ., 18), (2E εργ., 22, 8), (2E εργ., 36, 2), (2E εργ., 59), (2E εργ., 60, 10), (2E εργ., 70, 10), (3E, 27).

2.3.4 Επάγγελμα και φύλο

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 56 δελτία.

Ειδικότερα, 4 δελτία σχετίζονται με την παρουσία του άνδρα στον εργασιακό του χώρο. Μάλιστα, στο πρώτο είναι ψαράς (1E, 24), στο δεύτερο γαλατάς (1E, 25), στο τρίτο ράφτης (1E, 58) και στο τέταρτο υπάλληλος του Δήμου (1E εργ., 7).

Δελτία σε σχέση με την εργασία του πατέρα ή της μητέρας αλλά και σε σχέση με την παρουσία της γυναίκας στον εργασιακό της χώρο δεν εντοπίστηκαν.

Ως προς τη γενικότερη αναφορά ανδρικών και γυναικείων επαγγελματιών παρατηρείται ότι από τα συνολικά 52 που αναφέρονται τα 41 είναι ανδρικά και μόλις τα 11 γυναικεία.

2.3.5 Γλωσσικός σεξισμός

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 179 δελτία.

Και σε αυτή την τάξη παρατηρείται ότι υπερτερούν τόσο οι αντωνυμίες που αναφέρονται στο αρσενικό φύλο όσο και τα επίθετα. Ειδικότερα, από τις 82 αντωνυμίες που χρησιμοποιούνται στα κείμενα, οι 74 είναι αρσενικές και οι 8 θηλυκές. Αντίστοιχα, από τα 62 επίθετα τα 46 είναι αρσενικού γένους και τα 16 θηλυκού.

Ως προς την εκπροσώπηση του θηλυκού από το αρσενικό γένος μπορεί να παρατηρηθεί το εξής: Σε 29 περιπτώσεις, κυρίως σε εκφωνήσεις ασκήσεων, το αρσενικό γένος, ως ισχυρότερο, εκπροσωπεί και περιλαμβάνει το θηλυκό.

Συναντάμε για παράδειγμα φράσεις όπως:

- Η οργάνωση αυτή λειτουργεί με την εθελοντική συμμετοχή μαθητών σχολείων» (1E, 15, 4) και αντίστοιχα τα δελτία (1E, 32,5), (1E, 72), (1E εργ., 14), (1E εργ., 67, 6), (2E, 51), (3E, 13), (3E, 14).
- Ας πούμε ότι αποφασίζετε με τους συμμαθητές σας να επισκεφθείτε ένα αγρόκτημα (1E, 63, 4) και αντίστοιχα (1E, 84, 3), (1E εργ., 63), (1E εργ., 68, 7), (2E, 22), (2E, 46, 2), (2E εργ., 47), (2E εργ., 55), (2E εργ., 56), (3E, 54, 5).
- Έχετε φίλους σε ξένες χώρες; (1E, 74, 3).
- Με τη βοήθεια του δασκάλου σας διαλέξτε ένα βιβλίο (2E, 9, 1).
- Διαλέξτε ένα συγγραφέα που σας αρέσει (2E, 37, 1).
- Σκεφτείτε τί θα έκανε συναρπαστικό το ταξίδι σας για τον αναγνώστη (2E, 66, 1) και (2E, 76).
- Φτιάξτε τις ιστορικές γραμμές για ένα ήρωα (2E, 91).
- Συνεργαστείτε με το διπλανό σας (3E, 37, 3).
- Αφηγηθείτε ιστορίες για αθλητές (3E, 57).

- Σε άσκηση εκμάθησης διαδικασίας σύνθεσης λέξεων, στις περιπτώσεις των επιθέτων, δίνεται μόνο το αρσενικό τους γένος, χωρίς να αναφέρεται ούτε η θηλυκή κατάληξη (3E, 21, 3) και αντίστοιχα τα (3E, 22, 1), (3E, 70).

Παράλληλα, εντοπίζονται και 6 περιπτώσεις, όπου δηλώνονται ξεκάθαρα και τα δύο γένη. Υπάρχουν για παράδειγμα φράσεις όπως:

- Προετοιμάστε ερωτήσεις για το συμμαθητή ή τη συμμαθήτριά σας (3E, 45, 4).
- Ας φανταστούμε ότι θέλετε να γράψετε ένα γράμμα σε ένα φίλο ή μία φίλη σας (1E, 74,3) και (1E εργ., 20, 3).
- Με το δάσκαλο ή τη δασκάλα σας μπορείτε να ασχοληθείτε με τη ζαχαροπλαστική (2E, 29).
- Όποιος βρει το φλουρί ονομάζεται βασιλιάς ή βασίλισσα (2E, 29).
- Μαζέψτε πληροφορίες για τον αθλητή ή την αθλήτρια που θαυμάζετε (2E εργ., 49, 1).

2.3.6 Συμπεράσματα για την Ε' Τάξη

Η στερεότυπη εικόνα σε σχέση με το γυναικείο φύλο και στα αναγνωστικά αυτής της τάξης υπάρχουν σημεία που ανατρέπεται. Βέβαια είναι πιο περιορισμένα σε σχέση με αυτά που εντοπίζονται στις δύο προηγούμενες.

Η μητέρα και εδώ, μάλιστα σε δύο δελτία, παρουσιάζεται ως προμηθευτής και κουβαλητής της οικογένειας. Για άλλη μια φορά βέβαια ο βασικός της ρόλος είναι η ανατροφή και φροντίδα των παιδιών ενώ υπάρχουν και δύο δελτία, ένας μικρός δηλαδή αριθμός, στα οποία ασχολείται με τις οικιακές δραστηριότητες.

Ο πατέρας εμφανίζεται ξανά ως αρχηγός και προστάτης της οικογένειας όμως στα περισσότερα δελτία που τον αφορούν ασχολείται με τα παιδιά του.

Επιπλέον, παθητικότητα και υποχωρητικότητα εκδηλώνεται, τόσο από μία γυναίκα, για άλλη μια φορά, όσο και, για πρώτη φορά, από έναν άνδρα. Συγκεκριμένα πρόκειται για έναν πατέρα, ο οποίος «παρασύρεται πολύ εύκολα από το μικρό του γιο και του αγοράζει χωρίς να αντιδράει ότι του ζητήσει».

Αντίστοιχα, εκδηλώνεται, επίσης για πρώτη φορά, σκληρότητα και αυστηρότητα, και μάλιστα σε 3 δελτία, από το γυναικείο φύλο. Ίδιος αριθμός δελτίων συγκεντρώθηκε βέβαια και για την ανδρική σκληρότητα.

Εκτός όμως από σκληρός, ο άνδρας παρουσιάζεται και εδώ, σε 1 δελτίο, τρυφερός και συναισθηματικός. Η δε γυναίκα εκδηλώνει συναισθηματισμό σε ένα δελτίο περισσότερο από τον άνδρα.

Ως προς το φόβο, εκφράζεται, μία φορά, τόσο από άνδρα όσο και από γυναίκα.

Πρέπει να σημειωθεί βέβαια ότι στα βιβλία αυτής της τάξης, σε αντίθεση με αυτά των δύο προηγούμενων τάξεων, αναπαράγεται το στερεότυπα σε σχέση με τον ενεργητικό και επιθετικό χαρακτήρα του άνδρα καθώς συγκεντρώθηκαν 9 δελτία ανδρικής ενεργητικότητας και επιθετικότητας και 2 γυναικεία.

Σε σχέση δε με την εμφάνιση των δύο φύλων εντός η εκτός σπιτιού, τα δελτία που συγκεντρώθηκαν περιγράφουν μία κατάσταση που παραδοσιακά αντιστοιχεί και ταιριάζει με το κάθε ένα από αυτά. Δηλαδή ο άνδρας εμφανίζεται κυρίως εκτός σπιτιού, σε 18 δελτία, ενώ η γυναίκα εντός, σε 20 δελτία. Αντίστοιχα, και οι δύο παρουσιάζονται εντός σπιτιού σε 4 δελτία

Η ίδια λογική εντοπίζεται και αναφορικά με την επαγγελματική κατάσταση των δύο φύλων. Ως εργαζόμενος εμφανίζεται μόνο ο άνδρας ενώ είναι και εδώ έντονη η αριθμητική υπεροχή των ανδρικών έναντι των γυναικείων επαγγελμάτων που αναφέρονται.

Αριθμητική υπεροχή του αρσενικού γένους παρατηρείται και στη χρήση αντωνυμιών και επιθέτων μέσα στα κείμενα ενώ περισσότερες είναι και οι περιπτώσεις, όπου το θηλυκό γένος εκπροσωπείται, σε δηλώσεις, από το αρσενικό.

2.4 ΣΤ' Τάξη

2.4.1 Συχνότητα εμφάνισης δύο φύλων

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 906 δελτία.

Σύμφωνα με τον παρακάτω πίνακα, και στην τάξη αυτή οι ανδρικοί χαρακτήρες υπερέχουν των γυναικείων ως προς την εμφάνιση τους στα κείμενα. Ειδικότερα, παρουσιάζονται 523 φορές ενώ οι γυναίκες 196. Αντίστοιχα, τα αγόρια παρουσιάζονται 105 φορές και τα κορίτσια 46.

Το ανδρικό φύλο συναντάται και σε περισσότερους πρωταγωνιστικούς ρόλους καθώς σε 18 κείμενα τον κύριο ρόλο έχουν οι άνδρες και σε 4 οι γυναίκες όπως επίσης σε 9 τα αγόρια και σε 5 τα κορίτσια.

Διάσημους πρωταγωνιστές συναντάμε και σε αυτή την τάξη. Πρόκειται για τον Καβάφη (1ΣΤ, 24), τον Οδυσσέα (2ΣΤ, 83), τον Κολοκοτρώνη (2ΣΤ, 105) και τον Τσάρλι Τσάπλιν (3ΣΤ, 37). Συναντάμε όμως και μία διάσημη πρωταγωνίστρια, την Μαρία Κιουρί που τιμήθηκε με το Νόμπελ Φυσικής (3ΣΤ, 15).

Συχνότητα εμφάνισης δύο φύλων									
		Άνδρες	Γυναίκες	Α.πρωτ.	Γ.πρωτ.	Αγόρια	Κορίτσια	Αγ.πρωτ.	Κορ.πρωτ.
ΣΤ'Τάξη	Α'τεύχος	144	57	5	0	17	12	1	0
	Α' εργ.	27	10	5	0	10	5	2	1
	Β'τεύχος	166	68	3	1	29	11	4	2
	Β' εργ.	44	10	1	1	21	6	1	1

Γ'τεύχος	142	51	4	2	28	12	1	1
Σύνολο	523	196	18	4	105	46	9	5

Πίνακας 4.

2.4.2 Οικογένεια και φύλο

Για την κατηγορία αυτή έχουν συγκεντρωθεί συνολικά 26 δελτία.

Σε σχέση με το ρόλο του πατέρα υπάρχουν 16 δελτία. Ειδικότερα:

Ως αρχηγό προστάτη τον συναντάμε σε 3 δελτία:

- Κόβει και μοιράζει ως 'αρχηγός του σπιτιού', όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, την βασιλόπιτα (2ΣΤ, 35).
- Η παρουσία του είναι απαραίτητη προκειμένου η μητέρα να απαντήσει στο παιδί της για το πού θα πάνε διακοπές, λέγοντας «θα το κουβεντιάσουμε όταν ο μπαμπάς θα επιστρέψει» (2ΣΤ, 89).
- Είναι αυτός που θα αποφασίσει για το επάγγελμα του παιδιού του (2ΣΤ εργ., 38, 11).

Με τη φροντίδα των παιδιών ασχολείται σε 13 δελτία:

- Πηγαίνει κάθε Κυριακή στη θάλασσα με το γιο του (1ΣΤ, 8).
- Διαβάζει στο γιο του εφημερίδα για να μαθαίνει και αυτός τα νέα (1ΣΤ, 44).
- Δίνει συμβουλές υγιεινής διατροφής στο γιο του (1ΣΤ, 58, 3).
- Ανακοινώνει στο γιο του ότι θα πάει μόνος του ταξίδι (1ΣΤ εργ., 10).
- Πηγαίνει μαζί με το γιο του εκδρομές στην έρημο ή τη θάλασσα (1ΣΤ εργ., 43, 1).
- Πηγαίνει στο κουρείο μαζί με το γιο του (2ΣΤ, 14).
- Πηγαίνει μαζί με το γιο του στα χωράφια για να τον βοηθήσει στις αγροτικές δουλειές της οικογένειας (2ΣΤ, 20).

- Ο Οδυσσέας συζητάει με το γιο του Τηλέμαχο μετά την αποκάλυψή της ταυτότητάς του (2ΣΤ, 83).
- Συζητάει με το γιο του για το θέμα των καλοκαιρινών διακοπών (2ΣΤ, 89).
- Ξεναγεί την κόρη του στο μουσείο (2ΣΤ εργ., 22, 6).
- Επισκέπτεται μαζί με το γιο του ένα παζάρι (3ΣΤ, 13, 5).
- Παρακολουθεί τηλεόραση με το γιο του (3ΣΤ, 38).
- Παίρνει μαζί του στη δουλειά το γιο του για να «σκληραγωγηθεί και να μαθαίνει» (3ΣΤ, 58).

Για την κατηγορία του προμηθευτή/κουβαλητή αλλά και για την κατηγορία της ενασχόλησης του με τις οικιακές δραστηριότητες δεν εντοπίστηκε κανένα σχετικό δελτίο.

Για το ρόλο της μητέρα συγκεντρώθηκαν συνολικά 10 δελτία. Ειδικότερα:

Με τη φροντίδα των παιδιών ασχολείται σε 8 δελτία:

- Συμβουλεύει το γιο της να διαβάσει πρώτα τα μαθήματά του και μετά να πάει να παίξει (1ΣΤ εργ., 15, 9).
- Ετοιμάζει γάλα για την κόρη της (2ΣΤ, 73).
- Λέει παραμύθια στο γιο της (2ΣΤ, 84).
- Παίζει με το γιο της στο σπίτι και του υπόσχεται ότι θα του φτιάξει το βράδυ την αγαπημένη του τούρτα σοκολάτα (2ΣΤ, 89).
- Ξεναγεί την κόρη της στο μουσείο και «απαντάει σε όλες τις ερωτήσεις της» (2ΣΤ εργ., 22, 6).
- Συζητάει με το γιό της για το επάγγελμα που θα ακολουθήσει (2ΣΤ εργ., 38, 11).
- Ευπνάνει το γιο της και του εύχεται χρόνια πολλά για την ημέρα του Πάσχα (3ΣΤ, 28).

- Μαλώνει το γιο της επειδή έχει πέσει η απόδοσή του στο σχολείο (3ΣΤ, 38).

Με τις οικιακές δραστηριότητες ασχολείται σε 2 δελτία:

- Σιδερώνει (2ΣΤ, 14).
- Ετοιμάζει φαγητό (2ΣΤ, 20).

Για την κατηγορία του αρχηγού/προστάτη καθώς και του προμηθευτή/κουβαλητή δεν εντοπίστηκε κανένα δελτίο.

2.4.3 Στερεότυπα

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 77 δελτία

Ανδρική ενεργητικότητα/επιθετικότητα/δυναμισμός παρουσιάζεται σε 8 δελτία:

- Ένας άνδρας θαλασσοπόρος λέει ότι δεν φοβάται τους κινδύνους και τις φουρτούνες (1ΣΤ, 7).
- Ο Φιλέας Φογκ, ο ήρωας του μυθιστορήματος του Ιουλίου Βερν, βάζει στοίχημα και το κερδίζει ότι θα γυρίσει τον κόσμο σε 80 μέρες (1ΣΤ, 11).
- Οι έλληνες στρατιώτες επιδεικνύουν πολύ μεγάλη ανδρεία κατά τη διάρκεια μάχης με τους Ιταλούς κατακτητές (1ΣΤ, 41).
- Ένας άνδρας που μόλις γύρισε από την Αλβανία, νευριάζει και φωνάζει αγριεμένα σε κάτι Ιταλούς που τον κοιτάζουν ειρωνικά (1ΣΤ, 43).
- Μία παρέα φοιτητών περιγράφουν τις στιγμές που έζησαν στο Πολυτεχνείο (1ΣΤ, 72).
- Ένας άνδρας με το κότερό του έχει γυρίσει μόνος τους όλα τα ελληνικά νησιά και έχει ζήσει πολλές περιπέτειες (1ΣΤ εργ., 13).
- Μία ομάδα ορειβατών μόλις γύρισε από ταξίδι που έκανε ταξίδι στην Ανταρκτική (1ΣΤ εργ., 50, 6).

- Οι έλληνες αγωνιστές του 1821 πολεμούν με μεγάλη γενναιότητα τους Τούρκους κατακτητές (2ΣΤ, 105).

Γυναικεία ενεργητικότητα/επιθετικότητα/δυναμισμός εντοπίζεται σε 6 δελτία:

- «Οι γυναίκες της Πίνδου, πλέκουν φανέλες για τους φαντάρους, μαζεύουν όπλα και πυρομαχικά και φορτωμένες σκαρφαλώνουν τα βουνά, αγνηφώντας τον κίνδυνο, για να εφοδιάσουν τον στρατό (1ΣΤ, 41).
- Η σύζυγος λύνει εύκολα το πρόβλημα που αντιμετωπίσει ο σύζυγός της, ο οποίος «έχει χάσει την ψυχραιμία» του και ζητάει τη βοήθειά της για το τι θα κάνει (1ΣΤ, 62).
- Μία γυναίκα βγαίνει στο μπαλκόνι του σπιτιού της και φωνάζει αγριεμένη «αίσχος» στους αστυνομικούς που κυνηγούσαν τους φοιτητές στο Πολυτεχνείο (1ΣΤ, 77).
- Μία κοπέλα δείχνει μεγάλη ψυχραιμία καθώς «μόλις κατάλαβε τη φωτιά, πήγε αμέσως στο τηλέφωνο, πήρε την πυροσβεστική και αμέσως μετά ειδοποίησε την Άμεσο Δράση» (2ΣΤ, 63).
- Μία μητέρα, όπως ο γιος της διηγείται, «κάθε απόγευμα μετά τη δουλειά, χειμώνα, καλοκαίρι, βάζει φόρμα και αθλητικά παπούτσια και χάνεται» (2ΣΤ, 84).
- Πέντε γυναίκες φυσικοί βραβεύτηκαν από την ΟΥΝΕΣΚΟ (3ΣΤ, 15).

Ανδρική παθητικότητα/υποχωρητικότητα/διστακτικότητα εντοπίζεται σε 1 δελτίο.

- Ένας σύζυγος, έχοντας χάσει την ψυχραιμία του απέναντι σε ένα πρόβλημα που εμφανίζεται, καταφεύγει για βοήθεια στη σύζυγό του (1ΣΤ, 62).

Γυναικεία παθητικότητα/υποχωρητικότητα/διστακτικότητα εντοπίζεται επίσης σε 1 δελτίο:

Η σύζυγός μπροστά στην ξαφνική απόφαση του συζύγου της να σηκωθεί από το τραπέζι και να φύγει από το σπίτι χωρίς να πει λέξη σε κανένα, «σηκώνει το βλέμμα στον ουρανό και μουρμουρίζει μέσα από τα δόντια της» - (2ΣΤ, 37).

Ανδρικός συναισθηματισμός/τρυφερότητα εκδηλώνεται σε 4 δελτία:

- Ένας άνδρας νιώθει ντροπή για μία πράξη του και βάζει τα κλάματα (1ΣΤ, 76).
- Ένας άνδρας κοιτάζει από μακριά το χωριό του και δακρύζει (1ΣΤ, 86).
- Ένας άνδρας ζητάει «φανερά συγκινημένος» συγνώμη για τη συμπεριφορά του (2ΣΤ, 64).
- Ένα αγόρι «έκλαιγε χωρίς λόγο» (2ΣΤ εργ., 49, 11).

Γυναικείος συναισθηματισμός/τρυφερότητα εκδηλώνεται σε 2 δελτία:

- Μία γυναίκα κοιτάζει από μακριά το χωριό της και δακρύζει (1ΣΤ, 86).
- Μία κοπέλα «αγκαλιάζει σφιχτά και φιλάει ένα μικρό γατάκι» (2ΣΤ, 64).

Αυστηρότητα/σκληρότητα εκδηλώνεται μόνο από άνδρες και έχουν συγκεντρωθεί γι' αυτή την κατηγορία 2 δελτία:

- Ένας σύζυγος, με ύφος αυστηρό, σηκώνεται από το τραπέζι την ώρα του πρωινού, χωρίς να βγάλει άχνα και φεύγει από το σπίτι (1ΣΤ εργ., 34, 4).
- Ένας αδίστακτος βασιλιάς, «με θράσος και θυμό» απαιτεί να πάρει όλο το χρυσάφι της πόλης που καταλαμβάνει (2ΣΤ, 37).

Σε σχέση με την κατηγορία της εκδήλωσης φόβου, τόσο από άνδρες όσο και από γυναίκες, δεν έχει εντοπιστεί κανένα δελτίο.

Με βάση τα δελτία όλων των κατηγοριών που έχουν συγκεντρωθεί, αναφορικά με την εμφάνιση των δύο φύλων εντός ή εκτός σπιτιού παρατηρείται το εξής:

- Εκτός σπιτιού ο άνδρας εμφανίζεται σε 29 δελτία : (1ΣΤ, 7), (1ΣΤ, 8), (1ΣΤ, 11), (1ΣΤ, 41), (1ΣΤ, 43), (1ΣΤ, 57, 7), (1ΣΤ, 62), (1ΣΤ, 72), (1ΣΤ, 86), (1ΣΤ

- εργ., 13), (1ΣΤ εργ., 43, 1), (1ΣΤ εργ., 50, 6), (2ΣΤ, 14), (2ΣΤ, 20), (2ΣΤ, 37), (2ΣΤ, 54), (2ΣΤ, 63), (2ΣΤ, 69), (2ΣΤ, 83), (2ΣΤ, 93), (2ΣΤ, 105), (2ΣΤ εργ., 19, 11), (2ΣΤ εργ., 22, 6), (2ΣΤ εργ., 28), (2ΣΤ εργ., 44, 5), (2ΣΤ εργ., 52, 15), (3ΣΤ, 7), (3ΣΤ, 13, 5), (3ΣΤ, 58).
- Η γυναίκα αντίστοιχα σε 13 δελτία : (1ΣΤ, 41), (1ΣΤ, 86), (2ΣΤ, 20), (2ΣΤ, 32), (2ΣΤ, 63), (2ΣΤ, 51, 4), (2ΣΤ, 64), (2ΣΤ, 84), (2ΣΤ εργ., 22, 6), (2ΣΤ εργ., 33, 4), (2ΣΤ εργ., 34, 5), (3ΣΤ, 15), (3ΣΤ, 63).
  - Εντός σπιτιού ο άνδρας εμφανίζεται σε 8 δελτία : (1ΣΤ, 44), (1ΣΤ, 58, 3), (1ΣΤ, 62), (1ΣΤ εργ., 10), (1ΣΤ εργ., 34, 4), (2ΣΤ, 35), (2ΣΤ, 89), (3ΣΤ, 38).
  - Η γυναίκα εμφανίζεται σε 10 δελτία : (1ΣΤ, 62), (1ΣΤ, 77), (1ΣΤ εργ., 15, 9), (2ΣΤ, 14), (2ΣΤ, 20), (2ΣΤ, 73), (2ΣΤ, 84), (2ΣΤ, 89), (2ΣΤ εργ., 38, 11), (3ΣΤ, 28).

2.4.4 Επάγγελμα και φύλο

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 94 δελτία.

Σε σχέση με την εργασία των συζύγων εντοπίστηκαν 8 δελτία.

Σε 3 από αυτά δηλώνεται η εργασία του πατέρα. Πιο συγκεκριμένα εμφανίζεται ως γεωργός (2ΣΤ, 20), μηχανικός (2ΣΤ εργ., 19, 11) και νυχτοφύλακας (3ΣΤ, 58).

Στα υπόλοιπα 5 δηλώνεται η εργασία της μητέρας, η οποία εμφανίζεται ως αγρότισσα (2ΣΤ, 20) & (2ΣΤ, 22), καθαρίστρια (2ΣΤ, 32) και φαρμακοποιός (2ΣΤ εργ., 33, 4) ενώ σε ένα από αυτά αναφέρεται απλώς ότι δουλεύει χωρίς να δηλώνεται η φύση της εργασίας («κάθε απόγευμα μετά τη δουλειά...») (2ΣΤ, 84).

Ως προς τη γενικότερη εμφάνιση του άνδρα στον εργασιακό του χώρο, συγκεντρώθηκαν 14 δελτία. Εκεί παρουσιάζεται ως γεωργός (1ΣΤ, 57, 7) & (2ΣΤ, 20) & (2ΣΤ, 93), ψαράς (1ΣΤ, 62), καφετζής (2ΣΤ, 54), προσωπάρχης (2ΣΤ, 54),

αστυνομικός (2ΣΤ, 63), πυροσβέστης (2ΣΤ, 63), δήμαρχος (2ΣΤ, 69), δημοσιογράφος (2ΣΤ, 69), καταστηματάρχης (2ΣΤ εργ., 28), σκηνοθέτης (2ΣΤ εργ., 44, 5) & (2ΣΤ εργ., 52, 15) και χτίστης (3ΣΤ, 7).

Η γυναίκα στον εργασιακό της χώρο παρουσιάζεται σε 5 δελτία. Ειδικότερα, εμφανίζεται ως εργάτρια στα χωράφια (2ΣΤ, 20), αρθρογράφος (2ΣΤ, 51, 4), τηλεφωνήτρια (2ΣΤ εργ., 34, 5), φυσικός (3ΣΤ, 15) και διευθύντρια μουσείου (3ΣΤ, 63).

Σχετικά με τη γενικότερη αναφορά ανδρικών και γυναικείων επαγγελματιών, από τα συνολικά 67 που υπάρχουν τα 56 ασκούνται από άνδρες και τα 11 από γυναίκες.

2.4.5 Γλωσσικός σεξισμός

Για την κατηγορία αυτή συγκεντρώθηκαν συνολικά 192 δελτία.

Και σε αυτή την τάξη ισχύουν οι ίδιες παρατηρήσεις με αυτές των προηγούμενων τάξεων σε σχέση με τις αντωνυμίες και τα επίθετα που χρησιμοποιούνται. Από τις 101 αντωνυμίες που συναντώνται, οι 75 αναφέρονται σε άνδρες και οι 26 σε γυναίκες. Ως προς τα επίθετα, από τα 56 που χρησιμοποιούνται, τα 45 αναφέρονται σε άνδρες και τα 11 σε γυναίκες.

Ως προς την εκπροσώπηση του θηλυκού από το αρσενικό γένος μπορεί να παρατηρηθεί το εξής: Σε 27 περιπτώσεις, το αρσενικό γένος, ως ισχυρότερο, εκπροσωπεί και περιλαμβάνει το θηλυκό:

- Διηγηθείτε σε ένα φίλο σας την ιστορία που διαβάσατε (1ΣΤ, 14, 2) και τα αντίστοιχα (1ΣΤ, 17), (1ΣΤ, 49, 4), (3ΣΤ, 20, 2), (3ΣΤ, 52).
- Οι φοιτητές που βρίσκονταν μέσα στο Πολυτεχνείο είχαν φτιάξει το δικό τους σταθμό (1ΣΤ, 74, 1).

- Ο διπλανός σας θέλει να μαγειρέψει το φαγητό που σας προτείναμε (1ΣΤ, 49, 2) και τα αντίστοιχα (1ΣΤ, 92, 5), (2ΣΤ, 58, 7), (3ΣΤ, 39, 4), (3ΣΤ, 44, 4).
- Οι μαθητές Δημοτικών, Γυμνασίων και Λυκείων μπορούν πια εύκολα να επικοινωνούν μεταξύ τους (2ΣΤ, 52, 5) και τα αντίστοιχα (2ΣΤ, 80, 10), (2ΣΤ εργ., 18, 2), (2ΣΤ εργ., 42, 3).
- Φτιάξτε μια επίσημη πρόσκληση για το δάσκαλό σας (3ΣΤ, 52).
- Γράψτε τις εμπειρίες σας στην εφημερίδα του σχολείου και ενημερώστε τους συμμαθητές σας (1ΣΤ, 18, 3) και τα αντίστοιχα (1ΣΤ, 56, 3), (1ΣΤ εργ., 16, 10), (1ΣΤ εργ., 37, 8), (2ΣΤ, 24), (2ΣΤ, 57, 6), (2ΣΤ, 75, 3), (2ΣΤ εργ., 68, 8), (3ΣΤ, 24), (3ΣΤ, 52) & (3ΣΤ, 70, 2).

Παράλληλα, εντοπίζονται και 8 περιπτώσεις, όπου δηλώνονται ξεκάθαρα και τα δύο γένη:

- Φτιάξτε κάρτες για να τις στείλετε στο φίλο ή τη φίλη σας (2ΣΤ, 34) και τα αντίστοιχα (2ΣΤ, 88), (3ΣΤ, 84, 7).
- Ένας νέος συμμαθητής ή συμμαθήτριά σας, σας έχει καλέσει να περάσετε μαζί τις καλοκαιρινές διακοπές (2ΣΤ, 88, 6).
- Οι μαθητές και οι μαθήτριες μπορούν να ασχοληθούν με τη ζωγραφική ή το θέατρο (3ΣΤ, 80).
- Φτιάξτε κάρτες για να τις στείλετε στο δάσκαλο ή τη δασκάλα σας (2ΣΤ, 34) και τα αντίστοιχα (3ΣΤ, 51, 10), (3ΣΤ, 80).

2.4.6 Συμπεράσματα για τη Στ' Τάξη

Και στα αναγνωστικά της τελευταίας τάξης του Δημοτικού εντοπίζονται δείγματα υπέρ μίας προσπάθειας εξάλειψης των φυλετικών διακρίσεων και μάλιστα σε εντονότερο βαθμό σε σχέση με την προηγούμενη τάξη.

Πιο συγκεκριμένα, ο πατέρας διατηρεί μεν τον αρχηγικό του ρόλο μέσα στην οικογένεια, όμως ασχολείται με τη φροντίδα των παιδιών σε περισσότερα δελτία απ' ότι η μητέρα.

Επιπλέον, μπορεί ο άνδρας να εμφανίζεται ενεργητικός και επιθετικός σε περισσότερα δελτία (8) περιπτώσεις- όμως ο αριθμός των δελτίων στα οποία εμφανίζεται η γυναίκα είναι εξίσου υψηλός (6).

Επίσης, και εδώ εκδηλώνεται παθητικότητα εκ μέρους του άνδρα και μάλιστα μέσα από ένα αρκετά χαρακτηριστικό δελτίο: Ένας σύζυγος, έχοντας χάσει την ψυχραιμία απέναντι σε μία δύσκολη κατάσταση και μη ξέροντας τι να κάνει, καταφεύγει για βοήθεια στη σύζυγό του.

Εκδηλώνει ακόμη συναισθηματική συμπεριφορά περισσότερες φορές απ' ότι εκδηλώνει το γυναικείο φύλο. Να υπογραμμιστεί εδώ ότι σε 3 δελτία ο άνδρας εμφανίζεται να κλαίει, εικόνα που, με βάση τις αντιλήψεις για τα δύο φύλα, δεν ταιριάζει καθόλου με το δικό του.

Από την άλλη πλευρά βέβαια, εντοπίζονται δελτία μόνο ανδρικής σκληρότητας.

Σε σχέση με την εμφάνιση των δύο φύλων εντός και εκτός σπιτιού, παρατηρείται ότι μπορεί να υπάρχουν περισσότερα δελτία με τον άνδρα εκτός σπιτιού απ' ότι με τη γυναίκα όμως τα δελτία που παρουσιάζουν και τους δύο εντός σπιτιού δεν έχουν μεγάλη διαφορά καθώς 10 αφορούν τον πρώτο και 8 τη δεύτερη.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι σε περισσότερα δελτία αναφέρεται η εργασία της μητέρας (5) απ' ότι του πατέρα (3). Από την άλλη πλευρά, γενικότερα ο άνδρας στον εργασιακό χώρο εμφανίζεται περισσότερες φορές απ' ότι η γυναίκα ενώ εξακολουθεί να υπάρχει αριθμητική υπεροχή των ανδρικών επαγγελμάτων που αναφέρονται έναντι των γυναικείων.

Σε σχέση με το γλωσσικό σεξισμό, ισχύει ότι και στις προηγούμενες τάξεις. Τόσο οι αρσενικές αντωνυμίες όσο και τα επίθετα που χρησιμοποιούνται υπερέχουν αριθμητικά των θηλυκών ενώ παράλληλα οι περιπτώσεις εκπροσώπησης του θηλυκού από το αρσενικό γένος είναι περισσότερες.

3. Συγκεντρωτικά συμπεράσματα

3.1 Συχνότητα εμφάνισης των δύο φύλων

Για την κατηγορία αυτή (Α) συγκεντρώθηκαν συνολικά 2750 δελτία.

Οι συνολικοί αριθμοί του πίνακα 5 καθώς και το διάγραμμα 1 δείχνουν ότι η γυναικεία παρουσία είναι μεν χαμηλότερη από την ανδρική όμως το γεγονός αυτό δεν συνεπάγεται την αυστηρή προσκόλληση στα φυλετικά στερεότυπα καθώς η διαφορά μεταξύ των ποσοστών δεν είναι μεγάλη. Ο συνολικός αριθμός των γυναικών που εμφανίζονται στα κείμενα (Α.2) είναι 601 (33%) ενώ ο συνολικός αριθμός των ανδρών (Α.1) είναι 1218 (67%).

Επιπλέον, οι άνδρες πρωταγωνιστές των κειμένων (Α.3) φτάνουν τους 38 (73%) ενώ αντίστοιχα οι γυναίκες (Α.4) τις 14 (27%).

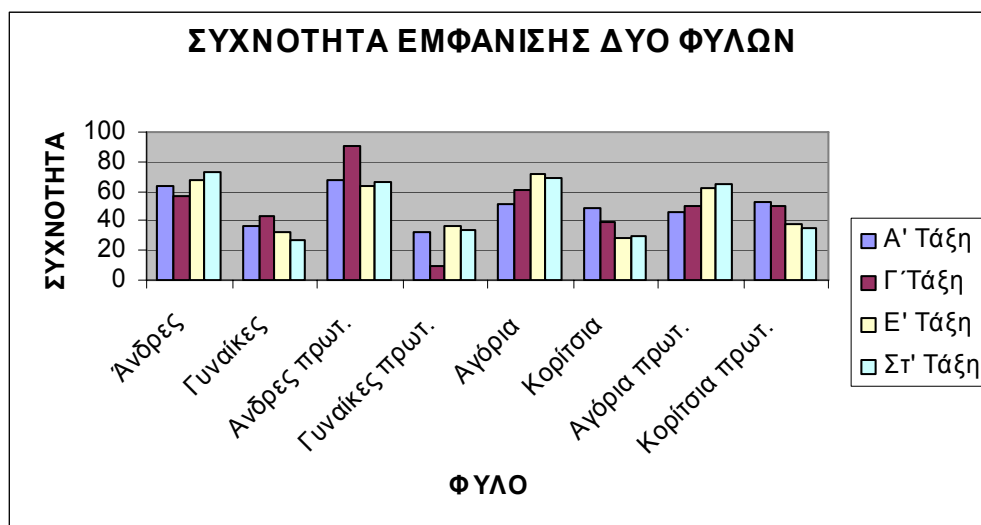
Το ίδιο παρατηρείται για την αναλογία αγοριών (Α.5) και κοριτσιών (Α.6). Έτσι υπάρχουν 501 αγόρια (62%) και 305 κορίτσια (38%).

Επίσης 39 αγόρια αποτελούν τους πρωταγωνιστές κειμένων (Α.7) (56%) και 31 κορίτσια (Α.8) (44%), ποσοστά που επίσης δεν έχουν μεγάλη διαφορά.

Συχνότητα εμφάνισης										
	Α' Τάξη		Γ' Τάξη		Ε' Τάξη		ΣΤ' Τάξη		Σύνολο	
	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%
Άνδρες	158	63	169	56	368	67	523	73	1218	67
Γυναίκες	92	37	131	44	182	33	196	27	601	33
Άνδρες πρωτ.	4	67	9	90	7	64	18	67	38	73
Γυναίκες πρωτ.	2	33	1	10	7	36	4	33	14	22
Αγόρια	115	51	146	61	135	71	105	70	501	62

Κορίτσια	109	49	95	39	55	29	46	30	305	38
Αγόρια πρωτ.	7	47	10	50	13	62	9	64	39	56
Κορίτσια πρωτ.	8	53	10	50	8	38	5	36	31	44

Πίνακας 5.

Διάγραμμα 1. Σύγκριση συχνότητας εμφάνισης δύο φύλων

3.2 Οικογένεια και φύλο

Για την κατηγορία αυτή (B) συγκεντρώσαμε συνολικά απ' όλες τις τάξεις 95 δελτία.

Από αυτά τα 42 αναφέρονται στο ρόλο του πατέρα (B.1) και τα 53 στο ρόλο της μητέρας (B.2)

3.2.1 Ρόλος πατέρα

Ο ρόλος του πατέρα (B.1) εμφανίζεται αναλυτικά και κατά τάξη στον πίνακα 6.

Αυτό που παρατηρούμε είναι ότι η εικόνα του ως πατέρα που ασχολείται με τη φροντίδα αλλά και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών του έχει το υψηλότερο ποσοστό

(B.1.2) (79%) και μάλιστα με μεγάλη διαφορά από τα ποσοστά των υπολοίπων ρόλων που παρουσιάζεται να ασκεί.

Ακολουθεί το στερεότυπο του αρχηγού και προστάτη της οικογένειας (B.1.1) (11%).

Παράλληλα, και με τα ίδια ποσοστά, τον συναντάμε ως προμηθευτή και κουβαλητή της οικογένειας (B.1.3) (5%) αλλά και να ασχολείται με τις οικιακές δραστηριότητες (B.1.4), γεγονός που αντιβαίνει στα πατροπαράδοτα στερεότυπα.

Με βάση τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να πούμε ότι έχει γίνει ένα βήμα μπροστά για την προοδευτική αλλαγή των στερεοτύπων σε σχέση με τον πατρικό ρόλο. Το βήμα αυτό βασίζεται αφενός στις υπηρεσίες που παρουσιάζεται να προσφέρει στα παιδιά του και στη διαπαιδαγώγησή τους, παίρνοντας έτσι και αυτός ύστερα από χρόνια το μερίδιό του στη διαδικασία ανατροφής των παιδιών, και αφετέρου στην ενασχόλησή του με τις δουλειές του σπιτιού.

Ρόλος πατέρα										
	Α' Τάξη		Γ' Τάξη		Ε' Τάξη		Στ' Τάξη		Σύνολο	
	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%
Αρχ./προστ.	1	20	0	0	1	20	3	60	5	11
Φροντ. Παιδ.	2	6	9	27	9	27	13	40	33	79
Προμηθευτής	0	0	2	100	0	0	0	0	2	5
Οικ. δραστ.	0	0	2	100	0	0	0	0	2	5

Πίνακας 6

3.2.2 Ρόλος μητέρας

Ο ρόλος της μητέρας (B.2) εμφανίζεται αναλυτικά στον πίνακα 7. Όπως διαπιστώνουμε, την υπεροχή έχει ο ρόλος της ως μητέρα που ασχολείται με τη φροντίδα και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών της (B.2.2) (74%). Ακολουθεί ο ρόλος

της ως μητέρας - νοικοκυράς (B.2.4) (20%) ενώ εμφανίζεται, στο μικρότερο βέβαια ποσοστό, και ως προμηθευτής / κουβαλητής της οικογένειας (B.2.3) (6%), εικόνα που παραδοσιακά αντιστοιχεί στον πατέρα.

Συμπεραίνουμε δηλαδή ότι ο ο βασικός της ρόλος εξακολουθεί να στηρίζεται στη σχέση της με το παιδί, χωρίς όμως να περιορίζεται στην προσφορά υπηρεσιών προς αυτό αλλά και στη διαπαιδαγώγησή του. Έτσι η γυναίκα γενικότερα βλέπουμε να ξεφεύγει από το στερεότυπο που τη θέλει ‘νοικοκυρά’ του σπιτιού και ‘μητέρα’ καθώς, εκτός από την ουσιαστική συμβολή που έχει στην ανατροφή τους, αναλαμβάνει πια και τον ρόλο του προμηθευτή και κουβαλητή της οικογένειας και μάλιστα εμφανίζεται έτσι σε περισσότερα δελτία απ’ ότι ο πατέρας.

Ρόλος μητέρας										
	Α' Τάξη		Γ' Τάξη		Ε' Τάξη		Στ' Τάξη		Σύνολο	
	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%
Αρχ./προστ.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Φροντ. Παιδ.	7	18	10	26	14	36	8	20	39	74
Προμηθευτής	0	0	1	33	2	67	0	0	3	6
Οικ. δραστ.	0	0	7	64	2	18	2	18	11	20

Πίνακας 7.

3.2.3 Σύγκριση πατρικού και μητρικού ρόλου

Μελετώντας τον πίνακα 8 και το διάγραμμα 2., παρατηρούμε ότι το στερεότυπο του πατέρα ως αρχηγού και προστάτη της οικογένειας όχι μόνο υπάρχει μέσα στα νέα βιβλία αλλά παραμένει και πολύ ισχυρό, δεδομένου μάλιστα ότι δεν εντοπίζεται κανένα σχετικό δελτίο, στο οποίο ο ρόλος αυτός να ασκείται από τη μητέρα.

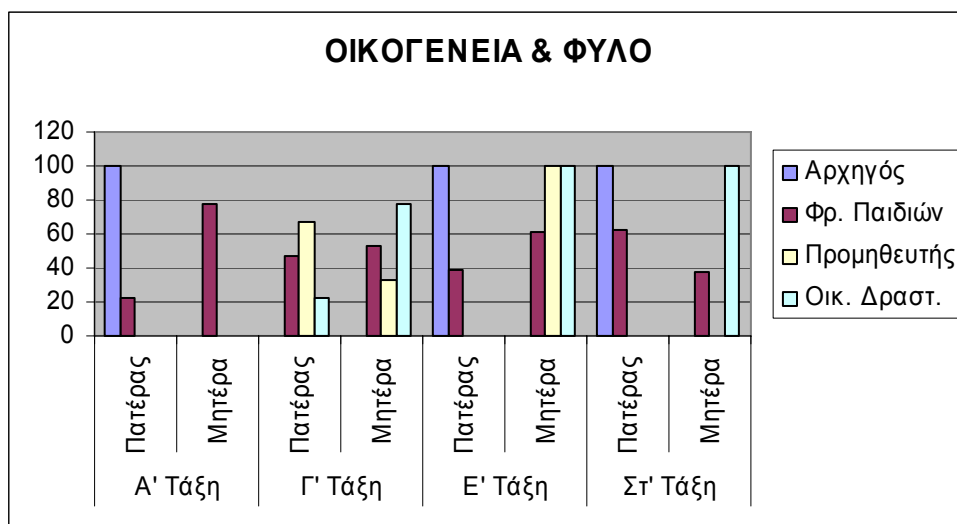
Ως προς τη φροντίδα των παιδιών, το παραδοσιακό σκηνικό, στο οποίο κυριαρχεί η μητέρα, ανατρέπεται. Ο πατέρας αναλαμβάνει πλέον ενεργητικό και ουσιαστικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία. Ιδιαίτερος μάλιστα χαρακτηριστικό, σε σχέση με αυτή την αλλαγή, είναι το γεγονός ότι στα βιβλία της Στ' Τάξης το ποσοστό της ενασχόλησης του πατέρα με τα παιδιά είναι μεγαλύτερο απ' αυτό της μητέρας.

Παράλληλα, ο ρόλος του προμηθευτή και κουβαλητή της οικογένειας δεν ανήκει πια μόνο στον πατέρα αλλά και στη μητέρα. Και εδώ είναι επίσης χαρακτηριστικό το ότι στα βιβλία της Ε' Τάξης ο ρόλος αυτός ανήκει αποκλειστικά στη μητέρα.

Τέλος, ένα δεύτερο στερεότυπο που παραμένει είναι αυτό που θέλει τη μητέρα να ασχολείται με τις οικιακές δραστηριότητες. Βέβαια, αυτή τη φορά στη διαδικασία αυτή συμμετέχει και ο πατέρας όμως ο μητρικός ρόλος υπερέχει σε αυτή την κατηγορία.

Συγκριτικό Οικογένεια και φύλο																					
	Α' Τάξη				Γ' Τάξη				Ε' Τάξη				Στ' Τάξη				Σύνολο				
	Ανδρ.		Γυν.		Ανδρ.		Γυν.		Ανδρ.		Γυν.		Ανδρ.		Γυν.		Ανδρ.		Γυν.		
	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%	
Αρχηγ.	1	100	0	0	0	0	0	0	1	100	0	0	3	100	0	0	5	100	0	0	
Φρ.παιδ.	2	22	7	78	9	47	10	53	9	39	14	61	13	62	8	38	33	46	39	54	
Προμ.	0	0	0	0	2	67	1	33	0	0	2	100	0	0	0	0	2	40	3	60	
Οικ.δρ.	0	0	0	0	2	22	7	78	0	0	2	100	0	0	2	100	2	15	11	85	

Πίνακας 8.

Διάγραμμα 2. Σύγκριση πατρικού και μητρικού ρόλου

3.3 Στερεότυπα φύλων

Σε σχέση με τα στερεότυπα των δύο φύλων (Γ) συγκεντρώθηκαν συνολικά 287 δελτία.

Σύμφωνα με τον πίνακα 9 και το διάγραμμα 3, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι:

Στην ενεργητικότητα/επιθετικότητα/δυναμισμό ο άνδρας (Γ.1) υπερέχει με ποσοστό 56% έναντι της γυναίκας (Γ.2), της οποίας το ποσοστό φτάνει το 46%. Παρόλα αυτά, αφενός η διαφορά των δύο ποσοστών δεν είναι μεγάλη και αφετέρου στα βιβλία της Α' και Γ' Τάξης τα δελτία, στα οποία τα χαρακτηριστικά αυτά εκδηλώνονται από γυναίκες είναι περισσότερα από τα δελτία, στα οποία εκδηλώνονται από άνδρες.

Υπερέχει επίσης και στη σκληρότητα/αυστηρότητα (Γ.7) με ποσοστό 73% ενώ το ποσοστό της γυναίκας (Γ.8) φτάνει το 27% αλλά και στις εξωοικιακές δραστηριότητες (Γ.11) με ποσοστό 62% έναντι του γυναικείου (Γ.12) που φτάνει το 38%.

Παράλληλα, υπεροχή εμφανίζει και στον συναισθηματισμό/τρυφερότητα (Γ.5), συμπεριφορά που θεωρείται, κατά βάση, γυναικεία, με ποσοστό 64% ενώ το ποσοστό

της γυναίκας (Γ.6) φτάνει το 36%. Παρατηρούμε δηλαδή ότι υπάρχει και αξιολογική διαφορά μεταξύ των ποσοστών.

Στην εκδήλωση φόβου, που αποτελεί άλλη μία παραδοσιακά χαρακτηριστική γυναικεία συμπεριφορά, επίσης υπερέχει ο άνδρας (Γ.9). Μάλιστα το ποσοστό του φτάνει το 80% ενώ της γυναίκας (Γ.10) το 20%.

Η γυναίκα (Γ.2) υπερέχει στην παθητικότητα/υποχωρητικότητα, με ποσοστό 67% έναντι του άνδρα (Γ.3), του οποίου το ποσοστό φτάνει στο 33%. Αν αναλογιστούμε όμως ότι πρόκειται για συμπεριφορές που παραδοσιακά αντιστοιχούν μόνο στο γυναικείο φύλο, ο εντοπισμός δελτίων, όπου εκδηλώνονται και από το ανδρικό θα μπορούσε να θεωρηθεί ως θετικό στοιχείο.

Υπερέχει τέλος, γεγονός αναμενόμενο με βάση το γυναικείο στερεότυπο, και στις ενδοοικιακές δραστηριότητες (Γ.13) με ποσοστό 65% έναντι της ενασχόλησης του άνδρα με αυτές (Γ.13), με ποσοστό που φτάνει το 35%.

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι στα νέα βιβλία υπάρχουν δείγματα περιορισμού ακόμη και ανατροπής των στερεότυπων των δύο φύλων. Αν εξαιρέσουμε δηλαδή τη σκληρότητα/αυστηρότητα και τις εξωοικιακές δραστηριότητες, τα οποία συνεχίζονται να προβάλλονται ως κατεξοχήν ανδρικά χαρακτηριστικά, καθώς και τις ενδοοικιακές δραστηριότητες που εξακολουθούν να συνοδεύουν το γυναικείο φύλο, η κατάσταση που παρουσιάζεται στις υπόλοιπες κατηγορίες είναι αρκετά αισιόδοξη σε σχέση με την προσπάθεια εξάλειψης των φυλετικών διακρίσεων.

Στερεότυπα φύλων										
Α' Τάξη		Γ' Τάξη		Ε' Τάξη		Στ' Τάξη		Σύνολο		
Ανδρ.	Γυν.	Ανδρ.	Γυν.	Ανδρ.	Γυν.	Ανδρ.	Γυν.	Ανδρ.	Γυν.	

	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%
Ενεργ./επιθ.	6	43	8	57	3	43	4	57	9	82	2	18	8	57	6	43	26	56	20	44
Παθητ./υποχ.	0	0	1	100	0	0	1	100	1	50	1	50	1	50	1	50	2	33	4	67
Συναισθ./τρυφ.	6	86	1	14	4	57	3	43	1	33	2	67	4	67	2	33	15	65	8	35
Σκληρ./αυστ.	1	100	0	0	2	100	0	0	3	50	3	50	2	100	0	0	8	73	3	27
Φόβος	3	100	0	0	0	0	0	0	1	50	1	50	0	0	0	0	4	80	1	20
Εξωοικ. δρ.	13	50	13	50	15	50	15	50	18	82	4	17	29	69	13	31	75	62	45	38
Ενδοοικ. Δρ.	6	75	2	25	9	33	18	67	4	17	20	83	8	44	10	56	27	35	50	65

Πίνακας 9

Διάγραμμα 3. Συγκριτική παρουσίαση των στερεότυπων κατά φύλο

3.4 Επάγγελμα και φύλο

Για την κατηγορία αυτή (Δ) συγκεντρώθηκαν συνολικά 265 δελτία.

Όπως φαίνεται από τα στοιχεία του πίνακα 10, σε σχέση με την εργασία των συζύγων συγκεντρώθηκαν 10 δελτία. Το αξιοσημείωτο είναι ότι ο καταμερισμός μεταξύ των

δύο φύλων είναι ίσος καθώς 5 δελτία αφορούν την εργασία του πατέρα (Δ.3.1) (50%) και 5 την εργασία της μητέρας (Δ.4.1) (50%).

Ειδικότερα ο πατέρας εμφανίζεται ως:

1. Βασιλιάς
2. Ξυλουργός
3. Αγρότης
4. Μηχανικός
5. Νυχτοφύλακας

Η μητέρα εμφανίζεται ως:

1. Αγρότισσα (2)
2. Καθαρίστρια
3. Φαρμακοποιός
4. Δεν υπάρχει συγκεκριμένη αναφορά σε επάγγελμα

Αυτό που μπορούμε να παρατηρήσουμε βέβαια είναι ότι και τα δύο φύλα δεν παρουσιάζονται σε σύγχρονα αλλά σε παραδοσιακά επαγγέλματα. Μάλιστα βλέπουμε ότι το επάγγελμα που εμφανίζεται, αναλογικά, σε μεγαλύτερη συχνότητα είναι αυτό του αγρότη - αγρότισσας, για το οποίο η Φραγκουδάκη αναφέρει ότι «είναι το κατεξοχήν σύμβολο της ιδανικής εικόνας της εργασίας με την ηθική της σημασία. Η παρουσίαση μάλιστα του αγρότη είναι συγκινησιακή και ειδυλλιακή»²⁰⁵.

Αυτή η εμμονή των βιβλίων στα παραδοσιακά επαγγέλματα η ίδια θεωρεί ότι υπάρχει για να «περάσει το ιδεολογικό μήνυμα ότι οι μαθητές, των οποίων η κοινωνική και οικονομική θέση θα μπορούσε να τους ωθήσει προς ‘αλαζονικές’

---

²⁰⁵ Φραγκουδάκη Α., 1978, σελ. 71

διεκδικήσεις θα πρέπει να θυμούνται την ταπεινή τους καταγωγή και να μην ιδιοποιούνται ρόλους που ανήκουν σε άλλους (ανώτερους)»²⁰⁶

Σε σχέση επίσης με την εμφάνιση των δύο φύλων στον εργασιακό χώρο, οι άνδρες (Δ.1) εμφανίζονται σε 27 δελτία (69%) ενώ οι γυναίκες (Δ.2) σε 13 (31%). Τέλος, αυτό που ακόμη διαφαίνεται είναι ότι η ποικιλία των ανδρικών επαγγελμάτων (Δ.3) είναι πολύ μεγαλύτερη από των γυναικείων (Δ.4). Συγκεκριμένα, αναφέρονται 172 ανδρικά (80%) και 44 γυναικεία (20%). Η αναλογία αυτή αντανακλά μεν μερικώς την κατάσταση του παρελθόντος όμως κάνει διάκριση σε βάρος των γυναικών σήμερα, υπονοώντας έμμεσα ότι η κοινωνική συνεισφορά των γυναικών είναι κατώτερη από αυτή των ανδρών.

Ειδικότερα, οι άνδρες εμφανίζονται σε επαγγέλματα δύναμης, γοήτρου και εξουσίας, ως βασιλιάδες, δήμαρχοι, στρατηγοί, συνταγματάρχες, αξιωματικοί, πρωθυπουργοί, πολιτικοί, διευθυντές, αστροναύτες κλπ. Είναι ακόμη ειδικευμένοι τεχνίτες, οικοδόμοι, ξυλουργοί, μηχανικοί, υδραυλικοί, επιπλοποιοί, οδηγοί κλπ. Είναι σε θέσεις που απαιτούν σπουδές και ανώτερη εκπαίδευση. Είναι δηλαδή γιατροί, δικηγόροι, καθηγητές, αρχιτέκτονες. Ανήκουν επίσης στον κόσμο του πνεύματος και των τεχνών καθώς εμφανίζονται ως σκηνοθέτες, σεναριογράφοι, σκιτσογράφοι, μουσικοί, λογοτέχνες, συνθέτες, ζωγράφοι, επιστήμονες κλπ.

Η γυναίκα, παρά την περιορισμένη αναφορά των επαγγελμάτων που την αφορούν, εκτός από τα κλασικά γυναικεία επαγγέλματα στα οποία εμφανίζεται, όπως της δασκάλας, της κομμώτριας, της μαγείρισσας, της καθαρίστριας, της φουρνάρισσας, της ράφτρας κλπ, εμφανίζεται, γεγονός θετικό, και σε επαγγέλματα που παραδοσιακά δεν αντιστοιχούν στο φύλο της.

---

²⁰⁶ Φραγκουδάκη, Α., 1978, σελ. 74-77

Είναι δηλαδή δασοφύλακας, υπεύθυνη του Ελληνικού Συμβουλίου και διευθύντρια Κέντρου Ερευνών. Είναι επίσης καθηγήτρια Πανεπιστημίου, διευθύντρια σε Σχολείο, διευθύντρια σε Μουσείο, επιστήμονας, σκηνοθέτης και ποιήτρια ²⁰⁷.

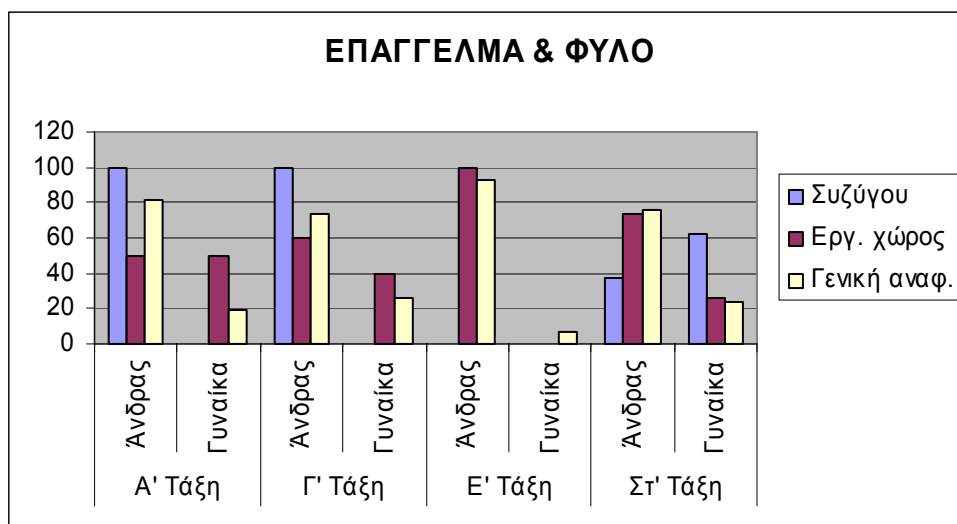
Από την άλλη πλευρά βέβαια είναι αξιοσημείωτο ότι υπάρχει ακόμη, και μάλιστα στην Ε' Τάξη, σε μία δηλαδή από τις μεγάλες, το επάγγελμα της μάγισσας, το οποίο αναφέρεται με όλα τα αρνητικά χαρακτηριστικά που το συνοδεύουν. Οι γυναίκες άλλωστε πάντα ήταν περισσότερο ύποπτες για μαγεία απ' ό,τι οι άνδρες. «Η μάγισσα ήταν το αντίθετο της στερεότυπης άποψης της καλής συζύγου. Ήταν η γυναίκα που προσπαθούσε να δρα εντελώς ανεξάρτητα από τον ανδρικό έλεγχο, βασιζόμενη στις δικές τις δυνάμεις, σεξουαλικές ή άλλες, για να κερδίσει οικονομική επιβράβευση ή να ανταποδώσει εκδίκηση στους εχθρούς της ²⁰⁸.

Επάγγελμα και φύλο																				
	Α' Τάξη				Γ' Τάξη				Ε' Τάξη				Στ' Τάξη				Συνολικό			
	Α		Γ		Α		Γ		Α		Γ		Α		Γ		Α		Γ	
	Α	%	Α	%	Α	%	Α	%	Α	%	Α	%	Α	%	Α	%	Α	%	Α	%
Συζ.	1	100	0	0	1	100	0	0	0	0	0	0	3	38	5	62	5	50	5	50
Εργ.χωρ.	3	50	3	50	6	60	5	40	4	100	0	0	14	74	5	26	27	69	13	31
Γεν. Αν.	31	81	7	19	44	75	15	25	41	82	11	18	56	84	11	16	172	80	44	20

Πίνακας 10

²⁰⁷ Αναλυτικός πίνακας με τα ανδρικά και γυναικεία επαγγέλματα υπάρχει στο Παράρτημα 1. της παρούσας μελέτης.

²⁰⁸ Jackson L., 1995, pp.73.

Διάγραμμα 4. Συγκριτική παρουσίαση της επαγγελματικής κατάστασης των δύο φύλων

3.5 Γλωσσικός σεξισμός

Για την κατηγορία αυτή (E) συγκεντρώθηκαν συνολικά 586 δελτία.

Σύμφωνα με τον πίνακα 11 και το διάγραμμα 5, διαπιστώνουμε την έντονη υπεροχή του αρσενικού έναντι του θηλυκού φύλου.

Από τις 292 αντωνυμίες που συνολικά χρησιμοποιήθηκαν στα κείμενα, οι 49 αναφέρονται σε γυναίκες (E.1) (17%) και οι 243 σε άνδρες (E.2) (83%).

Αντίστοιχα, από τα 174 επίθετα που εντοπίστηκαν, τα 42 προσδιορίζουν γυναίκες (E.3) (24%) και τα 132 άνδρες (E.4) (76%)²⁰⁹.

Σε σχέση με τα ανδρικά, υπάρχει μία ποικιλία τόσο θετικών όσο και αρνητικών χαρακτηριστικών.

Έτσι ο άνδρας είναι, για παράδειγμα, αγαπητός, αγωνιστής, αποφασισμένος, αρχηγός, αφοσιωμένος, γενναίος, δυνατός, ήρωας, σκληραγωγημένος, ιδιοφυής, ευτυχισμένος

²⁰⁹ Αναλυτικός πίνακας με τα ανδρικά και τα γυναικεία επαγγέλματα υπάρχει στο Παράρτημα 2. της παρούσας μελέτης.

αλλά και αλαζόνας, αμετάπειστος, αφηρημένος, απομονωμένος, γκρινιάρης, εγωιστής, ελεεινός, κακός, κατεργάρης, κακομοίρης, παράξενος.

Ποικιλία υπάρχει, αναλογικά, και ως προς τα γυναικεία επίθετα. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί κάποιοι από τους προσδιορισμούς που αποδίδονται στον άνδρα και μάλιστα κάποιο που σχετίζονται με τη δύναμη, το κύρος και τη γενναιότητα, οι ίδιοι αποδίδονται και στη γυναίκα. Χαρακτηρίζεται έτσι ως αγαπητή, αγωνίστρια, αποφασισμένη, αρχηγός, γενναία, αριστούχα, πρωταθλήτρια, σκληραγωγημένη, έξυπνη, χαρούμενη. Παράλληλα, χαρακτηρίζεται και ως αδύναμη, ακατάδεκτη, κακή, παγιδευμένη, πονηρή, ψηλομύτα, ανόητη, θυμωμένη, λυπημένη.

Παρατηρείται επίσης ότι και τα 5 ανδρικά νοητικά επίθετα που χρησιμοποιούνται είναι θετικά και μάλιστα κάποια από αυτά, όπως το ιδιοφυής, το εφευρετικός και το σοφός, περιγράφουν μία νοητική κατάσταση ιδιαίτερος υψηλή. Από την άλλη πλευρά, τη γυναίκα προσδιορίζουν νοητικά 2 επίθετα, από τα οποία το ένα είναι θετικό και το άλλο αρνητικό. Χαρακτηρίζεται δηλαδή ως έξυπνη αλλά και ανόητη .

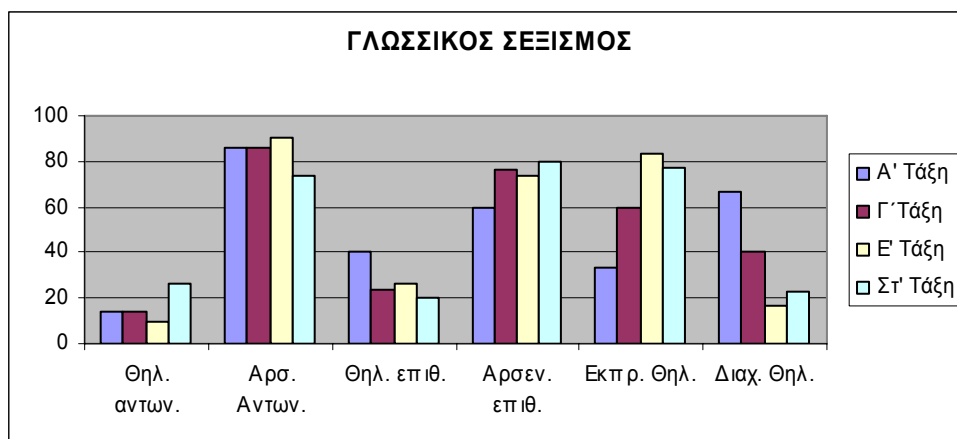
Επιπλέον σε 86 δελτία το θηλυκό γένος εκπροσωπείται από το αρσενικό και περιλαμβάνεται σε αυτό (E.5) (70%). Λέξεις δηλαδή όπως μαθητής, συμμαθητής, διπλανός, φίλος, δάσκαλος κλπ αναφέρονται και στα δύο φύλα.

Υπάρχουν βέβαια και 34 δελτία, όπου αναφέρονται χωριστά και τα δύο γένη (E.6) (30%).

Βλέπουμε δηλαδή ότι η συντακτική ομάδα, ενώ υπάρχουν σημεία, όπου δείχνει ότι έχει την πρόθεση να λειτουργήσει με γνώμονα την εξάλειψη των διακρίσεων, σε άλλα σημεία, τα οποία υπερτερούν αριθμητικά, δίνει την αίσθηση ότι 'ξεχνιέται' και αναπαράγει τη σεξιστική γλώσσα, ενισχύοντας έτσι μια πατριαρχική άποψη της κοινωνίας.

Γλωσσικός σεξισμός										
	Α' Τάξη		Γ' Τάξη		Ε' Τάξη		Στ' Τάξη		Σύνολο	
	Αριθμ.	%	Αριθμ.	%	Αριθμ.	%	Αριθμ.	%	Αριθμ.	%
Θηλ.αντων.	6	14	9	14	8	10	26	26	49	17
Αρσ.αντων.	38	86	56	86	74	90	75	74	243	83
Θηλ. επιθ.	4	40	11	24	16	26	11	20	42	24
Αρσ. επιθ.	6	60	35	76	46	74	45	80	132	76
Εκπρ. θηλ.	1	33	29	60	29	83	27	77	86	70
Διαχ. θηλ.	2	67	18	40	6	17	8	23	34	30

Πίνακας 11

Διάγραμμα 5. Συγκριτική παρουσίαση του γλωσσικού σεξισμού

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στα βιβλία των πηγών που εξετάστηκαν στα παραπάνω κεφάλαια, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, τα οποία διανέμονται, εδώ και ένα χρόνο, στα σχολεία για τη διδασκαλία της ‘Ελληνικής Γλώσσας’ έχουν γίνει βήματα, στην κατεύθυνση της εξάλειψης των διακρίσεων των δύο φύλων και του περιορισμού των στερεοτύπων έχουν διαμορφωθεί για το καθένα από αυτά.

Αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν σημεία, στα οποία μπορούν να θεωρηθούν πραγματικά ‘νέα’.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η παρουσίαση του ρόλου της γυναίκας - μητέρας, ο οποίος ξεφεύγει, σε κάποιο βαθμό, από το σχετικό στερεότυπο, της μητέρας δηλαδή που ασχολείται μόνο με την ανατροφή των παιδιών της και το νοικοκυριό του σπιτιού.

Εξίσου χαρακτηριστικό είναι και το παράδειγμα της ανδρικής συμπεριφοράς. Από τη μία πλευρά διατηρεί κάποια παραδοσιακά ‘ανδρικά’ γνωρίσματα, από την άλλη όμως εκδηλώνει χαρακτηριστικά που θεωρούνται ‘γυναικεία’. Επί της ουσίας βέβαια πρόκειται για χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης, ανεξαρτήτως φύλου.

Υπάρχουν βέβαια και σημεία, στα οποία τα βιβλία γίνονται γένους αρσενικού. Αυτό που παρατηρείται δηλαδή είναι ένα ‘πισωγύρισμα’ που τα κάνει να μην διαφέρουν και πολύ από τα παλιά αναγνωστικά ως προς τη μεταχείριση και παρουσίαση των δύο φύλων.

Εδώ θα μπορούσε να αναφερθεί η αριθμητική υπεροχή του ανδρικού φύλου, τα σεξιστικά στοιχεία που εντοπίστηκαν αναφορικά με τη χρήση της γλώσσας και η σχέση της γυναίκας με την εργασία.

Ενώ δηλαδή η γυναίκα - μητέρα αυξάνει συνεχώς, σταθεροποιεί και καθιερώνει την παρουσία της στον επαγγελματικό χώρο, ο κύκλος των επαγγελματιών που

αναφέρονται σε αυτή αφενός είναι πολύ περιορισμένος και αφετέρου περιλαμβάνει επαγγέλματα παλαιότερων εποχών. Έτσι η μαθήτρια δεν έχει τη δυνατότητα, την οποία έχει ο συμμαθητής της, να ταυτιστεί με μία ποικιλία επαγγελμάτων.

Επιπλέον, αν και η γυναίκα σήμερα, λόγω των σύγχρονων συνθηκών ζωής, αναλαμβάνει συχνά και με μία αύξουσα αριθμητική πρόοδο τον ρόλο του ‘αρχηγού’ της οικογένειας, η εικόνα αυτή απουσιάζει παντελώς από τα βιβλία.

Στην εποχή μας, λοιπόν, που διακρίνεται για τις σημαντικές διαφοροποιήσεις στο χώρο της ισότητας των δύο φύλων, δεδομένης και της σχετικής θεσμοθέτησης, τα σχολικά βιβλία δεν θα μπορούσαν να αγνοήσουν την υπάρχουσα πραγματικότητα, της οποίας τα μηνύματα η συντακτική ομάδα θα έπρεπε ίσως να συλλάβει με πιο καθολικό τρόπο.

Η ιεραρχική πατριαρχική οικογένεια αποδυναμώνεται καθημερινά. Ο σύγχρονος κόσμος δεν έχει ανάγκη πλέον πολίτες υποταγμένους που το μόνο που έχουν διδαχθεί είναι η παθητικότητα, χαρακτηριστικό που τους αφαιρεί το δικαίωμα για αμφισβήτηση και δημιουργική αναζήτηση. Η πορεία προς το γκρέμισμα των προκαταλήψεων έχει αρχίσει και συνεχίζεται με γοργά βήματα, έχοντας ως άξονα την ισότητα σε όλους τους τομείς.

Τα νέα βιβλία σαφώς περιέχουν θετικές αλλαγές και πλούσιες προσφορές στην προσπάθεια εξάλειψης της φυλετικής ανισότητας. Υπάρχουν όμως και σημεία, όπως ήδη αναφέρθηκε, στα οποία η αισιοδοξία περιορίζεται και διαφαίνεται ότι η αλλαγή είναι κατ’ επίφαση και όχι ουσιαστική.

Ως εκ τούτου, παρόλο που η Πολιτεία νομοθετικά προηγείται, εκείνα τα ‘βαραίνει’, σε ορισμένες περιπτώσεις, το στίγμα του παρελθόντος.

Μόνο αν η ίδια εγκατάλειψη ριζικά την παλιά εκπαιδευτική της πολιτική, γιατί βήματα έχουν γίνει και σε αυτόν τον τομέα, θα μπορέσουν να απαλλαγούν τα βιβλία

εντελώς από τα στερεότυπα και τους αναχρονισμούς. Θα μπορέσουν, με άλλα λόγια, να δεχθούν το παρόν, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι θα πρέπει να αρνηθούν το παρελθόν, μέσα από το οποίο άλλωστε γεννήθηκαν.

Κατά συνέπεια, τα σχετικά εγχειρίδια θα έπρεπε ίσως να επανεξεταστούν και να ξαναγραφτούν σε ορισμένα σημεία. Το Υπουργείο Παιδείας επίσης θα πρέπει να θέσει ως όρο έγκρισής τους, την ίση, τόσο αριθμητικά όσο και ποιοτικά παρουσίαση των δύο φύλων. Παράλληλα θα πρέπει να δώσει αυστηρές οδηγίες προς τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι είναι απαραίτητο να είναι επιμορφωμένοι σχετικά, με σκοπό την καταπολέμηση της διάκρισης και της άνισης μεταχείρισης, με βάση το φύλο.

Έτσι, ο αγώνας για τη συντριβή των προκαταλήψεων θα προωθηθεί περαιτέρω και οι μαθητές και οι μαθήτριες θα μπορέσουν να αναπτύξουν ελεύθερα την προσωπικότητά τους, απαλλαγμένοι από τις πιέσεις και τις απαγορεύσεις που τους ασκούσε το φύλο τους.

Οπωσδήποτε, αλλαγές μόνο στο εκπαιδευτικό σύστημα δεν αρκούν για να επιτευχθούν όλοι οι επιθυμητοί στόχοι, παρόλο που το σχολείο είναι ένα μέσο που μπορεί να συνεισφέρει θετικά και δυναμικά σε αυτή την κατεύθυνση. Είναι αναγκαίο να γίνουν αλλαγές και στην κοινωνία. Αυτό σημαίνει ότι αφού η Ελληνική Πολιτεία πιστεύει στις αρχές της ισότητας είναι υποχρεωμένη να συνεισφέρει με δυναμικές παρεμβάσεις στη μείωση των παραδοσιακών στερεότυπων για τα δύο φύλα.

Ρόλο όμως σε αυτή τη διαδικασία έχουμε και εμείς, οι πολίτες και γονείς. Ο καθένας από μας θα πρέπει να συμβάλλει στη διαμόρφωση και κοινωνικοποίηση των παιδιών με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι ελεύθερα και απαλλαγμένα από τις κοινωνικές προκαταλήψεις, ικανά να αναπτύξουν το δυναμικό τους με ευελιξία και προσαρμοστικότητα στις κοινωνικές αλλαγές.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1. ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ

Ανδρικά επαγγέλματα					
Τάξεις	Α'	Γ'	Ε'	ΣΤ'	Σύνολο
δάσκαλος	1	6	2	1	10
μηχανικός	1	2	2	1	6
γεωργός	1	0	1	3	5
δ/ντης σχολείου	1	2	1	1	5
δήμαρχος	0	3	0	2	5
ψαράς	1	0	1	3	5
γιατρός	1	1	1	1	4
αστροναύτης	1	0	2	0	3
γυμναστής	1	1	1	0	3
δημοσιογράφος	0	0	1	2	3
διαιτητής	1	0	1	1	3
εργάτης	1	2	0	0	3
ναυτικός	1	1	0	1	3
πιλότος	1	0	1	1	3
σκηνοθέτης	0	0	1	2	3
υπάλληλος καθαρ.	0	1	2	0	3
αεροπόρος	2	0	0	0	2
αποθηκάριος	0	2	0	0	2
αρτοποιός	0	2	0	0	2
αρχιτέκτονας	0	0	1	1	2
δ/ντης ορχήστρας	0	0	2	0	2
δικηγόρος	1	0	0	1	2
καθηγητής	0	1	0	1	2
καφετζής	1	0	0	1	2
κρεοπώλης	1	0	0	1	2
μαέστρος	1	0	1	0	2
μανάβης	1	0	0	1	2
μουσικός	1	0	1	0	2
μυλωνάς	0	0	1	1	2
ξυλουργός	1	1	0	0	2
οδηγός	1	1	0	0	2
ποιητής	0	2	0	0	2
ράφτης	1	1	0	0	2
σερβιτόρος	0	0	0	2	2
τεχνίτης	0	1	0	1	2
υπηρέτης	0	2	0	0	2
φύλακας	0	1	0	1	2
αγιογράφος	0	1	0	0	1
αθλητής	0	0	1	0	1
ανθρακωρύχος	0	0	0	1	1
αξιωματικός	0	0	0	1	1
αστυνομικός	0	0	0	1	1
αχθοφόρος	0	1	0	0	1

βασιλιάς	1	0	0	0	1
βοσκός	1	0	0	0	1
βουλευτής	0	0	1	0	1
γαλατάς	0	0	1	0	1
γελωτοποιός	0	1	0	0	1
γραμματέας	0	0	0	1	1
δ/ντης εστιατορίου	0	0	0	1	1
δ/ντης εφημερίδας	0	0	0	1	1
διακοσμητής	0	0	0	1	1
διαφημιστής	0	0	0	1	1
επιλοποιός	0	1	0	0	1
επιστήμονας	0	0	0	1	1
εφημεριδοπώλης	0	0	0	1	1
ζαχαροπλάστης	1	0	0	0	1
ζωγράφος	0	0	1	0	1
ηθοποιός	0	0	0	1	1
ιδ. υπάλληλος	0	0	1	0	1
ιερέας	0	0	1	0	1
ιχθυοπώλης	1	0	0	0	1
καπετάνιος	0	1	0	0	1
καταστηματάρχης	0	0	0	1	1
κιθαρίστας	0	0	1	0	1
κουρέας	0	1	0	0	1
κτηνοτρόφος	0	0	0	1	1
λιμενικός	0	0	0	1	1
λογοτέχνης	0	1	0	0	1
μάγειρας	0	1	0	0	1
μαραγκός	0	0	1	0	1
νοσοκόμος	1	0	0	0	1
νυχτοφύλακας	0	0	0	1	1
ξεναγός	0	0	0	1	1
οικοδόμος	0	0	1	0	1
παγοπώλης	0	0	1	0	1
παγωτατζής	1	0	0	0	1
πλοίαρχος	0	0	0	1	1
πολιτικός	0	0	1	0	1
προπονητής	0	0	1	0	1
προσωπάρχης	0	0	0	1	1
πρωθυπουργός	0	0	0	1	1
πυροσβέστης	0	0	0	1	1
πωλητής	0	0	1	0	1
σεναριογράφος	0	0	0	1	1
σιδεράς	0	1	0	0	1
σκηνογράφος	0	0	1	0	1
σκιτσογράφος	0	0	0	1	1
στρατηγός	0	1	0	0	1
συγγραφέας	0	1	0	0	1
συνθέτης	0	0	1	0	1

συνταγματάρχης	0	0	0	1	1
τενόρος	1	0	0	0	1
τροχονόμος	0	0	0	1	1
υδραυλικός	1	0	0	0	1
υπάλλ.βιβλιοθήκης	0	0	1	0	1
φιλόλογος	0	0	1	0	1
χειριστής μηχ/των	0	0	0	1	1
χτίστης	0	0	0	1	1
ψάλτης	0	0	1	0	1
Σύνολο	31	44	41	56	172

Γυναικεία επαγγέλματα					
Τάξεις	Α'	Γ'	Ε'	ΣΤ'	Σύνολο
δασκάλα	1	4	1	0	6
δ/ντρια σχολείου	1	1	0	1	3
κομμώτρια	1	1	0	1	3
ζωγράφος	1	1	0	0	2
καθαρίστρια	0	0	1	1	2
μαγειρίσσα	0	2	0	0	2
συγγραφέας	0	1	0	1	2
τηλεφωνήτρια	0	0	2	0	2
φουρνάρισσα	0	2	0	0	2
αεροσυνοδός	0	0	1	0	1
αθλήτρια	0	0	1	0	1
αρθρογράφος	0	0	1	0	1
γυμνάστρια	0	1	0	0	1
δ/ντρια Κέντρου Ερευνών	0	0	0	1	1
δ/ντρια Μουσείου	0	0	0	1	1
δασοφύλακας	1	0	0	0	1
δημοσιογράφος	0	0	0	1	1
διευθύντρια	0	1	0	0	1
επιστήμονας	0	0	0	1	1
καθηγήτρια παν/μιου	0	0	0	1	1
μάγισσα	0	0	1	0	1
ποιήτρια	0	0	1	0	1
ράφτρα	0	0	0	1	1
σκηνοθέτης	0	0	0	1	1
τεχνίτρια	0	1	0	0	1
υπεύθ. Βιβλιοθήκης	1	0	0	0	1
υπευθ. Ελλην. Συμβουλίου	0	0	1	0	1
φαρμακοποιός	0	0	1	0	1
χορεύτρια	1	0	0	0	1
Σύνολο	7	15	11	11	44

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2. ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΠΙΘΕΤΩΝ

Ανδρικά			
Κοινωνικά	Νοητικά	Συναισθηματικά	Φυσικά
αγαπητός	έξυπνος	αγανακτισμένος	ψηλός
άγριος	εφευρετικός	άλαφιασμένος	κοντός
αγωνιστής	ιδιοφυής	ενθουσιασμένος	μεγαλόσωμος
αδίστακτος	λογικός	ευτυχισμένος	αδύνατος
αδύναμος	σοφός	ευχαριστημένος	
ακμαίος		θυμωμένος	
αλαζόνας		κεφάλτος	
αμέριμνος		λυπημένος	
αμετάπειστος		οργισμένος	
αμίλητος		στενοχωρημένος	
ανδρείος		συνοφρωμένος	
ανυπόμονος		χαρούμενος	
απομονωμένος			
αποφασισμένος			
αρχηγός			
αυστηρός			
αφηρημένος			
αφοσιωμένος			
άψογος			
βασανισμένος			
γελαστός			
γενναίος			
γκρινιάρης			
γρήγορος			
διστακτικός			
δυνατός			
δύσπιστος			
εγωιστής			
ειλικρινής			
ειρηνόφιλος			
έλεινός			
ελεύθερος			
έμπειρος			
ευγενικός			
ήρωας			
ικανός			
καημένος			
κακομοίρης			
κακός			
καλός			
καλόψυχος			
κατακτητής			
κατεργάρης			

λαμπρός			
λεβέντης			
λιχούδης			
μόνος			
μυστήριος			
νικητής			
ξακουστός			
πανέμορφος			
παράξενος			
πειραχτήρι			
περήφανος			
πλούσιος			
πολεμοχαρής			
προβληματισμένος			
προικισμένος			
προσεκτικός			
πρόσχαρος			
σκεπτικός			
σκληραγωγημένος			
σκληρός			
σοβαρός			
συγκρατημένος			
συνεπής			
συνεργάσιμος			
ταξιδεμένος			
υποδειγματικός			
υπομονετικός			
φαντασμένος			
φημισμένος			
φοβισμένος			
φτωχός			
φωνακλάς			
χαρισματικός			

Γυναικεία			
Κοινωνικά	Νοητικά	Συναισθηματικά	Φυσικά
αγαπητή	ανόητη	ενθουσιασμένη	αδύνατη
άγρια	έξυπνη	ευχαριστημένη	μικρόσωμη
αγωνίστρια		θυμωμένη	
αδύναμη		λυπημένη	
ακατάδεκτη		συγκινημένη	
απογοητευμένη		χαρούμενη	
αποφασισμένη			
αριστούχα			
αρχηγός			
ατίθαση			
γενναία			

γρήγορη			
δυνατή			
ευγενική			
ήμερη			
κακή			
καλή			
κομψή			
μετανιωμένη			
ντροπαλή			
ξεχωριστή			
όμορφη			
παγιδευμένη			
πανέμορφη			
περήφανη			
πονηρή			
πρόσχαρη			
πρωταθλήτρια			
σκληραγωγημένη			
σύμμαχος			
ψηλομύτα			
ψύχραιμη			

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αβδαλή Α., 'Τα νέα βιβλία για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Εμπειρίες από την εφαρμογή τους στη σχολική πράξη', Επιστημονική σκέψη, τ. 26, 1989, σελ. 15-27
- Ανθογαλίδου Θ., 'Ο ηγεμονικός λόγος των αναγνωστικών του δημοτικού σχολείου', Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 46, 1989, σελ. 31-40
- Αντωνίου – Λαΐου Χ., 'Τα νέα σχολικά βιβλία', Ισότητα και φύλο, τ. 5, 1987, σελ. 11
- Αντωνοπούλου Χ., 'Σεξουαλική διαπαιδαγώγηση στα σχολεία', Ισότητα και φύλο, τ. 7-8, 1987, σελ. 11
- Άχλης Ν., 'Οι γειτονικοί μας λαοί, Βούλγαροι και Τούρκοι, στα σχολικά βιβλία Ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου', Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1983
- Άχλης Ν., Λόππα-Γκουνταρούλη Ε., 'Ο εκπαιδευτικός και το έργο του μέσα από τα Αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου', Σύγχρονη Εκπαίδευση, τεύχος 34, Μάιος-Ιούνιος 1987
- Βαΐου Ν., Στρατηγάκη Μ., 'Η εργασία των γυναικών. Ανάμεσα σε δύο κόσμους', Σύγχρονα θέματα, τεύχος 40, Δεκέμβριος 1989
- Βέλτσος Γ., 'Η μη-κοινωνιολογία. Αναλυτική του Μεταμοντερνισμού, Νεφέλη, Αθήνα, 1988
- Βενάρδου Ξενίου Α., 'Τα παιδιά των εργαζόμενων γυναικών είναι πιο έξυπνα;', Πάνθεον, τ. 947, σελ. 166-168
- Γεωργίου-Νίλσεν Μ., 'Η Οικογένεια στα Αναγνωστικά του Δημοτικού', Αθήνα, Κέδρος, 1984
- Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α., 'Η οικογένεια ως διαμορφωτικός παράγοντας της κοινωνικής ή αντικοινωνικής προσωπικότητας των παιδιών', Αγώνας της Γυναίκας, τεύχος 38, Απρίλιος-Ιούνιος 1988
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή Β., 'Τα στερεότυπα για τους ρόλους των δύο φύλων στα εγχειρίδια του δημοτικού σχολείου, Η Γλώσσα μου', Φιλολογος, 49, 1987
- Δουμάνη Χ.Μ., 'Η ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα', Κέδρος, Αθήνα, 1989
- Ε.Σ.Υ.Ε-ΥΠΕΠΘ -1996

- Εξαρχόπουλος Ν., 'Εισαγωγή εις την Παιδαγωγική', Τόμος Β', Αθήνα, 1950
- Ζιώγου Καραστεργίου Σ. και η Δεληγιάννη-Κουϊμτζή Β., 'Τα στερεότυπα για τους ρόλους των φύλων στα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου', Φιλολόγος, 23, 1981
- Ζιώγου Καραστεργίου Ν., 'Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)', ΙΑΕΝ, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1986
- Ηλίου Μ., 'Εκπαιδευτική και Κοινωνική Δυναμική', Πορεία, Αθήνα, 1984
- Ιγγλέση Χ., 'Πρόσωπα γυναικών, προσωπεία της συνείδησης', Οδυσσέας, Αθήνα, 1990
- Καλιόρης Γ., 'Η ισότητα της διαφοράς. (Σκέψεις για την ισότητα των φύλων)', Διογένης, Αθήνα, 1979
- Κανταρτζή Ε., 'Το παραπρόγραμμα και τα στερεότυπα που επιβάλλει στους ρόλους των δύο φύλων', Πρακτικά Συνεδρίου 'Υγεία και Ποιότητα Ζωής', Αθήνα, 1992
- Κανταρτζή Ε., 'Η Εικόνα της Γυναίκας. Διαχρονική Έρευνα των Αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου', Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1991
- Κανταρτζή Ε., 'Τα στερεότυπα για το ρόλο των δύο φύλων μέσα από τις εικόνες των αναγνωστικών', Σύγχρονη Εκπαίδευση, 62, 1992
- Κανταρτζή Ε., 'Τα Στερεότυπα του Ρόλου των Φύλων στα Σχολικά Εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου', Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 2003
- Κανταρτζή Ε., 'Το curriculum και οι παράμετροι που παρεμβαίνουν στη σύνταξή του', Σύγχρονη Εκπαίδευση, 36, 1987
- Καραμάνου Α., 'Η ελληνίδα στην εκπαίδευση και στην εργασία', ΟΕΔΒ, Αθήνα, 1984
- Κατάχα Δ.Χ., 'Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας', Κέδρος, Αθήνα, 1984
- Λαμπροπούλου Β. – Γεωργουλέα Μ., 'Οι ρόλοι των φύλων μέσα από την εκπαίδευση', Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 46, 1989, σελ. 58-69.
- Λάμψα Ρ., 'Οικογένεια. Μια φεμινιστική άποψη', Αγώνας της Γυναίκας, τεύχος 39, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1988
- Μαγγανάρα Ι., 'Πολιτική και οικογένεια', Αγώνας της Γυναίκας, τεύχος 38, Απρίλιος-Ιούνιος 1988

- Μακρίδου Ε.,- Τέττερη Ι., ‘Τα στερεότυπα για τους ρόλους των δύο φύλων και ο σχολικός επαγγελματικός προσανατολισμός (ΣΕΠ)’ στα Πρακτικά του Συνεδρίου ‘Ισότητα και Εκπαίδευση’, Θεσ/νίκη 2-5 Μαΐου, 1985, σελ. 153-156
- Μακρυνιώτη Δ., ‘Η Παιδική Ηλικία στα Αναγνωστικά Βιβλία 1834-1919’, Αθήνα, Δωδώνη, 1986
- Μαραγκουδάκη Ε., ‘Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων. Παιδικά Αναγνώσματα στο Νηπιαγωγείο’, Αθήνα, Οδυσσέας, 1993
- Μαράτου-Αλιμπράντη Λ., ‘Γυναικείες σταδιοδρομίες και οικιακή εργασία. Η περίπτωση των γυναικών της Αθήνας’, Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, τεύχος 4, Μάιος 1991
- Μαρμαρινού Ι., ‘Το Παραπρόγραμμα’, Αθήνα, 1984
- Μαυρογιώργου Γ., ‘Το σχολικό Πρόγραμμα και Παραπρόγραμμα’, Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ.13, 1983, σελ. 74-81
- Μιχαλακοπούλου Γ., ‘Κοινωνιολογία και Εκπαίδευση’, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1990
- Μουσούρου Λ., ‘Γυναικεία απασχόληση και οικογένεια στην Ελλάδα και αλλού’, Εστία, Αθήνα, 1985β
- Μουσούρου Λ., ‘Η ελληνική οικογένεια’, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα, 1984
- Μπαμπινιώτης Γ., ‘Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας’, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε, Αθήνα, 1998.
- Νασιάκου Μ., ‘Η ψυχολογία σήμερα’, Παπαζήσης, Αθήνα, 1986
- Ναυρίδης-Σόλμαν Μ.- Τσαούλα Ν., ‘Η Αλίκη στη χώρα των πραγμάτων’, Αθήνα, Υποδομή, 1986
- Νίλσεν Γεωργίου Μ., ‘Η οικογένεια στα αναγνωστικά του Δημοτικού’, Κέδρος, Αθήνα, 1980
- Νόμος 1268 /1982 για την κατάργηση κατάλοιπων διακρίσεων σε επίπεδο διδακτικού προσωπικού όσο και σε επίπεδο σπουδαστικού πληθυσμού κατά την εισαγωγή του σε ορισμένες σχολές
- Νόμος 1299 /1982 για την ίδρυση Συμβουλίου Ισότητας των δύο φύλων
- Νόμος 1302 /1983 με τον οποίο επικυρώθηκε η Διεθνής Σύμβαση αριθμ. 103 του ΟΗΕ για την προστασία της μητρότητας

- Νόμος 1329 / 18.2.1983 για την εφαρμογή της Συνταγματικής Αρχής της ισότητας ανδρών και γυναικών στον Αστικό Κώδικα που αφορά το Οικογενειακό Δίκαιο
- Νόμος 1342 / 1983 για την κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης του ΟΗΕ και αφορά την κατάργηση κάθε μορφής διάκρισης σε βάρος της γυναίκας
- Νόμος 1414 / 2.2.1984 για την εφαρμογή της ισότητας των φύλων στον τομέα των εργασιακών σχέσεων
- Νόμος 1483 / 1984 για τη διευκόλυνση των εργαζομένων με οικογενειακές υποχρεώσεις
- Νόμος 1558 / 1985 για την ίδρυση της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των δύο φύλων του Υπουργείου Προεδρίας
- Νόμος 1556 / 1985 για τη δομή και λειτουργία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
- Οικονομικό Δελτίο ΤΤΕ, τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007
- Παπαμιχαήλ Γ., 'Μάθηση και Κοινωνία. Η εκπαίδευση στις θεωρίες της γνωστικής ανάπτυξης, Οδυσσέας, Αθήνα, 1988
- Παρασκευόπουλος Ν.Ι – Χαραλαμπίδης Ν.Ι., 'Ψυχολογία ατομικών διαφορών', ΟΕΔΒ, Αθήνα, 1985
- Πατινιώτης Ν., 'Μεθοδολογία και τεχνικές των κοινωνικών ερευνών και της συγγραφής διπλωματικών εργασιών'(Πανεπιστημιακές εκδόσεις), Παν/μιο Πατρων, Πάτρα, 1992
- Παυλίδου Ε., 'Γυναίκα και εργασία. Οικονομικές προσεγγίσεις των διακρίσεων στην αγορά εργασίας', Σύγχρονα θέματα, τεύχος 40 Δεκέμβριος 1990, σελ. 39-46 και Χαρίστου Μ., 1989
- Παυλίδου Θ., 'Γλώσσα και Σεξισμός' στα πρακτικά του Συνεδρίου «Ισότητα και Εκπαίδευση», 2-5 Μαΐου 1985, σελ. 138-186
- Πολίτης Φ., 'Για μια αποδόμηση της αντιπαιδαγωγικής διάκρισης των δύο φύλων. Η περίπτωση της μελέτης του γλωσσικού σεξισμού στα βιβλία του δημοτικού σχολείου Η Γλώσσα μου', Νέα Παιδεία, 71, 1994
- Πολίτης Φ., 'Ισότητα και φύλο: η περίπτωση μελέτης των βιβλίων του Δημοτικού σχολείου «η Γλώσσα μου» και «Ανθολόγιο» (ποιοτική και ποσοτική ανάλυση)-Διπλωματική Εργασία, 2002
- Πολυχρονόπουλος Π., 'Παιδεία και πολιτική στην Ελλάδα', τόμος Α', Καστανιώτης, Αθήνα, 1980
- Τριανταφυλλίδης Μ., 'Νεοελληνική Γραμματική', Αθήνα, 1978

- Τσαούσης Γ. Δ., 'Η κοινωνία του ανθρώπου. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία', Gutenberg, Αθήνα, 1987
- Τσαρδάκης Δ., 'Η γένεση του κοινωνικού ανθρώπου (διαδικασίες κοινωνικοποίησης)' Βιβλία για όλους, Αθήνα, 1987α & 1987β
- Φίλιας Β., 'Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών', Αθήνα, 1977
- Φίλιας Β., κ.ά., 'Κοινωνιολογία', Αθήνα, ΟΕΔΒ, 1983
- Φουρναράκη Ε., 'Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί Προβληματισμοί (1830-1910), ΙΑΕΝ, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1987.
- Φραγκουδάκη Α., 'Τα Αναγνωστικά Βιβλία του Δημοτικού Σχολείου. Ιδεολογικός Πειθαναγκασμός και Παιδαγωγική Βία', Θεμέλιο, Αθήνα, 1979
- Φραγκουδάκη Α., 'Γλώσσα και ιδεολογία, Κοινωνιολογική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσας', Οδυσσέας, Αθήνα, 1987α
- Φραγκουδάκη Α., 'Γλώσσα λανθάνουσα-2. Η θυγάτηρ της Εύας και το επικρατέστερο γένος', Δίνη, τεύχος 3, Ιούλιος 1988
- Φραγκουδάκη Α., 'Γλώσσα λανθάνουσα-3 ή γιατί δεν υπάρχουν βουλεύτριες παρά μόνο χορεύτριες', Δίνη, τεύχος 4, Ιούνιος 1989
- Χαρίστου Μ., 'Η επαγγελματική εκλογή των κοριτσιών', Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 46, 1989, σελ. 70-78.
- Χιωτάκης Στ., 'Για μια κοινωνιολογία των ελευθέρων επαγγελματιών', Οδυσσέας, β' έκδοση, 1998
- Χιωτάκης Στ., 'Το μάθημα των θρησκευτικών σε συνθήκες πολιτισμικού πλουραλισμού', Επιστήμες Αγωγής, τ. 2002
- Χιωτάκης Στ., 'Ιδεότυπος του Weber', Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος, Πρακτικά 4^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2004
- Χιωτάκης Στ., 'Ηθική του φρονήματος και κοινωνικά κατασκευασμένη γνώση', Το βήμα των κοινωνικών επιστημών, (Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης), τ.39, 2004β
- Χιωτάκης Στ., 'Το μάθημα των θρησκευτικών ανάμεσα σε ανταγωνιστικές θεωρήσεις και διαφορετικές «αξιακές αναφορές»', Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος, Πρακτικά 5^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Abu Nasr J., Lorfin L. & Mikati J., 'Identification and Elimination of Sex Stereotypes in and from School Textbooks: Some Suggestions for Action in the Arab World', Paris, Unesco, 1983
- Adams C., & Laurikietis R., 'The Gender Trap: A Closer Look at Sex Roles Book 1: Education and Work: London, Virago, 1967
- Agee J., 'Mothers and daughters: gender-role socialization in two Newbery Award Books', Children's Literature in Education, 24(3), 1993
- Anderson J. & Herencia G., 'L'image de la femme et de l'homme dans les livres scolaires Peruvians ' Paris, Unesco, 1983
- Ashton E., 'Measures of play behavior: the influence of sex-role stereotyped children's books', Sex roles, 9(1), 1983
- Athluser L., 'Θέσεις', Θεμέλιο, Αθήνα, 1981
- Baker C. & Freebody P., 'Constituting the child in beginning school reading books', British Journal of Sociology of Education, 8(1), 1987
- Baker C., & Freebody P., 'Consulting the child in beginning school reading books', British Journal of Sociology of Education, 8(1), 1987
- Bandura A., 'Social-learning theory', Englewood Cliffs, N. J. Prentice Hall, 1977
- Banks O., 'Η κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης', Μτφ. Δαρβέρης Τ., Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1987
- Barklay L., 'The emergence of vocational expectations in preschool children', Journal of Vocational Behavior, 4, 1974
- Bartl J. and others, 'Dick and Jane as victims. Sex stereotyping in Children's Readers', Women on Word and Images, Princeton, N.J, 1972
- Bem S., 'Gender schema theory compared: a comment on Marcus, Crane, Bernstein, and Siladi's 'Self-schemas and gender'', Journal of Personality and Social Psychology, 43, 1982
- Bennett T., 'Φορμαλισμός και Μαρξισμός', Νεφέλη, Αθήνα, 1983
- Berelson B., 'Content Analysis in Communication Research', New York, University Press, 1952
- Berndt T., & Heller K., 'Gender stereotypes and social inferences: a development study', Journal of Personality and Social Psychology, 50, 1986

- Block J., 'Conceptions of sex role: some crosscultural and longitudinal perspectives', *American Psychologist*, 28, 1973
- Bodart D., 'Les Stereotypes Sexistes dans les Manuels Scolaires. Changeons les Livres Scolaires', Bryxelles, 1982
- Bourdieu P., & Passeron J., 'Reproduction in Education, Society and Culture', London, Sage Publications, 1977
- Bourke T., 'Sexism in Children's Picture Books', Unpublished M.A Dissertation, Institute of Education, University of London, 1985
- Britton G. & Lumpkin M., 'For sale: subminimal bias in textbooks', *The Reading Teacher*, 31, 1977
- Brophy J., & Good T., 'Teacher's communication of differential expectations for children's classroom performance: some behavioral data', *Journal of Educational Psychology*, 61, 1970
- Broverman I., et al., 'Sex role stereotypes: a current appraisal', *Journal of Social Issues*, 28(2), 1970
- Budge D., 'The stunted careers of the career sex', *TES*, 1995
- Child I., Potter E. & Levine E., 'Children's textbooks and personality development', *Social Psychology of Education Monographs*, 60(3), 1946
- Collins J. et al, 'Sex role stereotyping in children's literature: a change from the past', *Childhood Education*, 60, 1984
- Davaris-Katsoufis A., 'Gender and Classroom Interaction in a Greek School', Unpublished M., Arts, Institute of Education, University of London, 1985
- Davis A., 'Sex-differentiated behaviors in nonsexist picture books', *Sex Roles*, 11(1/2), 1984
- Dayton Public Schools, 'Reports on the women's rights committee. Dayton Public Schools'. In Pottker J. & Fishler A., 1978
- Deaux K., & Lewis L., 'Structure of gender stereotypes: internationalships among components and gender label', *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 1984
- Decroux-Masson A., 'Papa Lit et Maman Coud (Father Read, Mother Sew)', Paris, Denoel-Gonthier, 1979
- Deem R., 'Women and Schooling', London, Routledge and Kegan P., 1978
- Delamont S., 'Sex Roles and the School', London, Methuen, 1980

- Dorrer R., 1982, 'Sex stereotyping in Austrian schools'. In the Secretariat of the Council of Europe (ed) 'A Report of the Educational Research Workshop Held in Honefoss 5-8 May 1981, Swets & Zeitlinger-Lisse
- Douglas J., 'The Home and the School', London, Panther, 1967
- Drayton K., 'White Man's Knowledge. Sex, Race and Class in Caribbean English Language Text Books', Proceedings from Third Disciplinary Seminar, 'Gender and Education' at The Courtleigh Hotel Ballroom, 19-24 November, West Indies, 1989
- Duberman L., 'Gender and Sex in Society', New York, Praeger Publ., 1975
- Elkin E., Handel G., 'The Child and Society', Kandom House, U.S.A, 1984
- Fishel A., & Pottker J., 'Performance of women principals: a review of behavioral and attitudinal studies'. In Fishel A., & Pottker J., (eds), 'Sex Bias in the Schools', New Jersey, Associated University Press, 1978
- Fisher P., & Torney J., 'Influence of children's stories on dependency, a sex typed behavior, 'Developmental Psychology, 12(5), 1976
- Frasher R. & Walker A., 'Sex roles in early reading textbooks'. In Maccia E., (ed), 'Women and Education', USA, Charles CT, 1977
- Frazier N., & Sadker M., 'Sexism in School and Society', New York, Harper and Row, 1975
- Gough P., 'Sexism: New Issue in American Foundation', Bloomington, Indiana, The Phi Delta Kappa Educational Foundation, 1976
- Graham A., 'The making of nonsexist dictionary'. In Thorne B. & Henley N. (eds) 'Language and Sex. Difference and Dominance', Massachusetts, Newbery House Publ, 1978
- Hargreaves D., 'Social Relations in a Secondary School', London, Routledge & Kegan P., 1967
- Harland L., 'Why doesn't Johnny skip? Or a look at female roles in reading schemes'. In Alice in Genderland, England, Language and Gender Working Party, 1985
- Harper and Row, 'Harper and Row Guidelines on Equal Treatment of Sexes in Textbooks', New York, 1978
- Harvey G., 'Finding reality among the myths: why what you thought about sex equity in education isn't so', Phi Delta Kappan, 67(7), 1968

- Herriot R., 'Some social determinants of educational aspirations', *Harvard Educational Review*, 33, 1963
- Hock E., 'Working and non-working mothers and their infants: A comparative study of maternal caregiving characteristics and infant social behavior', *Merrill-Palmer Quarterly*, vol. 26, 1980
- Hodgeon J., 'A Woman's World? A Report on a Project in Cleveland Nurseries in Sex Differentiation in the Early Years, 1986), Pottker (Pottker J. & Fishler A., 'Psychological and occupational sex stereotypes in elementary-school readers'. In Pottker J. & Fishler A. (eds), 'Sex bias in Schools', New Jersey, Associated University Press, 1978
- Hoffman L., 'Maternal employment and the young child'. In Perlmutter M., (ed), 'Parent-child interaction and parent-child relations in child development', *The Minnesota Symposia on Child Psychology*, vol.17, 1984
- Hoffman L., 'The effects of maternal employment on the academic attitudes and performance of school-aged children', *School Psychology Review*, vol.9, 1980
- Holsti O., 'Content Analysis'. In Aronson A. & Lindzey E. (eds) 'The Handbook of Social Psychology', vol.2, London, Addison Wesley Publ., 1968
- Holt, Rinehart & Winston School Department, 'Guidelines for the Department of Elementary and Instructional Materials', New York, 1975
- Hore T., 'Assessment of teaching practice: An Attractive hypothesis' in Maccia S.E., (ed), 'Women and Education', C.T., Charles, USA, 1975
- Illitch L., 'Κοινωνία χωρίς σχολεία', Μετάφραση Αντωνοπούλου Β., Ποταμιανού Δ., Βέργος, Αθήνα., 1976
- Jackson L., 'Witches, wives and mothers: witchcraft persecution and women's confessions in seventeenth-century England', *Women's History Review*, 4(1), 1995
- Jackson R., 'Life in Classrooms', New York, Holt, Rinehart and Winston, 1968
- Jung-ja K., 'A study on gender role in the secondary school curricula', Korean Women's Development Institute, 1988
- Kalia N., 'Images of men and women in Indian Textbooks'. In G., Kelly & C., Elliot (eds) 'Women's Education in the Third World: Comparative Perspectives', Albany, State University of New York, 1982
- Kallab I., Nasr J. & Lorfing I., 'Sex role images in Lebanese textbooks'. In Gross I., Downing J. & D'Heurle A. (eds), 'Sex role attitudes and cultural change', vol.3, Netherlands, D.Reidel Publ. Company, 1982

- Knopp S., 'Sexism in the pictures of children's readers: East and West Germany compared', *Sex Roles*, 6(2), 1980
- Kohlberg A., 'A cognitive-development analysis of children's sex role concepts and attitudes'. In Maccoby E., (ed), 1996
- Kolbe R. & LaVoie J., 'Sex role stereotyping in preschool children's picture books', *Social Psychology Quarterly*, 44(4), 1981
- Kropp J., & Halverson C., 'Preschool children's preferences and recall for stereotyped versus nonstereotyped stories', *Sex Roles*, 9(2), 1983
- Kuwait National Committee for Education, Science and Culture (1983), 'Report's on Men's and Women's Roles in School Textbooks and Children's Literature', Paris, Unesco, 1983
- Levithin T., & Chananie J., 'Responses of female primary school teachers to sextyped behaviours in male and female children', *Child Development*, 43, 1972
- Lieben L., & Signorella M., 'Gender related and constructive memory in children', *Child Development*, 51, 1980
- Lips M., 'Sex and Gender. An Introduction', California, Mayfield Publ., 1988
- Lobban G., 'Presentation of sex roles in reading schemes', *Education Review*, 27(3), 1975
- Lobban G., 'The influence of the school on sex-role stereotyping'. In Chetwynd J., & Hartnett O., (eds), 'The Sex Role System: Psychological and Sociological Perspectives, Routledge and Kegan P., 1978
- Lorimer R. & Long-Simon M., 'Sex role stereotyping in elementary readers', *Interchange*, 10(2), 1979/80
- Macleod J. & Silverman S., 'You Won't Do': What Textbooks on U.S. Government Teach High Schools Girls, Pittsburg, KNOW Inc., 1973
- Marcus H., et al., 'Self-schemas and gender', *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 1982
- Martin C., & Halverson C., 'The effects of sex-typing schemas on young children's memory', *Child Development*, 54, 1983
- Martin R., 'Student sex and behavior as determinants of the type and frequency of teacher-student contacts', *Journal of School Psychology*, 10, 1972

- Martinez M. & Nash M., 'Exploring gender roles', *Language Arts*, 70(2), 1992
- McDonald M. & Thomson T., 'Boy beats girl', *TES*, July 1975
- Mead M., 'Growing up in New Guinea', Harmondsworth, Penguin Books, 1977
- Measor L., & Siker P., 'Gender at Schools', Gr. Br., Cassel, 1992
- Measor L., & Silker P., 'Gender and Schools', Gr. Br. Cassel, 1992
- Michel A., 'Down with Stereotypes! Eliminating Sexism from Children's Literature and School Textbooks', Unesco, 1986
- Michel A., 'Down with Stereotypes! Eliminating Sexism from Children's Literature and School Textbooks', Unesco, 1986
- Michel A., 1982, 'Sex differentiated socialization in French Schools'. In the secretariat of the Council of Europe (ed) *A Report of the Educational Research Workshop Held in Honefoss 5-8 May 1981*, Swets & Zeitlinger Lisse
- Michel A., 'Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου', Μτφ Λ. Μουσούρου, Gutenberg, Αθήνα, 1981
- Milliband R., 'Το κράτος στην καπιταλιστική κοινωνία', Πολύτυπο, Αθήνα, 1984
- Mischel W., 'A social learning view of sex differences in behavior'. In Maccoby E., (ed) *The development of Sex Differences*, Stanford, Stanford University Press, 1996
- Mollo S., 'L' école et la Société', Paris, Dunod, 1970
- National Union of Journalists, 'Non-Sexist Code of Practice for Book Publishing', National Union of Journalists, Book Branch, 1982
- National Union of Teachers, 'Towards Equality for Girls and Boys. Guidelines on Countering Sexism in Schools', National Union of Teachers, 1989
- Nilsen A., 'Sexism in children's books and elementary teaching materials'. In Nilsen A. et al. (eds), 'Sexism and Language', Illinois, National Council of Teachers, 1977
- Nooman B., 1970, 'An Existential Model for Counseling Women', paper presented at 9th International Round Table for the Advancement of Counseling, Thessaloniki, April 1980

- Northern Women's Groups Education Study Group, 'Sex-role learning: a study of infant readers'. In Wantor M. (ed), 'The Body Politic', London, Women's Liberation Movement in Britain, 1971
- O'Brien C., (ed), 'Sex Equality in Education. Readings and Strategies', Illinois, Charles C. Thomas Publ, 1988
- O'Connor M., 1994, 'Ambitiouswomen should head of the city', TES, 1995
- Obura A., 'Changing Images. Portrayal of Girls and Women in Kenyan Textbooks', Nairobi, ACTS Press, 1991
- Peter S. St., 'Jack went up the hill..but where was Jill?', Psychology of Women Quarterly, 4, 1979
- Peterson S. & Lach M., 'Gender stereotypes in children's books: their prevalence and influence on cognitive and affective development', Gender and Education, 2(2), 1990
- Prida D. & Garcia J., 'The portrayal of minorities and women in selected elementary sciences series', Journal of Research in Science Teaching, 22(6), 1985
- Purcell P. & Stewart L., 'Dick and Jane in 1989', Sex Roles, 22(3/4), 1990
- Purcell P. & Stewart L., 'Dick and Janes as in 1989', Sex Roles, 22(3/4), 1990
- Reimer E., 'Το σχολείο είναι νεκρό', Μετάφραση Ζήση Π., Βέργος, Αθήνα, 1976
- Richardson R., 'The hidden message of schoolbooks', Journal of Moral Education, 15(1), 1986
- Ricks F., & Pyke S., 'Teacher perceptions an attitudes that foster or maintain sex-role differences', Interchange, 4, 1973
- Rosenberg G., & Sutton-Smith B., 'The measurement of masculinity and feminity in children', Child Development 30, 1968
- Rosenthal R., & Jacobson L., 'Pygmalion in the Classroom', London, Holt, Rinehart and Wilson, 1968
- Rupley H., Garcia J. & Longion B., 'Sex –role portrayal in reading materials implications for the 1980s', The reading Teacher, 34, 1981
- Safilios-Rothschild C., 'Sex differences in early socialization and upbringing and their consequences for educational choices and outcomes'. In Organisation For Economic Cooperation and Development (ed), 'Girls and Women in Education', Paris, OCDE, 1986

- Safilios-Rothschild K., 'Η διάρθρωση της οικογενειακής εξουσίας και οι εκ του γάμου ικανοποιήσεις', Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 13, Αθήνα, 1972
- Schwartz-Rosenhan M., 'Images of male and female in children's readers'. In Atkinson D. (ed) 'Women in Russia', USA, Harvester Press, 1978
- Scott K., & Feldmann-Summers S., 'Children's reactions to textbook stories in which females are portrayed in traditionally male roles', Journal of Educational Psychology, 71(3), 1979
- Scott, Foresman & Company και McGraw-Hill, 'Guidelines for Equal Treatment of Sexes', School Library Journal 21(5), 1975
- Scott, Foresman & Company, 'Guidelines for Improving the Image of Woman in Textbooks', Glenview, Illinois, 1972
- Serbin L., 'The hidden curriculum: academic consequences of teacher expectations'. In M., Marland (ed) Sex Differentiation and Schooling, London, Heinemann Educational Books, 1985
- Serbin L., 'The hidden curriculum: academic consequences of teacher expectations'. In Maraland M., (ed) 'Sex Differentiation and Schooling', London, Heinemann Educational Books, 1985
- Shakeshaft C., 'A gender at risk', Phi Delta Kappan, 76(7), 1986
- Sosseh A., 'Images of Women and Girls in Gambian Primary Textbooks: Implications for Equity and Relevance in Educational Development', Unpublished M. Ed., Institute of Education, University of London, 1983
- Spaulding R., 'Achievement, creativity and self-concept correlates of teacher-pupil transactions in elementary schools', Cooperative Research Project No 1352, Washington, US, Department of Health, Education and Welfare Office of Education, 1963
- Spender D., 'Invisible Women', London, Writers and Readers/Publishing Cooperative, 1982
- Steffle B., 'Run, mamma, run: women workers in elementary readers', Vocational Quarterly, 18, 1969
- Stewig J. & Higgs M., 'Girls grow up to be mommies: a study of sexism in children's literature', School Library Journal, 19, 1973
- Stewig J. & Knipfel M., 'Sexism in picture books: what progress?', Elementary School Journal, 76, 1975/6
- Stuchey M., McGhee P., Bell N., 'Parent child interaction: The influence of maternal employment', Development Psychology, vol. 18, 1982

- Styer S., 'Kindergarteners respond to male roles', *Language Arts*, 52(6), 1975
- Sun-Hee L., 'A study of gender role in the elementary school textbooks', *Women's Studies Forum*, Korean Women's Development Institute, 1982
- Sutherland M., 'Sex Bias in Education', Oxford, Basil Blackwell, 1981
- Tavis C., & Wade C., 'The Longest War. Sex Differences in Perspective', San Diego, HarcourtBrace Jovanovich Publ., 1984
- Taylor S., 'The attitudes of superintendents and board of education members toward the employment and effectiveness of woman as public-school administrators'. In Fishel A., & Pottker J., (eds), 'Sex Bias in the Schools', New Jersey, Associated University Press, 1978
- Tempo P., 'Men and Women in School Textbooks. A National Survey in Sex Biases in Zambian Textbooks in Primary and Secondary School and their implications for education on Zambia', Lusaka, United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation, 1984
- Trusdale A., 'Why is this teaching smiling', *Portrayals of teachers in picture books for young children*, *Feminist Teacher*, 6(3), 1992
- U'Ren M., 'The image of women in textbooks. In Gornick V. & Moran B., (eds), 'Women in Sexist Society: Studies in Power and World Development', Washington, DC: Overseas Development Council, 1971
- Ukrainian Soviet Socialist Republic. State Institute of Pedagogy (Gorky Institute), 'Study of Portrayal of Men and Women in School Textbooks and Children's Literature in the Ukrainian Soviet Socialist Republic', Paris, Unesco, 1982
- United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation, 'A study of the Postrayal of Women and Men in School Textbooks and Children's Literature in France', United Nations Scientific and Cultural Organisation, 1983
- Veya E., 'Research into sex stereotyping in school in Switzerland'. In *The Secretariat of the Council of Europe* (ed), 1982
- Weber M., 'Οικονομία και Κοινωνία – Κοινωνιολογικές έννοιες', *Μετάφραση-Εισαγωγή-Επιμέλεια*, Γκιούρας Θ., Σαββάλας, Αθήνα, 2005
- Weber M., 'Wissenschaftslehre', Mohr, P.S Tuebingen
- Weinreic H., 'Sex role socialization'. In J., Chetwynd & O., Hartnett (eds) *The Sex Role System. Psychological and Sociological Perspectives*, London, Routledge and Kegan Paul, 1982

- Weinreich H., 'Brother sun, sister moon: does rationality overcome a dualistic world view?'. In J., Harding (ed), 'Perspectives on Gender and Science', London: The Falmer Press, 1986
- Weitzman L. & Rizzo D., 'Biased textbooks: Images of Males and Females in Elementary School Textbooks in Five Subject Areas', Washington DC. The Resource Center on Sex Roles in Education. National Foundation for the Improvement of Education, 1974
- Wiik S., 'The sexual bias of textbook literature', English Journal, 62(2), 1973
- Williams A. et al., 'Sex role socialization in picture books: an update', Social Sciences Quarterly, 68(1), 1987
- Wittgenstein L., 'Tractatus Logico-Philosophicus', Εισαγωγή Russell B., Μτφ. Θ. Κιτσόπουλος, Παπαζήσης, Αθήνα, 1978
- Women on Words and Images, 'Dick and Jane as Victims: Sex Stereotyping in Children's Readers', Princeton, NJ, Women on Words and images, 1977
- Zeenatunnisa, 'Sex Discrimination in Education: Content Analysis of Pakistani School Text Books', Working Paper Series No 62, The Hague, Public Office, Institute of Social Studies, 1989

ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

- Γενική Γραμματεία Ισότητας : www.isotita.gr
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή : www.ec.europa.eu/employment-social/eu-opp/gms_en.html
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο : www.europarl.europa.eu
- Κέντρο Ερευνών Θεμάτων Ισότητας : www.kethi.gr
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο : www.pi-schools.gr
- Πανεπιστήμιο Κρήτης, τμήμα Κοινωνιολογία, Προπτυχιακό Πρόγραμμα 'Το φύλο στις κοινωνικές επιστήμες : www.soc.uoc.gr/gender/greek.htm
- Υπουργείο Εσωτερικών : www.ypes.gr
- Υπουργείο Παιδείας : www.ypepth.gr

